

147.925)
3-63

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԵՐԻ ԳԻՒՏԻ
1600- ԱՄԵԱԿԻ ՄԱՏԵՆԱԸԱՐ
ԹԻՒ 8

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՂԵՌՆ

Ի. Ի. Գ. Կ. Կ.

Չպետք է օգտագործվի և չպետք է փոխանցվի:

4037

Պատրաստեց
Շահէն Յովսէփեան

26/10/2006

Թեհրան 2006

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. ՍԵՊՈՒՀ ԱՐՔ. ՍԱՐԳՍԵԱՆԻ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԹԵՀՐԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ

ՄՆԵՑ ՄՆԱԲՈՆԵՐՆ

1957-2005

ՍՈՅՆ ԳԻՐՔԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է
ԱԶՆԻ ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹԵԱՄԲ
ՏԵՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ԼԵՒՈՆ ԵՒ ԲԵԼԼԱ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆՆԵՐԻ
Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԵՆՅ ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ԴՍՏԵՐ՝

ԱՆԵՏ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆԻ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԱԶՆԻ ՆԻԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ԵՒ
ՅԱԲԻՏԵՆԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼԻ ՀՈԳՈՅՆ.

ԱՆԵՏ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

1957-2005

ՍՈՅՆ ԳԻՐՔԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՆԻՄ Է
ԱԶՆԻ ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹԵԱՄԲ
ՏԵՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ԼԵՒՈՆ ԵՒ ԲԵԼԱ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆՆԵՐԻ
Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԵՆՅ ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ԴՍԵՐ՝

ԱՆԵՏ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆԻ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԱԶՆԻ ՆԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ԵՒ
ՅԱԻՏԵՆԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼԻ ՀՈԳԻՈՅՆ.

ԱՆԵՏ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

1957-2005

ԽՕՍՔ ՕՐՆՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆԱՆԱՏԱՆՔԻ

Բարերարությունը քրիստոնեական այն առաքիությունն է որով մարդ իր հոգու եւ սրտի պարտքն է կատարում իր Աստուծուն եւ ազգին նկատմամբ:

Դարերով մեր ժողովրդի կեանքում եղել են ազնիւ ու բարերար իշխաններ, թագուհիներ, հաւաքացեալներ, որոնք իրենց բարերարություններով եւ մեկենասութեամբ իրենց հոգու պարտքն են կատարել:

Այսօր մեր կեանքում ընդհանրապէս, բայց յատկապէս իրանահայ կեանքում եւ առաւելաբար Թեհրանահայ այսօրայ կեանքի պայմաններում դեռեւս կան ազնիւ հայորդիներ, որոնք սրտի պարտք են համարում իրենց նիւթական հարստությունից բաժին հանել ազգին իբրեւ արտայայտություն իրենց հաւաքքին եւ կապաւածութեան:

Թեհրանահայ մեր գաղութի կեանքում իր գործունէութեամբ եւ յատկապէս նւիրաւորութեամբ ծանօթ է Ահարոնեան ընտանիքը: Տէր եւ Տիկին Լեւոն եւ Բելլա Ահարոնեանները ոչ միայն Իրանում այլեւ Նայաստանում իրենց կատարած նւիրաւորություններով օրինակելի գոյգ են համարուում: Նրանց կեանքի օրինակով ապրեց ու գործեց իրենց սիրասուն դուստրը՝ Անեպ Ահարոնեանը, որ դժբախտաբար իր կեանքի վառ ու եռանդուն մէկ հանգրուանին հրաժեշտ փութեց այս աշխարհին, երթալ միանալու յաւերժին:

Անեպ Ահարոնեանը իր բարձրագոյն կրթութեամբ, արուեստի հանդէպ ունեցած իր սիրով եւ կապաւածութեամբ իր կեանքը ապրեց իր շրջապատին սէր, նւիրաւորութիւն, հոգածութիւն փալով: Վերջին փարիներին, Նայաստանի վերանկախումից յետոյ, իր հօր օրինակով, իր

գործունէութեան առանցքը դարձրեց իր հայրենիքը, որտեղ իբրեւ «**հայ դպրոց հիմնադրամ**»-ի անդամ եւ ապա Խնամակալ Մարմնի նախագահուհի, «**Մտրապեգիական կենտրոն**»-ի հովանաւոր եւ կարիքաւոր, արուեստէր ուսանողների, Երեւանի թիւ 136 դպրոցի, որի հիմնովին վերականգնման բարերարն է եղել Ահարոնեան ամուլը, անգլերէն եւ պարսկերէն լեզուների դասաւանդող բարերարուհին է եղել հանգուցեալ Անեպ Ահարոնեանը:

Իր ազնիւ եւ պարզեաբաշխ գործունէութեամբ հանգուցեալ Անեպ Ահարոնեանը կարիքաւորների եւ սրտաբեկեալների մխիթարութիւն է փութել, նեցուկ է կանգնել եւ աշխատել է նրանց կեանքը լուսաւորել մեղմացնելով նրանց փառապանքը:

Իր բարի ու խանդավառ ներկայութեամբ նա մեծապէս թեթեւացնում էր բեռն ու վիշտը մխիթարութեան եւ օժանդակութեան կարօտեալներին: Իր հայրենիքի ու հայրենակիցների հանդէպ ունեցած սէրն ու նւիրումը նա արտայայտեց կեանքով ու գործով եւ անոր համար նրա վաղահաս մահը բոլորի սրտերում մեծ վէրք բացեց:

«**Մշակութային եղեռն**» գիրքը հրատարակուում է իր յիշատակին, որովհետեւ նա մշակոյթով, արուեստով ու գեղարուեստով ապրեց եւ գործեց:

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՂԵՌՆ

Նայոց ցեղասպանության մասին խօսելիս անգիտակցաբար մտաբերում ենք միայն, աւելի քան մէկ ու կէս միլիոն, անմեղ զոհերի անմարդկային սպանողը, փեղահանութիւնն ու կոտորածները: Երբեմն նաեւ անդրադառնում ենք եղած նիւթական հարստութեան որպէս հետեւանք գազանաբարոյ կողոպտութիւնների ու աւազակութիւնների: Քիչ անգամ սակայն խորհում ենք մշակութային մեր կորուստի մասին, քիչ անգամ փորձում ենք իմանալ թէ մենք ցեղասպանության որպէս հետեւանք հոգեւոր ինչպիսի գանձեր, արժէքներ, կոթողներ կորսնցուցինք, աւելի ճիշդ հոգեւոր եւ մշակութային ինչպիսի թանկարժէք սրբութիւններ ենթարկեցին ցեղասպանի անարգ ոճիրին: Պատմական վկայութիւնները հաստատում են որ 1915-ի ցեղասպանութիւնից առաջ Արեւմտեան Նայաստանում եւ Կիլիկիայում կային աւելի քան երեք հազար եկեղեցիներ, վանական համալիրներ, մատուռներ եւ կրթական օճախներ: Ըստ Կոստանդնուպոլսոյ հայոց պատրիարքութեան դիւանական աղբիւրներին եղեռնից առաջ օսմանեան թուրքիոյ փարածքում գտնուող հայ առաքելական եկեղեցիների թիւը հասնում էր 2538-ի:

Բնականաբար պատմական Նայաստանում գտնուող վանքերի, եկեղեցիների ու պատմական յուշակոթողների մի մասը քանդել, աւերել է բնական աղէտների պատճառով եւ կամ երկրաշարժների հետեւանքով, մի մասն էլ լքածութեան պատճառով դա էլ արդիւնքն էր օսմանեան քաղաքականութեան, որի հետեւանքով բազմահազար հայեր արտագաղթում էին իրենց բնակավայրերից:

Նայոց ցեղասպանութեան իրագործումով թուրքերը Նայաստանը պարպեցին իր բնիկ փարքից՝ հայութիւնից եւ այնուհետեւ սկսեցին քանդել, աւերել երբեմնի շէն եկեղեցիները, վանական համալիրներն ու պատմական յուշակոթողները, որպէսզի հայկական որեւէ մի հետք չթողնեն երկրի վրայ: Որքան յուզիչ է եւ միաժամանակ ըմբոստացուցիչ հանգուցեալ Արքայշէս Տ.

Խաչատուրեանի «հայ մշակութային եղեռնը» գրքից հետեւեալը. «Յուլիս ամսւայ կէսերուն Առաքելոց վանքին մէջ գտնուած գինուորները սկսած էին քանդել վանքին գմբէթները, պարիսպներն ու սենեակները: Ամէն օր, առաւօպէն մինչեւ երեկոյ, հարիւրաւոր քիւրպ չէթներ, բահ ու բրիչ ձեռքերնին, կ'աշխատէին քար ու քանդ ընելու դարերէ իվեր կառուցուած այդ սրբավայրը: Մենք հեռուէն կը դիտէինք այդ նուիրական վայրին, նամանաւանդ երեսուն փարիներէ իվեր, մեր հերոս մարտիկներուն ապաստան եւ պաշտպանութիւն շնորհող այդ հնամենի ամրոցին քանդումը, եւ սրտերնիս կ'արիւնէր, բայց ի՞նչ կրնայինք ընել: Կը զգայինք, որ բարբարոս իթթիհափի մէկ հրամանն էր, որ կը գործադրուէր՝ հայ ժողովուրդին հետ փճացնելով նաեւ անոր դարաւոր սրբավայրերը եւ հին յիշատակարանները, որպէսզի մեզմէ ետք եկող նոր սերունդներն եւ Եւրոպացիները չտեսնեն, չգիտնան, թէ այս երկրամասը ժամանակին հայու հայրենիքն էր, անոր ժառանգութիւնը, անոր սեփականութիւնը»:

Պատմական մեր երբեմնի վանքերը, Անիի փառահեղ երկնասլաց եկեղեցիները, գիւղերի ու քաղաքների նւիրական ու աղօթք դարձած եկեղեցի-փաճարները մէկ օրից միւսը քանդեցին ու հողի հաւասարեցին, կարծես ուզում էին, մի անգամ եւս, հաստատել Ֆրանսացի նշանաւոր վիպասան Վիքթոր Տիւկոյի ճշմարտաբոյր խօսքը թէ «թուրքերն են անցել այսպէտից»: Այո, իրօք Նայաստանով թուրքերը են անցել, որովհետեւ երբեմնի հազարաւոր շէն ու բազմամարդ գիւղերն ու քաղաքները, սրբավայրերն ու պատմական յուշակոթողները քանդեցին, կործանեցին, ամայացան ու որբացան:

Մեր յիշողութեան փխուր պատկերներից մին, որ միշտ կենդանի է մեր գիտակցութեան մէջ, գալիս է այն յուզումնախառն այցելութիւնից որ երեք ընկերներով կատարեցինք դէպի պատմական Նայաստանի որոշ շրջանները: 1976-ի Յուլիսին Քիլիսի, Մալաթիայի վրայով մեկնեցինք Խարբերդ, անցնելով եփրափի գեղափեսիլ ու ջքնաղ կիրճի միջից. Խարբերդ հասնելիս հանդիպեցինք Խարբերդցի մի հայրենակցի՝ Նայկ Ասլանեանի, այժմ

հանգուցեալ եւ իր առաջնորդութեամբ այցելեցինք պապմական Խարբերդ քաղաքը: Աւերակներ...աւերակներ ու անվերջ աւերակներ...: Նայոց եկեղեցիներից մէկի աւերակների մօտ ենք, նոր վառուած մոմեր կային, հարցուցինք, ասացին որ, երէկ ինչ որ փօն էր եւ դրա համար մի քանի հայեր Խարբերդում (այդ օրերին 25 ընփանիք դեռ եւս մնացել էր) եկել եւ մոմ էին վառել: Ճիշդ էր, նախորդ օրը Վարդավառ, այլակերպութեան փօնն էր. երբ աւերակները սկսեցինք նկարել...

-Նկարեցէք Նայր Սուրբ, ասաց մեր հայրենակիցը, նկարեցէք այս քարերը, որովհետեւ մի ժամանակ յետոյ այս քարերն էլ չեն մնալու այսօրէլ...:

Որքան ցաւ ու դառնութիւն կար այս արքայայարութեան մէջ: Արցունքոք աչքերով շրջագայեցինք աւերակեալ քաղաքի քարուքանդ փնտրի ու փողոցների միջով: Իրօք թուրքերն են անցել այս փողով ու յանկարծ ակամայ յիշեցի անմահանուն Սիամանթոյի՝ «ափ մը մոխիր, հայրենի փուն, բանաստեղծութիւնը.

Աւաղ, ապարանքի մը պէս մեծ էիր եւ շքեղ,

Ու ես՝ երդիքներուդ սպիտակ կապարէն,

Աստղածորան գիշերներու լոյսին հետք,

Վարէն, ահեղավագ Եփրատին կ'ունկնդրէի...:

ՏՅՏՏՏՏ

Արցունքով, արցունքով լսեցի որ աւերակ առ աւերակ

Քու լայնանիստ պատերդ իրարու վրայ կործանեցին,

Մարսափի օր մը, կոպորածի օր մը, օր մը արիւնի...

Զքեզ եզերող պարպեցիդ ծաղկըներուն վրայ:

ՏՅՏՏՏՏ

Խարբերդից անցանք գիւղերի ու քաղաքների միջով, Բալու, Քղի, Նաւա գիւղ, Թեւրան գիւղ, Պինկեօլ, Մուշ, Տիգրանակերտ, Ուրճա, Այնթապ...: Ամենուր աւերակներ... աւերակներ... աւերակներ...: Նայկական գերեզմանաքները լքեալ ու կործանեալ վիճակում. Նաւա գիւղի երբեմնի շէն ու

հարուստ Աստուածամայ քացրահայեաց վանքը, որ ծառայում էր նաեւ իբրեւ ամառանոց Բալուի առաջնորդներին, այժմ աւերակ վիճակում բուերի վայր է եղել...: Յուզիչ պահերից մին էր այն հանդիպումը որ ունեցանք նոր Բալուում եղեռնից ճողոպտած մի հայուհու հետ, որ միայն իր անունն էր յիշում Վարդուհի եւ որ ամուսնացել էր եւ ունէր բազմաթիւ զաւակներ, որոնք իրենց կարգին արդէն ընփանիք էին կազմել: Նոյնքան յուզիչ էր մեր հանդիպումը Քարակոջան գիւղում՝ հայութեան բեկորներին, որոնք մեզ ընդունեցին հարազատի ու կարօտի անբացատրելի զգացումներով...:

Իննսուն փարիներ են անցել հայոց ցեղասպանութեան չարաղէտ թաւականից: Դժբախտաբար ցեղասպանութիւնը փակաւին շարունակում է: Յեղասպանութեան հեղինակները ուրանում են այդ եւ ինքիւրեն մարդկային իրաւունքների պաշտպան համարող արեւմուտքը, առաջնորդութեան Անգլիոյ, փորձում է նոյն այդ ցեղասպանութիւն կատարողների ժառանգորդներին ընդգրկել Եւրոմիութեան կազմում: **Ո՛վ արդարութիւն, թող ես թքնեմ քո ճակարհին.** - պիտի գոռար փառապահար հայ մարդը: Մարդկային ինչպիսի իրաւունքների պաշտպան են Անգլիան եւ իր մանկաւիքները:

Աւերարանը մեզ սովորեցնում փեր կանգնել մեր իրաւունքներին եւ հաւաքքով շարունակի բարու մեր պայքարը որը մի օր անպայման յաջողութեամբ պսակելու է:

Մեր ժողովուրդը ամենուրեք այսօր կոչւած է փեր կանգնելու իր իրաւունքներին, իր սրբազան նահապակների արիւնով իրեն փոխանցւած սրբազան կրակին, եւ հաւաքքով շարունակելու իրեն պարտադրուած կեանքի գոյապայքարը եւ բանաստեղծի բառերով.

Եւ հաւաքա՛, կրանիդիայ ո՛վ Աստուած

Սրբազան լեռ, հաւաքա՛,

Որ կը հասնինք, մենք կը հասնինք կապարիդ...:

Այո՛, հաւաքքով ամրակուծ եւ յոյով վառ մեր ժողովուրդի պայքարը սուրբ է ու նւիրական, որովհետեւ արդարութեան եւ խաղաղութեան, այլեւ մարդկային

իրաւունքների անաղարտ պահպանման պայքար է: Աւերարանը ասում է, հաւարացեալին համար անկարելի բան չկայ. մենք հաւարում ենք եւ այդ հաւարքով գործում եւ վստահաբար այդ հաւարքը մեզ շնորհելու է վերջնական յաղթանակը բայց մինչ այդ պահը երբեք պէտք չէ թուլանանք եւ փկարանանք մեր գոյապայքարին մէջ, եւ այն արեն իրօք «մենք կը հասնինք կափարիդ...».

**ՍԵՊՈՒՅ ԱՐՔ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԹԵՆՐԱՆԻ ՆԱՅՈՅ ԹԵՍԻ**

Յունիս 2006

Թեհրան

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ԱՆԴԵՏԱՑՈՒՄԸ

Սոյն գրքով նպատակ չունենք անդրադառնալու 1915 թ. Օսմանեան կայսրութեան միջոցով նիւթած ցեղասպանութեան ծաւրերին, եւ կամ հայոց կրօնական, մշակութային եւ գիտական արժէքների ոչնչացմանը. այլ սա համառօտ մի ակնարկ է միայն հայ ժողովրդի ճարտարապետական կառոյցների ժառանգութեան վրայ, որոնք ցեղասպանութեան հետեւանքով հայաթափած տարածքներում միակ վկաներն են հայ ժողովրդի երբեւէ այդ վայրերում դարաւոր ներկայութիւն ունեցած լինելու մասին:

Ցեղասպանութեան գործադրումից յետոյն թուրք և քուրդ բնակչութիւնը, հետեւելով միտումնաւոր կերպով տարածւած այն քարոզչութեանը թէ տեղահանւած ու բնաջնջւած հայութիւնը սովորութիւն է ունեցել իր գանձերը եւ հարստութիւնը թագցնելու իր տների, եկեղեցիների կամ վանքերի հիմքերում, սկսել են փորփրել ամայացած կառոյցները, սկիզբը դնելով պատմական այդ շինութիւնների աւերածութեանը, թեպետ դեռեւս փոքր սահմաններում:

Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան անկումից յետոյ, Բաքումի եւ Մոսկւայի դաշնագրերի համաձայն, Հայաստանից անջատեց իր ներկայի տարածքին գրեթէ հաւասար մի հատւած՝ յանձնելով հարեւան տէրութիւններին: Նոյն դաշնագրերի համաձայն Խորհրդային Միութիւնը Թուրքիային յանձնեց հայկական մի քանի գաւառներ, որոնց սահմաններում էին գտնուում մեծ թուով դեռեւս կանգուն եւ բանուկ վանքեր, եկեղեցիներ ու բերդեր նաև պատմական Հայաստանի մայրաքաղաքներից Անի, Շիրակաւանը

Կարսը, Երևանդաշատն ու Բագարանը:

1923 թվականին, Թուրքիոյ իշխանութեան գլուխն է անցնում Քենալ Աթաթուրքը /1923-1938թթ/, որի գլխաւոր ծրագիրն էր կազմում հայկական տարածքներում հայաթափման գործընթացի իրականացումը. այդ տարիներին հայ ճարտարապետութեան հինաւորց կոթողները ընդամենը թաւանի էին ենթարկւում եւ աւերածութիւններ տեղի չէին ունենում:

1938 թվականին Թուրքիոյ նախագահութեան պաշտօնը ստանձնում է Իսմաթ Ինօնուն /1938-1950 թթ/, հայատեաց ու դաժան մի մարդ: Նրա իշխանութեան տարիներին ծայր առաւ երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, եւ Խորհ. Միութեան կրած սկզբնական պարտութիւնները, Թուրքիայի մօտ ծնունդ տւեց այն մտահոգութեանը որ Խորհ. Միութեան հաւանական փլուզման արդիւնքում, Հայաստանը ձեռք կը բերի իր անկախութիւնը եւ Թուրքիայից յետ կը պահանջի անցեալում իրենից խլած տարածքները: Առ այդ, թրքական իշխանութիւնները որոշում են, օգտւելով պատերազմական իրավիճակից, արևմտ. Հայաստանում ջնջել հայկական որեւէ հետք: Այդ պահից սկսում է վանքերի ու եկեղեցիների ծրագրւած ոչնչացումը: Այս գործողութիւնները մեծ թափ են ստանում 1945թ. երբ Պոտսդամի համագումարում ռուսները փորձում են ուղղել 1920 թվականին գործած իրենց ռազմավարական մեծ սխալը, եւ Մոլոտովը չեղեալ յայտարարելով Բաթումի ու Մոսկւայի համաձայնագրերը, Թուրքիայից պահանջում է Խ. Միութեանը վերադարձնել Կարս, Իգդիր, Արդահան, Սարիղամիշ և Օլթին: Այստեղ, Անգլիան օգնութեան հասնելով Թուրքիային, կասեցնում է այս պահանջի իրագործումը, եւ դրութիւնը փոխւում է յօգուտ Թուրքիայի՝ երբ վերջինս 1952 թ. միանում է ՆԱՏՕ-ի ուխտին,

և ապա սառը պատերազմի սկիզբ առնելով, Խ. Միութեան այս պահանջը եւս մոռացութեան է տրւում:

1950 թ., իշխանութիւնը Թուրքիայում անցնում է Քենալ Բայարին, որի նախագահութեան տասը տարիների ընթացքում մասամբ թուլանում է հայ ճարտարապետական կոթողների համակարգւած ոչնչացման գործընթացը: Այդուհանդերձ, 1960 թ., Թուրքիայում զինուորական իշխանութեան հաստատման հետ, նոր թափ է առնում Ինոնոյի անաւարտ մնացած գործը, որը շարունակում է մինչև այսօր:

1965թ., Խորհրդային Հայաստանի մտաւորականութիւնը, տեղեկանալով Արեւմտեան Հայաստանում տեղի ունեցող աւերածութիւնների մասին, կենտրոնական իշխանութիւնների միջոցով փորձում է բողոք յղել Իւնեսկոյին, ինչ որ անշուշտ մերժւում է Մոսկւայի կողմից. բողոքի գրութիւնը այնուամենայնիւ յղւում է Իւնեսկոյի Մոսկովեան գրասենեակին: Իւնեսկոյի գրասենեակը մերժում է ընթացք տալ բողոքին, առարկելով որ կոթողների իրական տէրը միայն կարթը է ներկայանալ որպէս բողոքարկող:

Սոյն բողոքին պաշտպան են կանգնում արտասահմանի հայկական գաղութները, որոնց քարոզչութեան շնորհիւ խնդիրը լայնօրէն արձագանգւում է սփիւռքահայ մամուլում. 1970ական թվականներին այդ նոյն բողոքների շնորհիւ յաջողւում են պարտադրել Իւնեսկոյին, ուշադրութեան առնել հայկական ոչնչացուող կոթողների ճակատագիրը:

Բողոքների դրսեւորումը նաեւ դէպի արեւմտեան Հայաստան է գրաւում եւրոպացի ճարտարապետների ու հնէաբանների ուշադրութիւնը, որոնք սկսում են այցելել խնդրոյ առարկայ շրջանները, եւ հրատարակման յանձնել հայկական ճարտարապետութեան մասին իրենց ձեռք բերած տեղեկութիւնները:

Մամուլով եւ գրքերով ներկայացւած հայկական բարձրարեստ ճարտարարեստը հիացնունք է առաջացնում եւրոպացի մտաւորականութեան մօտ: Արեւմտ. Հայաստան կատարող այցելութիւնները տեղի էին ունենում դժարին պայմաններում և անհամար խոչնդոտներ յաղթահարելու, անգամ ձերբակալելու ու ծեծելու գնով, որոնք նոյնութեամբ արտացոլում են եւրոպական մամուլում՝ ազդելով հանրային կարծիքի վրայ:

1974 թ., Ինեսկոն հիմնելով իր ունեցած սահմանափակ տեղեկութիւններին ու աղբիւրներին, պաշտօնական յայտարարութիւն է կատարում հայկական կոթողների մասին: Յայտարարութեան մէջ ասուում էր, որ 1915 թ. Արեւմտեան Հայաստանում կանգուն և գործող 913 վանքերից, հիմնովին ւերել եւ ոչնչացւել են 464-ը, ւերակ վիճակում են 252ը, եւ փլման շեմին են կանգնած 197ը, որոնք կարօտ են շտապ նորոգութեան:

Վերոյիշեալ զեկոյցը թւական առունով խիստ թերի էր, որովհետեւ Պոլսոյ հայոց պատրիարքարանի 1912 թւին ներկայացրած ցանկի համաձայն, արեւմտեան Հայաստանում բանուկ է եղել ւելի քան 2200 եկեղեցի ու վանք, և ոչ թէ 913, իսկ եթէ հաշւի առնենք Ինեսկոյի կողմից ներկայացւած կանգուն կոթողների թիւը՝ 197ը, պիտի եզրակացնենք, որ եղեռնից յետոյ մինչև 1974 թ. ւերել են շուրջ 2003 եկեղեցիներ ու վանքեր:

1987 թ. քրդական շարժման ծաւալելու հետեւանքով, ամբողջ արևմտեան Հայաստանի տարածքում յայտարարուում է զինւորական դրութիւն, որով արգելուում է ուսումնասիրողների ու միջազգային հաստատութիւններին ներկայացուցիչների, այդ թւում Ինեսկոյի ներկայացուցիչների այցելութիւնը յիշեալ տարածքները, որը եթէ ուրիշների համար մտահոգութեան առարկայ դարձաւ, բայց

Թուրքիայի համար բարենպաստ առիթ ստեղծեց ւելի եւս ծաւալելու իր ւերիչ գործողութիւնները:

Սփիւռքահայ համայնքների շարունակական բողոքների ճնշման տակ, 1987 թ. եւրոպայի Խորհուրդը կոչ է անում Թուրքիային վերջ տալ հայկական կոթողների ոչնչացմանը:

Խորհրդային Միութեան փլուզումից յետոյ սփիւռքի կոչերին իր ծայնն է միացնում անկախացած Հայաստանի պետութիւնը՝ բողոքելով միջազգային ատեաններին, ի մասնաւորի եւրոպական խորհուրդին, դրանով անբարենպաստ դրութեան մէջ դնելով Թուրքիային, որը ոչ մի ցանկութիւն չունէր դադարեցնելու իր արդէն իսկ գործադրութեան ընթացքի մէջ եղող ծրագիրը. այդու թուրք պետութիւնը փոխում է ոչնչացման իր եղանակները: Նորից շրջանառութեան մէջ են դրուում ստայօդ այն լուրերը ըստ որի, հայկական բոլոր եկեղեցիների հիմքերում, կառոյցի ժամանակ դրւել են ոսկեդրամներ, իսկ որտեղ պատերի վրայ կան հայերէն գրութիւն կամ զարդաքանդակ դա գանձի գոյութեան նշան է: Ցաւօք սրտի այդ համոզումը տարածում է գտնում քուրդ թէ թուրք գիւղացիների մէջ եւ նրանք անդադար փորփորում են եկեղեցիների հիմքերը, ոսկի գտնելու սին յոյսով՝ թուլացնելով կառոյցի հիմքերը եւ տանելով նրանց դէպի վերջնական փլուզում. դրա հետ մէկտեղ, ջարդելով գրութիւններ ու զարդաքանդակներ ունեցող քարերը աստիճանաբար վերացնում են հայկական նշաններն ու հետքերը այդ կառոյցների վրայից:

Բայց թուրք պետութիւնը սրանով էլ չի բաւարարուում. նորոգութեան եւ վերականգման անւան տակ փոփոխութեան է ենթարկում կառոյցների արտաքիւնը, եւ ջնջելով հայկական նշանները, նոր պատմութիւններ է յօրինում՝ դրանք ներկայացնելով որպէս Թիւզանդական, Սելջուկեան կամ թրքական ճարտարապետութեան

մնուշներ: Ինչ վերաբերում է նախաքրիստոնէական, յատկապէս Ուրարտական շրջանի կոթողներին, թուրք իշխանաւորների կողմից յօրինուում է կեղծ գիտական հիմունքներով նոր պատմութիւններ՝ թուրք եւ օտար վարձկան պատմաբանների օգնութեամբ, եւ զբօսաշրջիկներին ներկայացուում իբրեւ պարսկական, խեթական, խուրիական եւ քիւզանդական, դրա հետ մեծ աշխատանք տանելով փաստելու համար թէ հայերը ոչ մի կապ չունեն ուրարտացիների, խուրիների եւ խեթերի հետ, որոնք քոչւոր վայրենի ցեղեր են եղել ներթափանցած սոյն տարածքը:

1917 թ. յետոյ արեւմտ. Հայաստանը այլեւս անհասանելի դարձաւ հայ հնէաբաններին. վերջին տարիներին նրանց աշխատանքը իրենց ձեռքում են կենտրոնացրել թուրք հնէաբանները, որոնք ծաւալում պեղումներ են սկսել Արեւմտ. Հայաստանի զանազան վայրերում, որի արդիւնքում պարզ չէ թէ ինչեր են գտնուում եւ ինչ են արւում յայտնաբերւած իրեղէնը, որը ինքնին մտահոգութեան մի նոր առիթ է ստեղծում:

Վերջերս Եւրոպայի Խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը, որի նիստին ներկայ են եղել նաեւ Ադրբեջանի եւ Թուրքիայի ներկայացուցիչները, դատապարտել է որևէ ժողովրդի (առանց մատնանշելու հայ ժողովրդի պարագան) պատմա-մշակութային արժէքներին աւերումը. նոյն տեղում Թուրքիայի ներկայացուցիչ Կարամ Հուսէյնը յայտարարել է թէ իր երկրի տարածքում գտնուող որևէ հայկական կոթող ոչ միայն չի աւերուում, այլեւ վերջին տարիներին նրանք ենթարկուում են նորոգութեան եւ վայելում են պետական խնամք:

Համեմատութեան դնելով վերջին տարիներին վերցւած լուսանկարները 1910-13 թթ նկարների հետ, կարելի է պարզել

կատարւած այն ոճրի մեծութիւնը, որին ենթարկւել են հայկական ճարտարապետական աշխարհիկ եւ հոգեւոր կոթողները: Ոչնչացման գործողութիւնների հետեւանքով անհետ ջնջւել են այս բնոյթի կարևոր կենտրոններ, բազմաթիւ աւաններ ու քաղաքներ եւ փրկւել են միայն նրանք որոնք կիրառման փոփոխութեամբ դարձել են մզկիթ պահեստ, գոմ եւ այլն, իսկ քաղաքներում՝ մեքենայի նորոգման վայր, պահեստ, մարզասրահ, ճաշարան և այլն:

Յաւօք, այսօր Թուրքիայի օրինակին են հետեւում նաեւ Ադրբեջանը ու Վրաստանը, որոնք նոյնպէս իրենց տարածքներում վերացնում են հայկական հետքերը: Յատկանշական է այն, որ Հայաստանի հարևան պետութիւններից միայն Իրանն է, որ հայկական մշակութային կոթողները պահպանելուց բացի նաեւ նորոգում է:

Գրքում ներկայացւած են նիւթի հետ առնչուող ընդամենը մի քանի նկարներ, ցոյց տալու համար կոթողների ոչնչացման եղանակը, եւ դրա հետեւանքները:

Ուրախալի երեւոյթ պիտի համարել եթէ տւեալ աւերւած կոթողից մի հին նկար պահպանւած լինի, որովհետեւ գոյութիւն ունեն մեծ թւով աւերւած վանքեր, եկեղեցիներ, բերդեր, դամբարաններ ու աւաններ, որոնց մասին թէև կան մատենագիտական տեղեկութիւններ, բայց չի պահպանւել ոչ մի նկար, եւ այժմ հիմնովին աւերւած լինելով՝ դրանց ընդմիշտ կորած պիտի համարել մեր պատմութեան էջերից, երբ ոչ մի պատկերացում չունենք նրանց ինչպիսութեան մասին:

Անհրաժեշտ ենք համարում աւլացնել նաեւ, որ գրքում տեղ գտած նկարները մեզ են տրամադրել Հայկական ճարտարապետութիւնն Ուսումնասիրող Կազմակերպութեան (R.A.A.), Hayastan եւ VirtualAni կայքքների վարիչների ու Տիկն Մարթա Լեփեզի կողմից, որոնց թողորին յայտնում ենք մեր խորին շնորհակալութիւնները:

նմուշներ: Ինչ վերաբերում է նախաքրիստոնէական, յատկապէս Ուրարտական շրջանի կոթողներին, թուրք իշխանաւորների կողմից յօրինուում է կեղծ գիտական հիմունքներով նոր պատմութիւններ՝ թուրք եւ օտար վարձկան պատմաբանների օգնութեամբ, եւ զբօսաշրջիկներին ներկայացուում իբրեւ պարսկական, խեթական, խուրիական եւ բիւզանդական, դրա հետ մեծ աշխատանք տանելով փաստելու համար թէ հայերը ոչ մի կապ չունեն ուրարտացիների, խուրիների եւ խեթերի հետ, որոնք քոչւոր վայրենի ցեղեր են եղել ներթափանցած սոյն տարածքը:

1917 թ. յետոյ արեւմտ. Հայաստանը այլեւս անհասանելի դարձաւ հայ հնէաբաններին. վերջին տարիներին նրանց աշխատանքը իրենց ձեռքում են կենտրոնացրել թուրք հնէաբանները, որոնք ծաւալուում պեղումներ են սկսել Արեւմտ. Հայաստանի զանազան վայրերում, որի արդիւնքում պարզ չէ թէ ինչեր են գտնուում եւ ինչ են արուում յայտնաբերւած իրեղէնը, որը ինքնին մտահոգութեան մի նոր առիթ է ստեղծում:

Վերջերս Եւրոպայի Խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը, որի նիստին ներկայ են եղել նաեւ Ադրբեջանի եւ Թուրքիայի ներկայացուցիչները, դատապարտել է որևէ ժողովրդի (առանց մատնանշելու հայ ժողովրդի պարագան) պատմա-մշակութային արժէքներին աւերումը. նոյն տեղում Թուրքիայի ներկայացուցիչ Կարամ Հուսէյնը յայտարարել է թէ իր երկրի տարածքում գտնուող որեւէ հայկական կոթող ոչ միայն չի աւերուում, այլեւ վերջին տարիներին նրանք ենթարկուում են նորոգութեան եւ վայելում են պետական խնամք:

Համեմատութեան դնելով վերջին տարիներին վերցւած լուսանկարները 1910-13 թթ նկարների հետ, կարելի է պարզել

կատարւած այն ոճի մեծութիւնը, որին ենթարկւել են հայկական ճարտարապետական աշխարհիկ եւ հոգեւոր կոթողները: Ոչնչացման գործողութիւնների հետեւանքով անհետ ջնջւել են այս բնոյթի կարևոր կենտրոններ, բազմաթիւ աւաններ ու քաղաքներ եւ փրկւել են միայն նրանք որոնք կիրառման փոփոխութեամբ դարձել են մզկիթ պահեստ, գոմ եւ այլն, իսկ քաղաքներում՝ մեքենայի նորոգման վայր, պահեստ, մարզասրահ, ճաշարան և այլն:

Յաւօք, այսօր Թուրքիայի օրինակին են հետեւում նաեւ Ադրբեջանը ու Վրաստանը, որոնք նոյնպէս իրենց տարածքներում վերացնում են հայկական հետքերը: Յատկանշական է այն, որ Հայաստանի հարևան պետութիւններից միայն Իրանն է, որ հայկական մշակութային կոթողները պահպանելուց բացի նաեւ նորոգում է:

Գրքում ներկայացւած են միութի հետ առնչուող ընդամենը մի քանի նկարներ, ցոյց տալու համար կոթողների ոչնչացման եղանակը, եւ դրա հետեւանքները:

Ուրախալի երեւոյթ պիտի համարել եթէ տւեալ աւերւած կոթողից մի հին նկար պահպանւած լինի, որովհետեւ գոյութիւն ունեն մեծ թւով աւերւած վանքեր, եկեղեցիներ, բերդեր, դամբարաններ ու աւաններ, որոնց մասին թէւ կան մատենագիտական տեղեկութիւններ, բայց չի պահպանւել ոչ մի նկար, եւ այժմ հիմնովին աւերւած լինելով՝ դրանց ընդմիշտ կորած պիտի համարել մեր պատմութեան էջերից, երբ ոչ մի պատկերացում չունենք նրանց ինչպիսութեան մասին:

Անհրաժեշտ ենք համարում աւլացնել նաեւ, որ գրքում տեղ գտած նկարները մեզ են տրամադրել Հայկական ճարտարապետութիւնն Ուսումնասիրող Կազմակերպութեան (R.A.A.), Hayastan եւ VirtualAni կայէջքների վարիչների ու Տիկն Մարթա Լեփեզի կողմից, որոնց քոլորին յայտնում ենք մեր խորին շնորհակալութիւնները:

انهدام فرهنگی

در این کتاب قصد بررسی ابعاد کشتار آرامنه در سال 1915 توسط دولت ترکیه عثمانی و تاراج اموال و میراث فرهنگی یک ملت؛ همچون نابودی بیش از بیست هزار نسخه کتابهای دست نویس و هرگونه مطلب دیگر در مورد وقایع آن سالها را نداشته بلکه قصد بررسی سیاستهای اعمال شده بعد از سال 1915 در خصوص آثار به جا مانده از آرامنه در سرزمینهای اباجدادی آنان که چیزی به جزء بناهای مذهبی و غیر مذهبی نمی باشد را ندارد.

بناهای تاریخی بجا مانده از آرامنه همچون خانه های متروکه آنان بعد از وقایع آن سالها برای یافتن گنج های پنهان کند و کاو شدند زیرا روستائیان منطقه این باور را داشتند که آرامنه با امید بازگشت به خانه خود کلیه اموال قیمتی را در خانه هایشان پنهان نموده اند.

بعد از سقوط جمهوری ارمنستان در سال 1920؛ پیمان دوستی بین شوروی و ترکیه به امضاء رسید که به پیمان مسکو معروف بوده و طی آن مناطقی از ارمنستان جدا و به همسایگانش داده شد که وسعتی تقریباً برابر با مساحت فعلی کشور ارمنستان دارد. طی این پیمان مناطق غربی ارمنستان به کشور ترکیه الحاق شد که در آنها تعداد زیادی کلیسا و دیر که هنوز سالم و فعال بودند وجود داشت؛ همچنین شماری از پایتختهای باستانی ارمنستان شامل شهرهای آنی؛ قارص؛ شیراکاوان؛ باگاران و ایروانداشات نیز قرار داشتند.

جهانی دوم به کلیساها و دیرهای آرامنه در سراسر خاک تازمان آغاز جنگ ترکیه، بعنوان تنها گواهان حضور آرامنه در آن سرزمینها توجهی نمی شد و بناهای مزکور تنها با هدف یافتن گنج و استفاده از سنگهای تراشیده شده بعنوان مصالح تخریب می شدند ولی نه در حدی که باعث محو بنا گردد؛ ولی با آغاز جنگ جهانی و شکست اولیه قوای شوروی در جنگ؛ این تفکر در بین دولتمردان ترکیه

بوجود آمد که امکان پاشیده شدن اتحاد شوروی و استقلال کشورهای قفقاز وجود داشته و در این صورت ارمنستان میتواند ادعای اراضی از دست داده خود را نماید و در اینجا بود که بناهای باقیمانده می توانستند بهترین مدرک در خصوص سکونت چندین هزار ساله آنها در آن مناطق باشد لذا با هدف محو تنها آثار باقیمانده از آرامنه در کلیه مناطق شرق ترکیه بخصوص در نوار مرزی با ارمنستان؛ تخریب برنامه ریزی شده کلیساها؛ دیرها؛ قلعه ها و دیگر ساختمانها آغاز شد.

کار تخریب این بناها با پایان جنگ و آغاز مذاکرات شدت بیشتری یافت زیرا شوروی در مذاکرات پتسدام با هدف تصحیح اشتباه خود در سال 1920 خواستار بازگرداندن مناطق شرق ترکیه شامل قارص؛ سورمالو؛ ساریقامیش؛ آرداهان و اولتی و الحاق آنها به ارمنستان گردید که با دخالت دولت انگلیس و وارد شدن ترکیه به پیمان ناتو در سال 1952 میلادی و شروع جنگ سرد این جریان به فراموشی سپرده شد ولی ترکیه از ترس اینکه مبدا روزی مجبور به بازگرداندن کلیه مناطق شرق ترکیه به آرامنه شود تا به امروز به محو کلیه آثار به جا مانده از آرامنه ادامه میدهد.

طی دهه 60 شدت عملیات ویرانی بناها کاهش یافت ولی با روی کار آمدن نظامیان در دهه 70 مجدداً کار تخریب همچون دهه 50 شدت یافت.

آرامنه ساکن ارمنستان شرقی با هدف جلوگیری از نابودی میراث فرهنگی خود به دفتر یونسکو در مسکو شکایت نموده ولی نماینده یونسکو در شوروی شکایت مطرح شده را نپذیرفته و خواستار طرح شکایت از طرف خود دولت ارمنستان گردید که حاکمان وقت مسکو به دلایل سیاستهای آن زمان مانع از طرح چنین شکایتی شدند لذا مسئله توسط آرامنه ساکن در کشورهای مختلف پیگیری و مراجعات مکرر به دفتر یونسکو در سراسر دنیا آغاز شد که نتیجتاً توجه یونسکو به این مسئله جلب و ادعاهای مطرح شده را تحت بررسی قرار داد.

لازم به ذکر است که در مواردی برخی از بناها به دلایل مختلف از نابودی نجات یافته اند که به چند مورد اشاره می‌نمائیم:

(الف) دلایل توریستی - بناهایی وجود دارد که معروفیت جهانی داشته و سالانه تعداد زیادی توریست و محقق برای بازدید از آنها به مناطق شرق ترکیه مسافرت مینمایند که دولت ترکیه برای حفظ ظاهر؛ آنها را تخریب نمی‌نماید البته از مرمت آنها نیز ممانعت بعمل آورده است؛ گرچه گاهی نیز اتفاق افتاده است که افراطیون دست به تخریب زده اند ولی اینگونه بناها کماکان پا برجا باقی مانده اند. (ب) کلیساهائی که با برخی تغییرات انجام گرفته در آنها تبدیل به مسجد شده اند که این گروه از بناها نیز حفظ شده اند.

(ج) تغییر کاربردهای آنان به رستوران؛ سالن ورزشی؛ تعمیرگاه؛ آغل؛ انبار و غیره که این نوع کاربردها نیز باعث نجات بناهای تاریخی شده است.

با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال کشور ارمنستان وضعیت کاملاً عوض شد زیرا دیگر ترکیه تنها با اعتراضات ارمنه خارج از ارمنستان روبرو نبوده بلکه دولت ارمنستان نیز رسماً به عملکرد ترکیه در مجامع بین‌المللی اعتراض می‌نماید لذا دولت ترکیه برای ادامه کار متوسل به روشهای جدیدی شد.

نخست اینکه در بین روستائیان منطقه شایعه نمود که ارمنه در پی های کلیسای خود طلا دفن نموده یا اینکه در زیر صلیب‌ها یا نوشته‌های حجاری شده بر روی دیوارهای کلیساها گنج وجود دارد. متأسفانه روستائیان ساده لوح آلت دست قرار گرفته و دست به تخریب گسترده بناها زده اند. از طرفی نیز دولت ترکیه اعلام می‌نماید که این عمل توسط گنج‌یابها انجام شده و برای حفظ این آثار از نابودی احتیاج به کمکهای مالی بین‌المللی دارد.

روش دیگر؛ محو آثار مربوط به ارمنه از طریق تعمیرات میباشد. بدین شکل که مکانهای توریستی را به بهانه حفظ بنا مرمت می‌نماید و در حین

در همین حین توجه محققان و باستانشناسان اروپائی به منطقه مورد بحث جلب و مسافرت‌های تحقیقاتی به شرق ترکیه آغاز گردید. این محققان مطالب زیادی در جراید اروپا در خصوص تخریب بناهای ارمنه به‌مراه گزارشاتی از عکس‌العملهای مسئولین منطقه جهت ممانعت از بازدید آنان به چاپ رسانده که باعث افزایش فشارهای افکار عمومی بر سازمان یونسکو شده نهایتاً در سال 1974 این سازمان بر مبنای مطالعاتی که در منطقه انجام داده بود بیانیه‌ای صادر نمود که بر اساس آن اعلام گردید که از 913 کلیسا و دیر فعال ارمنه در منطقه شرق ترکیه در سال 1915 تعداد 464 بنا تا سال 1974 کاملاً نابود گردیده و اثری از آنها مشاهده نشد؛ 252 بنا کاملاً تخریب و 197 بنا نیز در وضعیت نامساعدی قرار دارد که سریعاً نیاز به مرمت دارند ولی با مقایسه این گزارش با آمار موجود در خلیفه‌گری ارمنه در استانبول که در سال 1912 منتشر شده و در آن تعداد کلیساها و دیرهای فعال در منطقه با ذکر عناوین و مکانها به بیش از 2200 مورد ذکر شده؛ عمق فاجعه مشخص میگردد زیرا طبق این آمارها تعداد بناهای تاریخی نابود شده بین سالهای 1915 تا 1974 به بیش از 2003 مورد بالغ می‌شود.

عملیات تخریب در اوایل دهه 80 بعلت اعتراضات ارمنه و جلب توجه اذهان عمومی سخت‌تر شده ولی در ابعاد کوچکتر به بهانه‌های مختلف از قبیل جاده‌سازی؛ حفر کانال؛ بستن سد و غیره ادامه میابد که با شعله‌ور شدن جنگهای داخلی با کردها و اعلام تمامی استانهای شرق ترکیه بعنوان منطقه نظامی در سال 1987 و بسته شدن این منطقه به روی مسافریین به بهانه عدم وجود امنیت ابعاد گسترده‌تری به خود می‌گیرد.

در سال 1987 به دنبال مراجعات و اعتراضات مکرر ارمنه اروپا؛ پارلمان اروپا طی بیانیه‌ای از دولت ترکیه خواست تا هرچه زودتر به تخریب بناهای ارمنه در مناطق مختلف ترکیه پایان دهد.

مرمت ماهیت بنا را کاملاً عوض نموده و با یک هویت ساختگی آن را معرفی مینمایند.

اخیراً پارلمان اروپا به اتفاق آرا بدون ذکر نام کشوری تخریب هرگونه آثار باقی مانده از گذشته را محکوم نمود. جالب توجه این که نماینده دولت ترکیه در آن اجلاس اعلام کرد که آنها نه تنها آثار به جا مانده از آرامنه را تخریب نمی نمایند بلکه آنها را حفظ و مرمت نیز میکنند.

متأسفانه با عدم برخورد صحیح جوامع بین المللی، این عملکرد دولت ترکیه باعث شده است تا الگویی برای دولتهای آذربایجان و گرجستان گردد و در این روزها ما شاهد نابودی گسترده آثار تاریخی آرامنه در این دو کشور نیز میباشیم. در بین کشورهای منطقه میتوان عملکرد کشور جمهوری اسلامی ایران را با تحسین نگریست زیرا نه تنها آثار فرهنگی آرامنه در سطح کشور حفظ می شود بلکه آنها را مرمت نیز می نماید.

در پایان از سازمان RAA و وبسایت Hayastan ؛ Virtual Ani و همچنین خانم مارتا لیز به خاطر ارسال عکس برای چاپ در این کتاب تشکر مینمائیم.

Cultural Genocide

The book does not intend to expound on the dimensions of Armenian massacres in 1915 by the Ottoman Turks where an entire nation was subjected to plunder and eradication of their cultural heritage such as the destruction of twenty thousand manuscripts and codices but merely emphasize the precarious measures construed in preservation of Armenian religious or other monuments after 1915.

Historic edifices and Armenian abandoned buildings were dug up expecting to find hidden treasures left behind by the deported Armenians whom the scavenging villagers of the region believed had buried all their valuables in the hope of returning to their homes one day.

After the fall of the Armenian Republic in 1920, a friendship treaty, better known as the Moscow Treaty, was signed by the Soviet Union and Turkey separating regions of Armenia, roughly equal to present day Armenia, to her neighboring countries. According to this treaty, Western Armenia, with numerous churches and monasteries still active and standing, together with the ancient Armenian capital cities, namely Ani, Kars, Shirakavan, Bagaran and Yervandashat, was annexed to Turkey.

Prior to the second World War, the Armenian churches and monasteries, bearing the sole testimony to the presence of the Armenians in the region, were still intact. The only pillage being treasure hunters and usage of carved stones as building material which caused little damage, but at the start of the war and the initial defeat of

the Soviet forces, it dawned on Turkish statesmen that with the collapse of the Soviet Union, Caucasian countries would claim independence and Armenia on the basis of plethora evidence of historic monuments, attesting their rightful ownership to their ancestral homeland, could demand their sequestered property and usurped land. To prevent this, the Turks devised a premeditated program to eliminate all traces of churches, monasteries, fortresses and various other architectural constructions within the entire region of Eastern Turkey specifically in the border lines of Armenia.

The demolition of the edifices reached their acme after the War ended and talks initiated. In the proceedings of Leipzig, the Soviet Union in order to remunerate losses incurred in 1920 pressed for the return of Eastern region of Turkey including Kars, Sarighamish, Ardahan and Olti to be annexed back to Armenia, but due to disinterest of Britain, acceptance of Turkey to NATO in 1952 and the start of Cold War, it was dropped. Turkey, nevertheless, fearing restitution continues the destruction of the existing Armenian monuments.

In the 60's the demolition was partly checked but after take over of the military in the 70's, once again, it was resumed as in the 50's.

The Armenians of Eastern Armenia lodged a complaint to UNESCO's office in Moscow but were informed by the official in charge that the complaint ought to be processed through the Armenian government itself. The ruling elite of Moscow, however considering the political situation of that time hindered the plea. The matter was pursued by the Armenians of Diaspora who persistently frequented UNESCO's offices throughout the world to investigate the claims.

Simultaneously, the attention of European researchers and archeologists was drawn to Eastern Turkey who published many articles stressing the ruinous state of the Armenian historical monuments and the unethical behavior of the authorities restraining their visits to the sites. Upon mounting of public pressure UNESCO issued a fact finding declaration in 1974, confirming that out of 913 Armenian churches and monasteries in Eastern Turkey active in 1915, 464 were completely demolished leaving no trace behind, 252 totally destroyed and 197 were badly damaged needing immediate repair. If these figures are compared with the statistics furnished by the Armenian Prelacy of Istanbul in 1912, listing over 2200 active churches and monasteries together with the full details of their names and locations, then the depth of the catastrophe is striking. Over 2003 historical monuments were eradicated during 1915-1974.

Due to the Armenian protests and increasing public pressure, Turkey's approach has become more cautious since the beginning of 1980. Though the pace has somehow slowed down, it is being carried out under the pretext of road construction, canals, dams and so on. Due to the clashes with the Kurds in 1987 all provinces of Eastern Turkey were declared military zone which resulted in closure of the area on visitors providing new opportunities and excuses for Turkey.

Following the continuous objections of Armenians of Europe in 1987, European Parliament demanded Turkey to cease demolition of Armenian edifices in different parts of the country.

There are, of course, certain monuments which for various reasons listed below, have not been molested:

- a) Tourist attraction – Edifices in Eastern Turkey which are of world fame and which attract numerous visitors and researchers. Although they have not undergone much harm, Turkish government obstinately denies any means of repair or maintenance. The extremists, however, do cause occasional damage from time to time but they have still survived and continue to exist.
- b) Churches which with some alterations have lost their originality and turned into mosques.
- c) Other public edifices such as restaurants, gymnasiums, work shops, stables, warehouses, etc. which due to their usability have been saved from destruction.

With the collapse of the Soviet Union and independence of Armenia, Turkey is being confronted not only by the Armenians of Diaspora but also the Republic of Armenia which officially object to Turkish policies in the international arena. Realizing the obstacles the Turks have changed their approach.

They first spread rumors in the region that Armenians have buried gold in the foundations of the churches or there are treasure under the crosses and inscriptions of church walls. Believing the idea, naïve Turkish villagers caused extensive damage searching for gold. On the other hand, Turkey blames the treasure hunters and claims international financial help for the preservation of the monuments.

Another method used, is the manipulation and alteration of the sites during repair and introducing them differently falsifying their origin and character.

Recently the European Parliament voted against destruction of any historical monuments, without naming any country. Interestingly enough the representative of Turkish government announced they not only preserve the Armenian sites but maintain and repair them as well.

The lack of interest of global communities to condemn Turkey for their vile acts has encouraged Azerbaijan and Georgia to follow in their footsteps. And we are now experiencing large scale elimination of Armenian historical monuments in these countries.

Amongst countries of the region, endeavors of the Islamic Republic of Iran in preserving and maintaining the Armenian cultural monuments are to be praised and looked on with admiration.

In the end we express our thanks to R.A.A. organization, Virtual Ani and Hayastan web pages and Mrs.Marta Lepez for delivering their photos for publishing in this book.

4037

Ապրանից Ս.Գրիգոր վանք (Ս.Դաւիթ վանք)

Գտնուում է պատմական Բարձր Հայք նահանգի Դերջան գաւառում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Երզնկայի Դերջան աւանից 15կմ հարաւ արեւմուտք:

Վանքը բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թ.: Սոյն շրջանում այն ունեցել է մեծ հռչակ շնորհիւ իր չորս եզակի խաչքարերի, որոնք ունեն վեց մետր բարձրութիւն եւ պատրաստուել են 1191 ու 1194 թականներին:

1970ական թականներին անհետանում են խաչքարերից երկուսը նաեւ նրանց մօտ գտնուող բոլոր փոքր խաչքարերը եւ այժմ բլուրի գագաթին մնացել են միայն երկու խաչքար:

کلیسای گریگور مقدس

در منطقه ارزنجان ترکیه و در 15 کیلومتری جنوب غرب شهر ارزنجان واقع است. این دیر تا سال 1915 فعال بوده و علت معروفیت آن بخاطر چهار سنگ صلیب منحصر به فردی است که در مجاورت آن قرار دارد. این سنگ صلیبها با ارتفاع شش متر در سالهای بین 1191-1194 ساخته شده اند که بعد از سال 1970 فقط دو سنگ صلیب در محل باقی مانده و از دو سنگ دیگر و نیز سنگ صلیبهای کوچکی که در اطراف آنها بودند اثری نیست.

Monastery of St. Gregory

The ruins of the St.Gregory monastery or Aprank stand 15km south west of Tercan.

The monastery was active until 1915 and the popularity reason of monastery are the four very remarkable cross stones (khatchkar) monuments which are of six meters tall and are dated 1191 and 1194. Two of them with small cross stones around them disappeared after 1970.

Ապրանից Ս.Գրիգոր վանքի ներկայի վիճակը:
وضعیّت فعلی دیر گریگور مقدس
Present situation of St.Gregory monastery.

Վանքի վեց մետրանոց խաչքարերից կանգուն մնացած երկուսը,
دو سنگ صلیب شش متری که هنوز سالم مانده .
Two Cross Stones with six meters tall.

Խաչքարերից մեկի մակերեսը:
حجاریهای روی یکی از سنگ صلیبها
Detail of cross stone.

Ագարակի Ս. Ստեփանոս Նախավկայ եկեղեցին

Գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Վանանդ գաւառում, Կարս քաղաքի մօտ գտնուող Տեկոր գետի աջ ափին, այժմ Թուրքիայի տարածքի Կարսի շրջանում:

Այն կառուցւել է 650 թ. եւ նորոգւել Ապլղարիբ Պահլաւունի իշխանի միջոցով 1006 թւականին: Բանուկ է եղել մինչեւ 1920 թ., երբ ըստ Մոսկւայի դաշնագրի անցնում է Թուրքիային եւ 1950ական թւականներին հիմնովին աւերւում է:

Եկեղեցին եղել է գմբեաւոր քառաբսիդ կառոյց, նրա շուրջը եղել են բազմաթիւ խաչքարեր ու 7-րդ դարից մնացած գերեզմանոց, որոնք այժմ չկան:

کلیسای استپانوس مقدس

در منطقه قارص و نزدیکی شهر قارص واقع شده است. این کلیسا در سال 650 میلادی بنا شده و در سال 1006 میلادی مرمت گردیده و تا سال 1950 پابرجا بود ولی پس از آن تاریخ به همراه سنگ صلیبها و قبرستان قرن هفتم مجاور خود کاملاً ویران گردیده است.

St. Stephan church

Located near Kars city, which is built on 650 A.D. and was repaired basically on 1006 A.D. This church was standing until 1950s, thenafter was demolished with the cross stones and the 7th century graveyard around the church.

Ազարակի Ս.Ստեփաննոս եկեղեցու պատկերը 1910ական թվականներին:
 عكسی از کلیسای استپانوس مقدس در سال 1910
 St. Stephen on 1910

Եկեղեցու ներկայի վայրը, որից մնացել է մի քանի բեկորներ:
 مکان فعلی کلیسا که از آن چیزی باقی نمانده است
 Present place of church.

Աղթամարի Ս. Խաչ եկեղեցին

Գտնուում է պատմական Վասպուրական նահանգում, Վանայ լճի Աղթամար կղզում, այժմ Թուրքիայի տարածքում: Կառուցել է 915-921 թվականներին Մանուէլ ճարտարապետի միջոցով եւ Գագիկ Արծրունի թագաւորի հրամանով:

1113 թվականից մինչեւ 1895 թ. եղել է Աղթամարի կաթողիկոսութեան մայր տաճար, իսկ եկեղեցին բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թ.:

Աղթամարի Ս.Խաչ եկեղեցին իր արտաքին բարձրաքանդակների շնորհիւ եզակի կառոյց է համարուում ամբողջ Հայկական լեռնաշխարհում: Արտաքին պատերի վրայի բարձրաքանդակները ունեն պայքարի ու փրկութեան թեմաներ եւ ներկայացնում են Վասպուրական աշխարհի տոհմային խորհրդանշանները եւ քրիստոնէական սուրբերի դիմաքանդակներ:

Վերջին տարիների ընթացքին, բարձրաքանդակները դառել են թուրք զինւորների գնդակների թիրախ, մեծ վնասներ պատճառելով նրանց. ջարդել են նաեւ մի շարք քանդակներ, իսկ եկեղեցին երբեւէ չենթարկւելով նորոգութեան՝ արդէն վտանգւած է:

کلیسای صلیب مقدس آختامار

این کلیسا که در جزیره آختامار از جزایر دریاچه وان قرار داشته و طی سالهای 915-921 میلادی بنا شده است. این کلیسا از سال 1113 تا 1895 میلادی کلیسای جامع منطقه محسوب میشده و تا وقایع سال 1915 فعال بوده است.

از نظر حجاری دیوارهای خارجی یکی از کلیساهای منحصر بفرد فلات ارمنستان میباشد که در سالهای اخیر از حجاریهای آن برای نشانه گیری توسط سربازان ترک استفاده شده و خسارت زیادی به آن وارد آمده است ولی هنوز هم این بنا پابرجا است گرچه در وضعیت مطلوبی قرار ندارد.

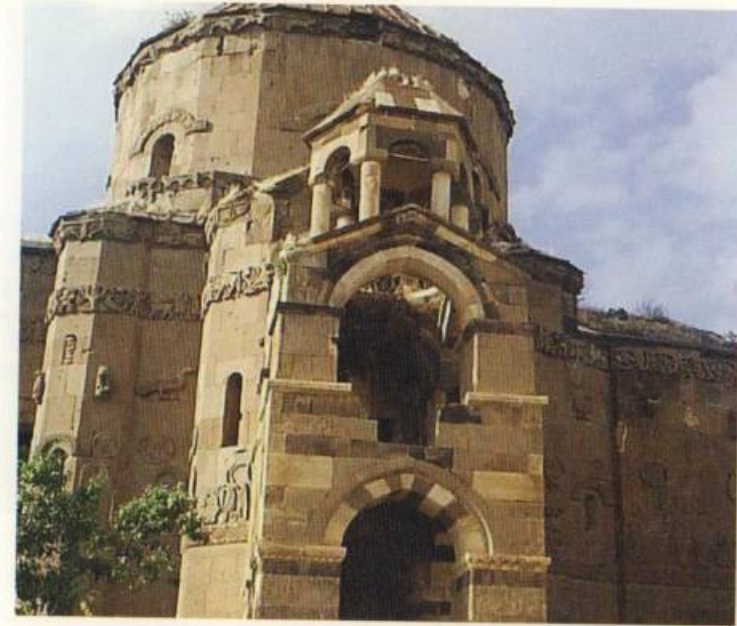
Holy Cross

The church was built on Aghtamar Island in Lake Van during the years of 915 and 921. It has served as cathedral church of Van region from 1113 to 1895 A.D., which was then active until 1915.

It is one of the best-known examples of Armenian architecture because of its figures on outside walls, which is now damaged by bullets of soldiers during last years, with consideration that the situation of church is not so good but it is still upright.

Եկեղեցու զանգակատունը մինչև 1950ական թվականները:
ذاقوس خانه کلیسا تا سال 1950
Bell house until 1950

Չանգակատան մի մասի քարերը ջարդել են:
تخریب سنگهای ناقوس خانه در سالهای اخیر
Demolishment of a part of bell house recently.

Եկեղեցու արեւմտեան արտաքին ճակատը ուր երկու հրեշտակներ պահել են
եկեղեցու անունը կրող հաչը, նկարահանած 1980ական թվականներին:
عکسی از سنگ صلیب حجاری شده در دیوار غربی کلیسا که در سال 1980 برداشته شده است
A photo took on 1980 from symbol of church on western wall.

Արեւմտեան ճակատի ներկայի վիճակը ուր 1990ական թւականներին ջարդել են խաչի բարձրաքանդակ քարը:
 وضعیت مکان همان سنگ صلیب در سال 1990 که تخریب شده است
 Same symbol on 1990.

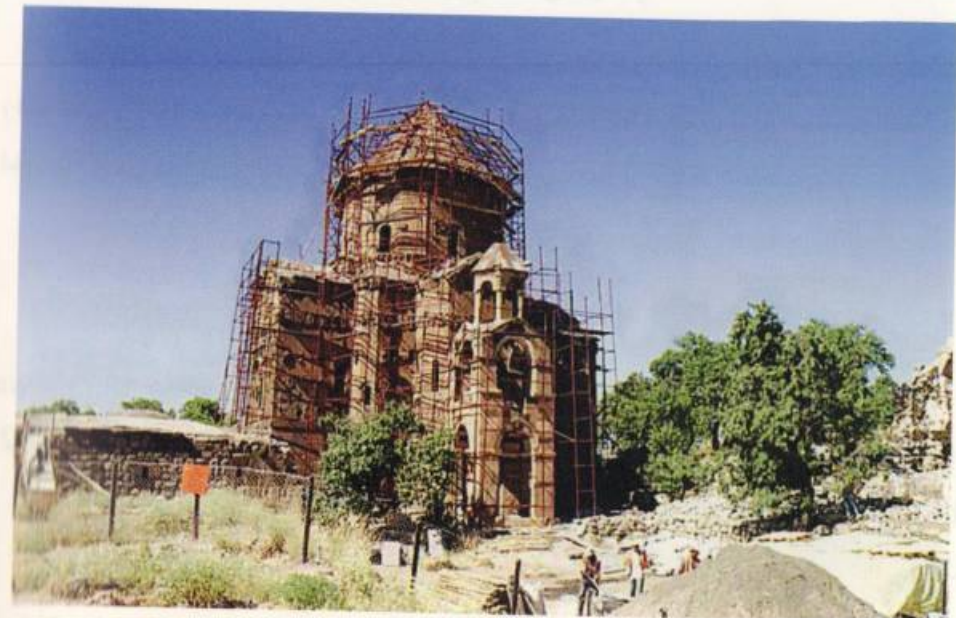
Մի սուրբի բարձրաքանդակ պատկերը հիւսիսային պատի վրայ մինչեւ 1920ական թւականները:
 عکس حجاری قدیسی در دیوار شمال که در سال 1920 گرفته شده است
 one of sculptures on 1920

Նոյն բարձրաքանդակի ներկայի վիճակը, որը ծառայել է գնդակի թիրախ:
 حجاری همان قدیس که هدف گلوله قرار گرفته است
 Same sculpture damaged by bullet.

Հարաւային պատի վրայ գտնուող բարձրաքանդակը, որը դառել է զինավարժութեան թիրախ:
 حجاری بر روی دیوار جنوبی که برای نشانه گیری استفاده شده است.
 Soldiers used sculptures for exercise.

Խ. Խաչ. 2005թ սկսւած նորոգութիւններ, որի աւարտը անորոշ է.
 طرح ترمیم کلیسای سورپ خاچ که نتیجه آن مبهم است
 Reparations on S. Cross with unclear outcome.

Այնթապի Ս.Աստուածածին եկեղեցին

Գտնուում է պատմական հայկական Կիլիկիայում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Գազիանթեպ շրջանի Այնթապ քաղաքում:

Կառուցել է 1873-93 թթ. եւ ծառայել իբրեւ քաղաքի մայր տաճար: Նրա ճարտարապետն է եղել Սարգիս Պայլեանը: Եկեղեցին բանուկ է եղել մինչեւ քաղաքում բնակող հայերի տեղահանումը եւ կոտորածը 1915 թւականին, եւ քաղաքի վերջնական լքումը հայերի միջոցով 1921 թւականին: Աւելի ուշ նրա զանգակատունն ու վերնատունը ավերելով ու եկեղեցու վրայ երկու մինարեթներ տեղադրելով ու ջնջելով եկեղեցուն գտնուող բոլոր հայկական գրութիւնները, այժմ վերածուել է մզկիթի:

کلیسای مریم مقدس عینتاب

در شهر عینتاب منطقه غازی عینتاب قرار دارد که طی سالهای 1873-93 ساخته شده و تا وقایع سال 1915 و تخلیه نهایی شهر از آرامنه در سال 1921 فعال بوده است. در حال حاضر با تخریب ناقوس خانه آن و انجام تغییراتی در آن از این بنا بعنوان مسجد استفاده میشود.

St. Mary church

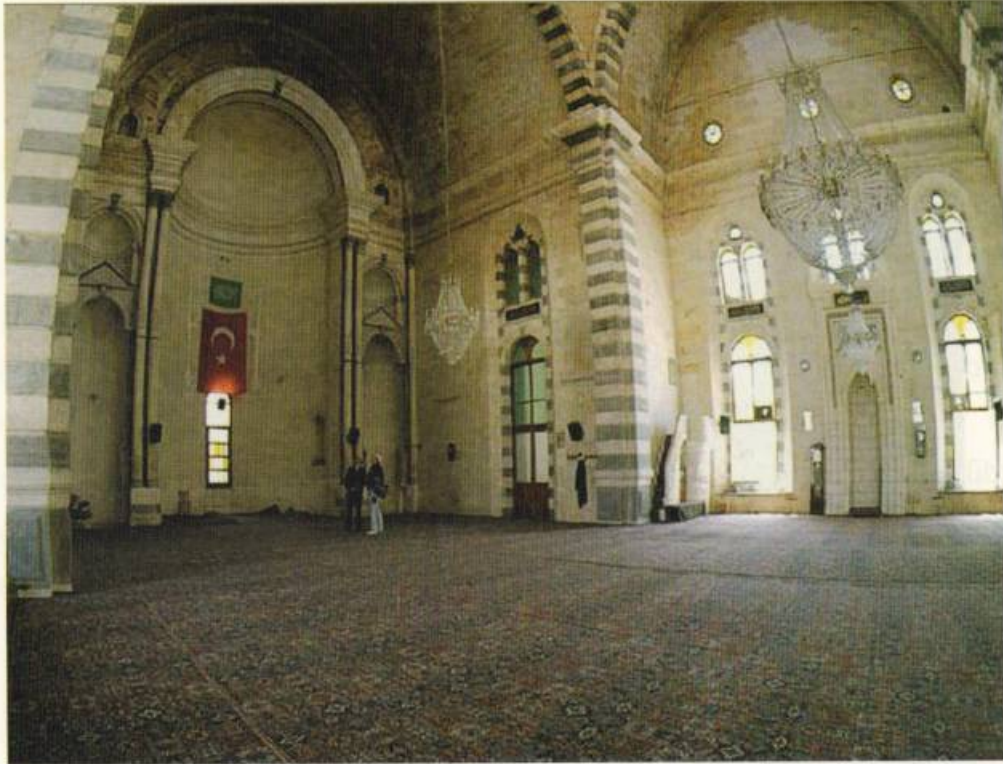
Located in Gaziantep city, it was built during 1873 to 1893 It was active until 1915 and final banishment of Armenians from city on 1921. With demolishing of the bell house and making a few changes in church, it now serves as mosque.

Ս.Աստուածածին եկեղեցին մինչեւ 1921 թւական:
کلیسای مریم مقدس در سال 1921
St.Mary church on 1921.

Եկեղեցու ներկայիս վիճակը: Աւերել են զանգակատունը իսկ եկեղեցու վրայ կառուցելով երկու մինարեթներ դարձրել են մզկիթ:
وضعیت فعلی کلیسا؛ ناقوس خانه آن ویران و دو مناره بر روی آن ساخته شده است
Present situation of church. The bell house destroyed and two minarets built on it.

Եկեղեցու խորանում տեղադրված Թուրքիայի դրոշակը:
 نمای داخلی کلیسا که پرچم کشور ترکیه که در محراب قرار داده شده است
 A photo from altar of church with the flag of Turkey.

Ս. Անանիա եկեղեցի

Գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքի հարաւ արևմուտք գտնուող Ալաման գիւղում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Կարսի շրջանի Ալեմ գիւղում:

Կառուցւել է 637 թւականին, իշխան Ներսէս Կամսարականի եւ նրա կնոջ Մարիամի միջոցով եւ բանուկ է եղել մինչեւ 1920 թ.: Գիմնովին աւերւել է 1950ական թւականներին:

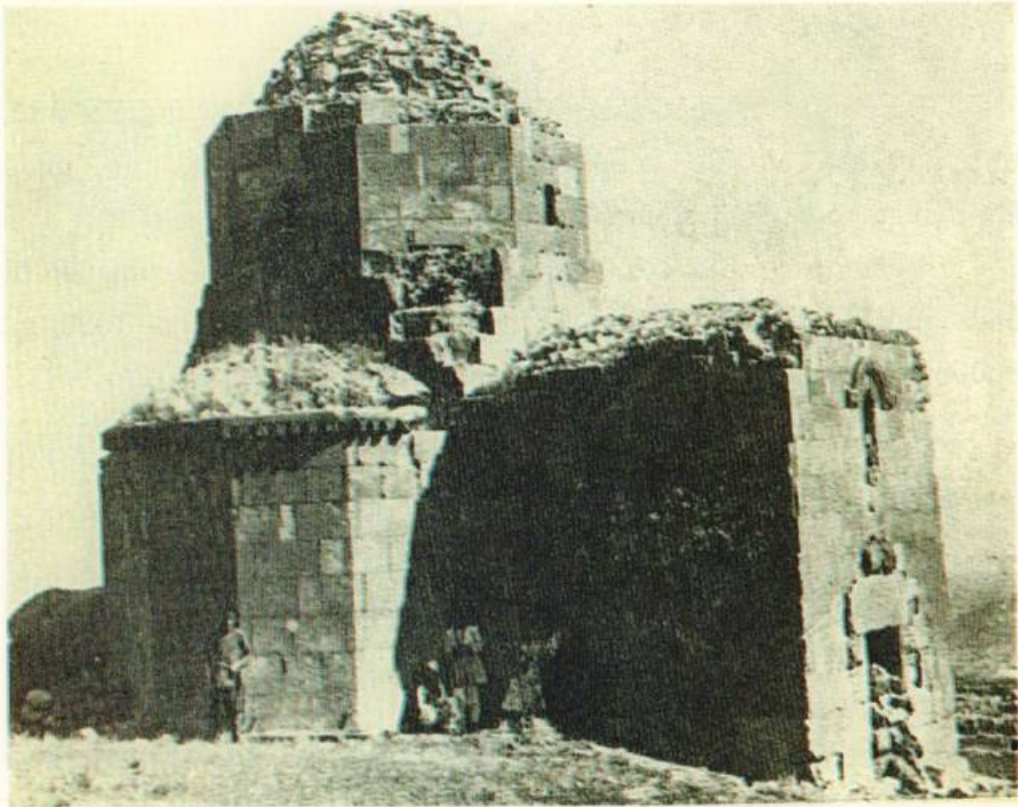
کلیسای آنانیای مقدس

در منطقه قارص و در روستای آلم قرار دارد. در سال 637 میلادی بنا گردیده، تا سال 1920 فعال بوده و تا سال 1950 نیز پایرجا بود ولی پس از آن تاریخ کاملاً تخریب و اکنون از آن چیزی باقی نمانده است.

St. Aananya

The church was built in Alem village in Kars region in the year of 637 A.D. and it was active until 1920. The demolition of church started from 1950 and nothing now remains of it.

Եկեղեցու պատկերը մինչև 1920 թվական:
عكس کلیسا در سال 1920
Photo of church on 1920

Անիի Մայր Տաճարը (Ս.Աստուածածին)

Գտնուում է Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքի Աշոտաշէն և Սմբատաշէն պարիսպների միջև: Այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Եկեղեցու կառուցումը սկսել է 988 թ., Սմբատ Բագրատունի թագաւորի հրամանով եւ Տրդատ ճարտարապետի միջոցով, իսկ թագաւորի մահով՝ նրա գործին հետեւել է Գագիկ թագաւորի կինը Կատրամիդէ թագուհին, եւ իր աւարտին հասցրել 1001 թւականին, որը օժել է Յիսուս Քրիստոսի ծննդեան 1000 ամեակի առիթով:

1319 թւականի երկրաշարժից արդէն իսկ վնասուած եկեղեցին 1921 թւականին անցնելով Թուրքիայի տարածք, ենթարկուում է զանազան աւերածութիւնների, որի պատճառով չի դիմանում 1988 թւականի Սպիտակի երկրաշարժին եւ խորտակուում է նրա մի մասը: Այժմ այս ճարտարապետական գեղեցիկ կառոյցը ենթարկուած է ընդմիջտ կործանման վտանգին:

Կլիսայ մրիմ մգճս րյ Կլիսայ Եամ քեր Անի

Եր մոնղե մրզյ տրԿիե ո արմոնտան ո Եր քեր րյստանի Անի Գրար Եար Կե րնայ Ան Եր սալ 988 միլաԵի Ագազ ո րե մոնսրետ քարե տոլԵ քսրտ մսիք Եր սալ 1001 միլաԵի ափտաք քե ստ. քոնԵ արն Կլիսայ ռիյա Եր սալ 1319 ր ար ռլռե րո րիքտ ոլի Գսմտեայ Երգր րնա սալմ րայի մաոԵ րոԵ Կե ազ սալ 1921 միլաԵի տքրիյ Ան Ագազ քրԵԵ ո րաւթ մտռլռլ քոն րնա ո րալաքրե րո րիքտոն Գսմտի ազ Ան րրառ ռլռե 1988 քրԵԵ ո Եր սորտ Եմ մրմտ րե մոլե Ան րյ քալր տքրիյ Կլի մոաքե միյաքո.

Cathedral church of Ani

The St. Mary or Cathedral church of Ani located inside of ancient Ani city. Construction of church started on 988 A.D. and finished on 1001 A.D. on the opportune of first millennium of Jesus Christ.

The dome of church collapsed on 1319 because of earthquake but the church was firmed up to 1921 when it was annexed to Turkey and demolition of church started for which it could not resist against of 1988's earthquake and collapsed partly. If the church is not been repaired soon it may collapsed be completely.

Եկեղեցու խորանը 1920 թվականին, որը ապացուցում է նրա բանուկ լինելը:

عكس محراب کلیسا در سال 1920 که نمایانگر فعال بودن کلیسا میباشد

Photo of church's altar on 1920

Եկեղեցու սիւների քարերը ջարդելով թուլացնում են նրա հիմքերը, որպէսզի խորտակւի կառոյցը:
 با هدف فروریختن کلیسا ستونهای اصلی آن را تخریب می نمایند
 For destroying of church, they demolish the columns.

Եկեղեցու արտաքին պատերի վրայ կատարած աներածութիւններ:
 ویرانیهای انجام شده بر روی دیوارهای خارجی بنا
 Demolishment of outside walls.

1988 թւականի երկրաշարժից փլած բաժինը, որը հետեւեալսն է տարիների ընթացքին կատարած աներածութիւնների: Հարկ է նշել, որ սոյն բացառօքի պատճառով կարող է փլել ամբողջ եկեղեցին որ մինչեւ օրս թողնել է իր բախտին:
 قسمت فرو ریخته بر اثر زلزله سال 1988 که علت آن عدم مرمت به موقع بنا بوده و در حال حاضر بقای کل ساختمان کلیسا نیز در خطر میباشد با این حال تا کنون هیچگونه اقدامی برای مرمت آن انجام نشده است.
 Destroyed part of church cause of 1988 earthquake. The church is under complete collapse danger and there is no action to repair it.

Պարոնի պալատը

Գտնուում է պատմական Շիրակ գաւառի Անի քաղաքի Շահստանում, Սմբատաշէն պարիսպներից ոչ հեռու, Իգիծորի ու Ծաղկոցածորի եզրին, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Կառուցւել է 12-13 ըդ դարերում: 1905 թւականին պեղւել ու չափագրւել է Մառի միջոցով: Պալատը քաղաքի կողմից եղել է երկյարկ իսկ ձորի կողմից եռայարկ, որը լաւագոյն ապացոյցն է քաղաքում գտնուող աշխարհիկ կառոյցների: Ունեցել է գեղեցիկ շքամուտք, որը պալատի միւս մասերի հետ, 1999 թւականին, առանց հնագիտական ու ճարտարապետական յատուկ ուսումնասիրութեան ենթարկւել է նորոգման եւ պալատի բոլոր պատերը ծածկւել են նոր տաշւած քարերով, ծածկելով նրանց վրայ եղած զարդաքանդակներն ու նշանները, որոնք անշուշտ եղել են հայկական: Այժմ այն ներկայացւում է որպէս սելջուկեան ճարտարապետութեան նմուշ, կոչւելով Սուլթան Սարա:

قصر بارون

این بنا در منطقه مرزی ترکیه با ارمنستان و در شهر باستانی آنی قرار دارد که در قرون 12-13 ساخته شده و در سال 1905 توسط هئیت باستانشناسی ارمنی به سرپرستی آقای مار تحت بررسی قرار گرفته است.

در سال 1999 میلادی بدون در نظر گرفتن معماری آن و بدون حضور کارشناسان این بنا مرمت و بر روی تمامی دیوارهای قدیمی سنگهای جدید نصب شد بطوریکه تمامی نوشته ها و حجاریهای ارمنی پوشانیده شده و در حال حاضر آن را بعنوان نمونه معماری سلجوقی با نام جدید سلطان سرا به توست هامعرفی می کنند.

Baron or merchants Place

The palace located in ancient city of Ani, is built in 12 or 13 century. N. Marr and his archeologists group investigated the palace in detail during the year of 1905.

It was repaired in the year of 1999 without any archaeological studies and all old walls were covered by new stones in order to disappear any Armenian sign, then the repaired palace obtained new name of Sultan Sara as a Seljuk building.

Պալատի ընդանուր վիճակը մինչեւ 1990ական թւական:
وضعیت کلی قصر تا سال 1990
Palace as of 1990.

Պալատի գլխավոր մուտքը եւ նրա կողքերի պատերը 1999 թականի նորոգութիւններից յետոյ ուր չի կարելի գտնել որեւէ հետք հին մասերից:
 نمای خارجی و ورودی اصلی قصر بعد از مرمت که قسمتهای قدیمی بنا کاملاً پوشیده شده است
 Main entrance and outside wall after repairing.

12-րդ դարւայ հին պատերի վրայ շարւած նոր քարեր, որոնց միջոցով ծածկւել է բոլոր հայկական հետքերը:
 تمامی دیوارهای مربوط به قرن 12 میلادی با سنگهای جدید پوشانده شده و حجاریهای مربوط به از امنه محو شده است.
 All walls of 12th century covered by new stones and disappeared Armenian signs.

Պալատի ներսի տեսքը նորոգութիւնից յետոյ:
 Ով կը հաւատայ թէ սոյն կառոյցը ունի աւելի քան 800 տարւայ անցեալ:
 وضعیت داخلی قصر بعد از مرمت . چه کسی میتواند باور کند که این بنا قدمت بیش از 800 سال دارد.
 Inside of palace. Who will believe that this building constructed 800 years ago?

Անի քաղաքը

Գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Ախուրեան գետի աջ ափում, ներկայիս Թուրքիայի տարածքում և Հայաստանի Հանրապետութեան Խարկով գիւղի դիմաց:

Իբրև քաղաք հիմնել է 10-րդ դարում Աշոտ Ողորմած Բագրատունի թագաւորի միջոցով եւ 961 թ. հռչակել Հայաստանի մայրաքաղաք: Բիւզանդական բանակները 1045 թ. խաբէութեամբ գրաւում են քաղաքը, որից յետոյ այն ընկնում է սելջուկների տիրապետութեան տակ դառնալով Շադադեանների աթոռանիստը: Քաղաքը ազատագրւում է 1199 թ. Ջաքարեանների միջոցով, որից յետոյ քաղաքը նորից սկսում է ծաղկել: 1236 թ. քաղաքը գրաւում են մոնղոլները, որից յետոյ քաղաքը անկում է ապրում եւ 16-րդ դարում արդէն դառնում է անմարդաբնակ:

1892 թ. սկսւում են քաղաքի գիտական պեղումները Ն.Մառի գլխաւորութեամբ որոնք տեւում են մինչեւ 1917 թ.: Մոսկւայի դաշնագրի համաձայն 1921 թ. Անին յանձնւում է Թուրքիային, որից յետոյ անհասանելի է դառնում հայ հնագէտների ուսումնասիրութեան համար:

Անին անցնելով Թուրքիայի ձեռքը դառնում է շինանիւթի մեծ պահեստ. տարիների ընթացքին, պոկելով նրա կառոյցների քարերը կառուցւում են Անիից մինչեւ Կարս ընկած բազմաթիւ քրդական ու թրքական գիւղական տներ. իսկ Մառի կատարած պեղումների ընթացքին գտնւած շատ արժէքաւոր իրեր, որոնք հաւաքւած էին Անիի տարածքում հիմնւած մի թանգարանի ու Մանուչէի մզկիթի մէջ, 1917 թ. վերջին ընկնելով թրքական բանակների ձեռքը ոչնչացւում են: Այդ իրերի մէջ էր գտնւում նաեւ Գագիկ թագաւորի քարէ արձանը 2.26մ բարձրութեամբ, որը երկար տարիներ անհետ կորել էր եւ վերջերս

նրա մի հատւածը ի յայտ եկաւ Էրզրումի թանգարանում, որը վկայում է 1917-21 թւականներին կատարւած վայրագութիւնների մասին:

Մառի գործընկեր Արամ Վրոյրը յոյս ունենալով, որ թանգարաններում հաւաքւած իրերի մի մասը դեռեւս պահպանւած պիտի լինեն, 1922 թ. յաջողում է այցելել Անի քաղաք: Նա թանգարանը գտնում է աւերած ու նրա միջի իրերը՝ անհետացած, իսկ Մանուչէ մզկիթում գտնուող քարէ ծանր իրերը պատուհաններից դուրս են թափւել դէպի Ախուրեանի ձորը, որը տեսանելի էր նաեւ հայկական սահմանից: Հարկ է նշել, որ Մանուչէի մզկիթի տակ գտնուող զարդաքանդակ քարերը տեղում էին մինչև 1990 թ., որոնք այժմ անհետացել են:

Խորհրդային Միութեան փլուզումից յետոյ Թուրքիայի կառավարութիւնը Անին թուրիստական շրջան դարձնելու պատրւակով սկսում է բարեկարգել քաղաքը՝ մի քանի շինարարական ընկերութիւնների միջոցով, առանց որեւէ գիտական հետազօտութիւններ կատարելու, որը աւելի է աւերում նրա հին անցեալը: Նրանք առանց ուսումնասիրելու դարերի ընթացքին պարիսպների տակ կուտակւած հողերի հսկայ կոյտը, ծանր մեքենաներով արագ հեռացնում են, իսկ պարիսպների աւերած մասերը նորոգւում են առանց ճարտարապետական ու հնագիտական ուսումնասիրութիւնների. որոշ պարագաներում էլ ջնջւում են բոլոր խաչքարերն ու հայկական գրութիւնները: Նոյն բախտին են արժանանում քաղաքի մէջ գտնուող որոշ կառոյցներ եւս:

شهر آنى

شهر آنى طى قرون 10 و 11 ميلادي پایتخت ارمنستان بوده و در حال حاضر در منطقه قارص و در کنار خط مرزى ترکیه با ارمنستان قرار دارد.

این شهر در سال 1045 میلادی با نیرنگ به اشغال امپراطوری بیزانس درآمد که چندی بعد توسط سلجوقیان اشغال شد؛ در طی قرون بعدی پادشاه گرجستان و نهایتاً مغولها شهر را اشغال نمودند که بعد از حمله مغولها و زلزله شدید سال 1319 میلادی افول شهر آغاز و در قرن شانزدهم کاملاً متروکه گردید.

در سالهای 1892 لغایت 1917 میلادی يك هنیت باستانشناسی ارمني و روسي تمامی شهر را بررسی نموده و کلیه اشیاء یافته شده را برای بررسیهای آینده در محلی در آن شهر نگهداری نمودند که این تحقیقات با اشغال شهر توسط قوای ترکیه متوقف گردید که بعلت وضعیت بوجود آمده قادر به خارج نمودن اشیاء یافته شده نشدند.

بر اساس معاهده مسکو شهر باستانی آنی به خاک ترکیه الحاق شد و يك سال بعد یکی از اعضاء گروه باستانشناسی به نام " آرام ورویر " موفق گردید از این شهر بازدید کوتاهی بنماید که کلیه اشیاء یافته شده را در دره های اطراف شهر پراکنده شده دید و تمامی سنگهای حجاری شده در دره مشرف به ارمنستان یافت درحالیکه این سنگها تا سال 1990 در جای خود باقی بودند که پس از آن سال ناپدید شدند.

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی دولت ترکیه به بهانه جلب توریست به این منطقه شروع به انجام تعمیرات در کل منطقه توسط تعدادی از شرکتهای ساختمانی و بدون حضور کارشناسان نموده و ماهیت اصلی تعدادی از بناها را با نابود کردن علایم و نوشته های مربوط به ارمنه تغییر داد.

The city of Ani

Ani which was capital city of Armenia during the 10 and 11 centuries located in Kars region on the border of Turkey with Armenia. The city was occupied by Byzantine Empire with trickery in 1045 A.D. but Seljuks occupied it after a while, then the king of Georgia and Mongols respectively occupied the city during the next centuries and after attack of Mongols and earthquake of 1319 the city started to perish, which then became abandoned in 16th century.

During the years of 1892 to 1917 archeological studies of city started by an Armenian-Russian archeologists group, during which they gathered all items found in the city for a further review, but the studies were due to stop when Turkish troops occupied the city, and the archeologist were prevented of taking antiquities and so they remained there.

One year after annexation of Ani to Turkey based on Moscow treaty, Aram Vrouyr a member of archeologist group in Ani, succeeded to make a short visit to city where he found out that the antiquities have been destroyed and carved stones spilled in a nearby valley until 1990 and they disappeared now.

After collapse of U.S.S.R., Turkey started to reconstruct parts of city in order to flourish the tourism business, through non-professional construction companies, without attendance of experienced persons . They changed the nature of a few building by destroying any Armenian signs on them.

Ն.Մառը եւ իր արշաւախումբը 1912 թւականին:
گروه باستانشناسی به سرپرستی نیکو غوس مار در سال 1912
Nikolai Marr and his archeologist group on 1912.

Կոթողների վերականգնում 1906 թւականի պեղումների ընթացքին:
بازسازی بناهای تاریخی در سال 1906
Re-erecting historic buildings in 1906.

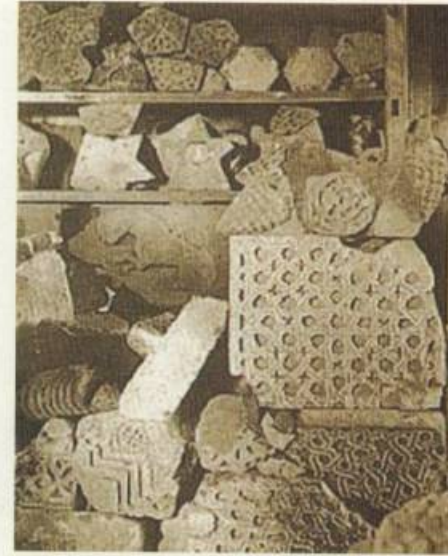
Անի քաղաքի թանգարանի իրերը նախքան 1917 թւական:
اشياء موزه شهر آنى قبل از سال 1917
Antiquities gathered in museums of Ani before 1917.

Անի քաղաքի թանգարանի իրերը նախքան 1917 թւական:
اشياء موزه شهر آنى قبل از سال 1917
Antiquities gathered in museums of Ani before 1917.

Գագիկ թագաւորի քարէ արձանը 1906 թականին, որը անհետացաւ 1917 թականին եւ մինչեւ վերջերս մեծ յոյս կար թէ նոյն վիճակով պահպանուել է Անի քաղաքի ինչ որ տեղում:
 مجسمه سنگی تمام قد از شاه ارمنستان در سال 1906 که در سال 1917 میلادی مفقود گردید و تا این اواخر امید یافته شدن آن بصورت اولیه وجود داشت.
 Statue of Armenian king by stone founded in 1906 which was lost in 1917 and there was big hope to find it in its original situation.

Անի քաղաքի թանգարանի իրերը նախքան 1917 թական:
 اشیاء موزه شهر انی قبل از سال 1917
 Antiquities gathered in museums of Ani before 1917.

Գագիկ թագաւորի արձանի մի մասը, այժմ Էրզրումի թանգարանում:
 قسمتی از همان مجسمه سنگی در موزه شهر ارض روم
 A part of king's statue in Erzurum museum.

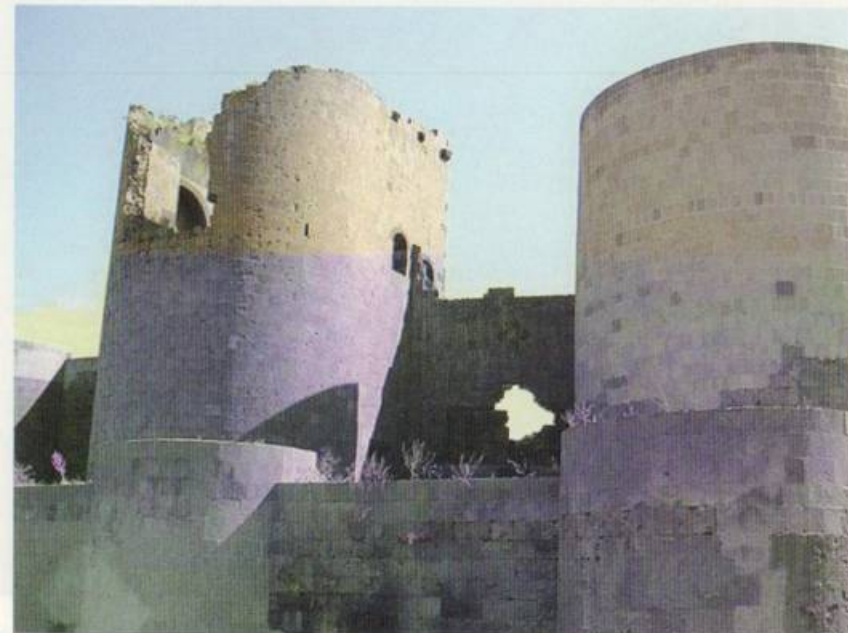
Դարերի ընթացքին քաղաքի պարիսպների տակ կուտակված հողերի հեռացումը
 جابجائی خاکهای زیر دیوارهای شهر با ماشین آلات سنگین بدون هر گونه بررسی در سالهای 1990
 Moving earths under the walls of city by heavy machines without any investigation.

Պեղումներ ոչ մասնագետների միջոցով եւ առանց հնագետների ներկայութեամբ,
 1990ական թւականին:
 خاکبرداری بناها توسط افراد غیر متخصص و بدون حضور باستانشناسان در سالهای 1990
 Re-erecting parts of city by non-professional construction companies without attendance of experienced persons.

Աւագ դարպասը նախքան նորոգում:
 نمائی از دروازه شهر قبل از مرمت
 Main entrance of city before reconstruction.

Աւագ դարպասը նորոգութիւնից յետոյ, ուր կորցրել է իր իսկական կերպարը:
 دروازه شهر بعد از مرمت که باعث تغییر در نمای اولیه آن شده است
 Main entrance after repair which has lost its main facade.

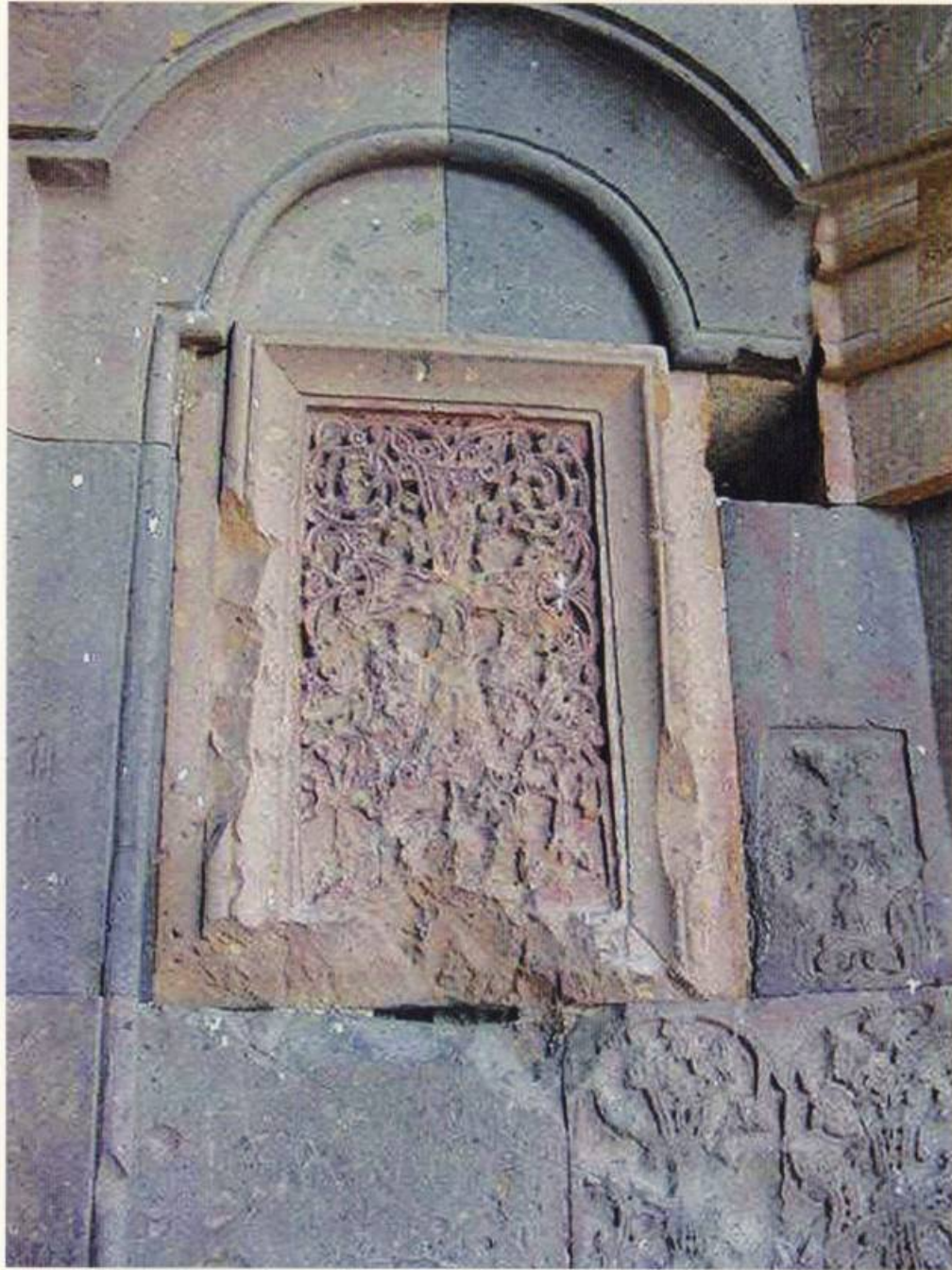
Արուղամարենց եկեղեցու կողքին գտնուող Գրիգոր Պաիլաունու փորած դամբարանը 1990ական թականներին:
 قبر باز شده در سال 1990 در کنار کلیسای ابو غامارس
 Desecrated grave close to Abughamarez church in 1990

Միջնաբերդի եկեղեցին մինչև 1920 թական:
 کلیسای ارک شهر در سال 1920
 The church of citadel in 1920

Միջնաբերդի եկեղեցու ներկայիս վիճակը:
 وضعیت همان کلیسا در حال حاضر
 Present situation of citadel church

Քաղաքի խաչքարերի ոչնչացումը վերջին տարիներին շատացել է:
 در سالهای اخیر تراشیدن سنگ صلیبها گسترش یافته است
 Cross stones destroying increased last years.

Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին (Տիգրան Դոնենցի կամ Նաղշու եկեղեցին)

Գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքի Շահաստանի արևելեան մասում, Ախուրեանի ձորաբերանին, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Կառուցւել է 1215 թւականին Անի քաղաքի պարոն, Տիգրան Դոնենցի միջոցով: Այն գմբէաւոր դահլիճի տիպի կառոյց է եւ ի բացառեալ գաւիթը, միւս մասերը կանգուն են: Իր արտաքին պատերի վրայ ունի զեղեցիկ զարդաքանդակներ բայց առաւել ուշագրաւ է եկեղեցու ներսի պատերի որմնանկարները, որոնք եկեղեցու ժամանակակիցն են եւ մինչեւ 1920ական թւականը լաւ վիճակում էին գտնուում, իսկ յետոյ անուշադրութեան մատնւելով վնասւել են. 1990ական թւականներին կոպիտ կերպով ներկել են՝ ընդմիջտ ոչնչացնելով մարդկային այդ արժէքաւոր ժառանգութիւնների մեծ մասը:

کلیسای گریگور مقدس یا تیگران هونتتس

این کلیسا در منطقه قارص و در شهر باستانی آنی قرار دارد که در سال 1215 ساخته شده و دارای حجاریهای زیبایی بر روی دیوارهای خارجی و نقاشیهای دیواری هم زمان با ساخت کلیسا بر روی دیوارهای داخلی میباشد.
 پس از الحاق این منطقه به خاک ترکیه این کلیسا ی زیبا بدلیل بی توجهی خسارتهائی دید ولی هنوز در وضعیت مناسبی باقی مانده بود تا سال 1990 که قسمتی از نقاشیهای دیوارهای داخلی آن با رنگ سفید پوشانیده شد و این میراث انسانی با ارزش خسارت جبران ناپذیری خورد.

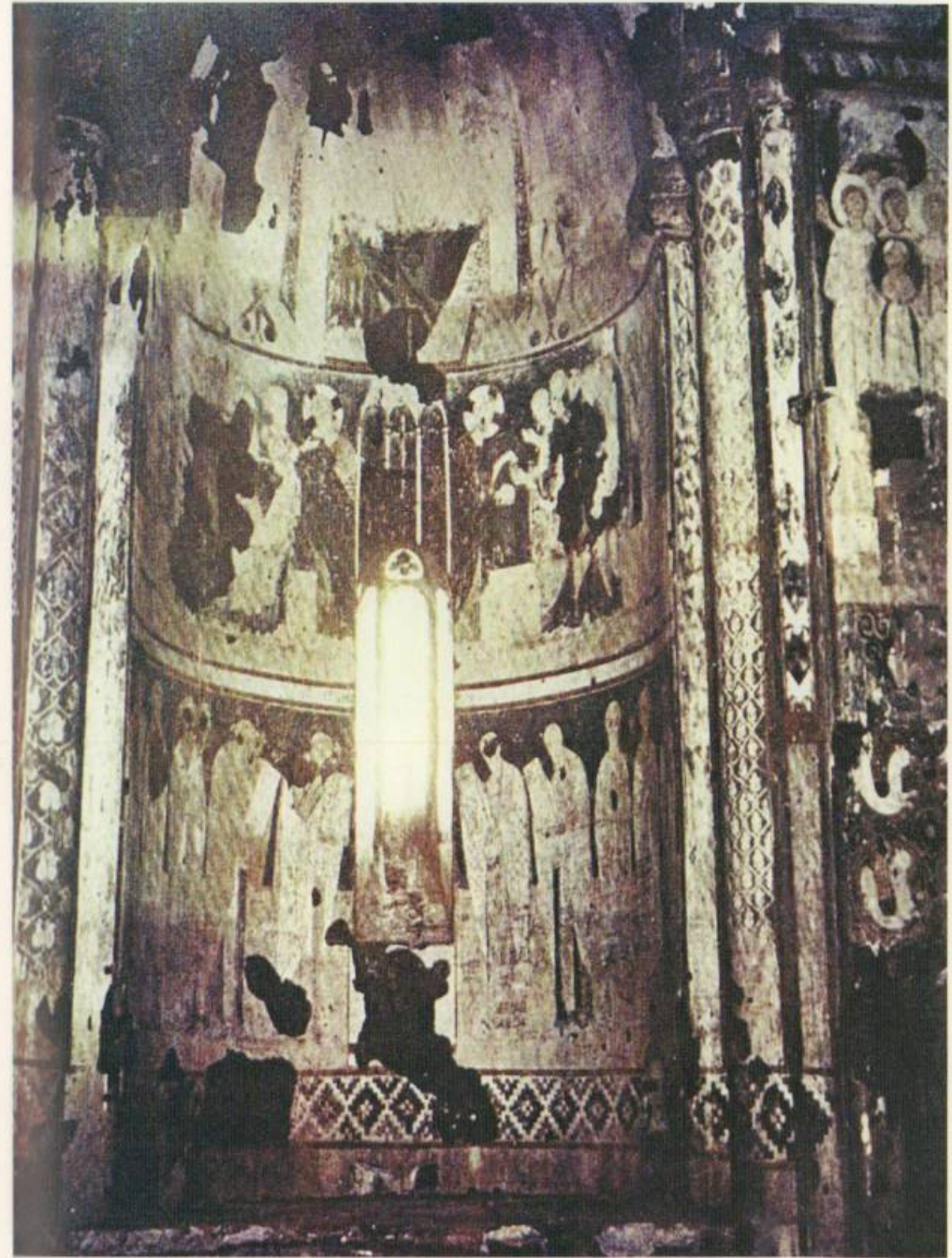
St. Gregory church or Tigran Honents

The church is located in ancient Ani city, built on 1215, which has beautiful sculptures on outside walls and graffiti on inside walls, dating same as construction date of church.

The church was damaged because of carelessness after 1920 but it was generally in good conditions till 1990 when a part of frescoes were covered by white paint and such a cultural heritage was damaged which can not further compensated.

Եկեղեցու ներսի մասից մի պատկեր 1917 թվականին, որը ապացուցում է նրա բանուկ լինելը մինչև սոյն թվականը:
محراب کلیسا در سال 1917 که گواه فعال بودن این کلیسا در آن سالها میباشد عکس
Alter of church in 1917 which shows that the church was in use.

Եկեղեցու խորանի 13-րդ դարի որմնանկարները նախքան ոչնչացումը:
نقاشیهای دیواری داخل محراب مربوط به قرن سیزدهم قبل از ویرانی
Frescoes of altar from 13th century before destroying.

Նոյն խորանի ներկայի վիճակը: Որմնանկարների մեծ մասը ծածկել են գոյնով 1990ական թվականներին:
 وضعیت فعلی نقاشیهای محراب که قسمتی از آنها در سالهای 1990 با رنگ پوشانده شده است.
 Present situation of frescoes which are covered by white paint in 1990s.

Խորանի մեջ գտնուող Յիսուս Քրիստոսի պատկերը, որը ծածկել են ներկով:
 نقاشی دیواری حضرت مسیح که با رنگ پوشانده شده است.
 Frescoes of Jesus Christ covered by white paint.

Հովի եկեղեցին

Սոյն եկեղեցին, որ յիշեցնում է հովի յայտնի դուռը կապւած Անի քաղաքի հետ, գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքի հիւսիսային մասում, Սմբատաշէն պարիսպներից 1.5կմ հեռու, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Կառուցւել է 10-11 ըդ դարերում, օրինակելով Ջւարթնոց տաճարի ոճը: Այս եկեղեցին եզակի կառոյց է, որ ունեցել է աստղաձև յատակագիծ եւ եղել է երկյարկանի: 1905 թւականի պեղումների ժամանակ նրա վրայ յատուկ ուշադրութիւն է դարձրել Մառը իր իւրայատուկ ճարտարապետական ոճի պատճառով, բայց ցաւօք սրտի 1920 թւականից յետոյ անցնելով Թուրքիայի տարածքի մէջ ենթարկւել է ւաւերածութեան ու հիմնովին աւերւել 1970 թւականին, որից այժմ ոչ մի հետք չի մնացել:

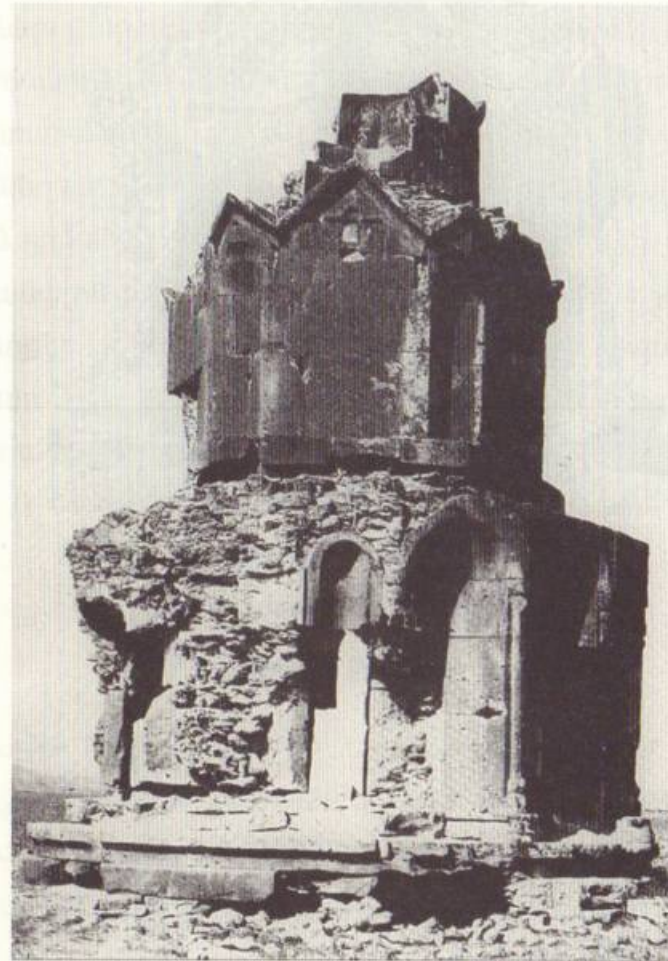
کلیسای چوپان

این کلیسا که بنا به یک روایت قدیمی به این نام معروف شده به فاصله 1.5 کیلومتری شمال شهر باستانی آنی قرار داشته که از نظر معماری یک کلیسای منحصر بفرد بوده است. کلیسای چوپان در قرون 10 یا 11 میلادی بصورت دو طبقه ساخته شده است. در سال 1905 توسط یک هنیت باستانشناسی ارمنی تحت بررسی دقیق قرار گرفت ولی متأسفانه پس از الحاق آن به خاک ترکیه و پس از سالهای 1950 تخریب آن آغاز شد و در حال حاضر چیزی از آن باقی نمانده است.

Shepherd's church

This unique church famous by the name of shepherd because of an old story related to Ani city and its churches, was located 1.5 km north of ancient city of Ani built on 10th or 11th century in two stairs. The

archeologists group of N. Marr investigated the church in detail during the year of 1905 but after annexing of Ani to Turkey, destroying processing of church started from 1950 and now nothing remains from the church.

Եկեղեցին նախքան 1917 թւականը:
کلیسا قبل از سال 1917
Church before 1917

Նրա վերջին պատկերը 1950ական թվականին:
 آخرین عکس کلیسا در سالهای 1950
 Last photo from church on 1950

Ա. Փրկիչ եկեղեցին

Գտնվում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքի Շահաստանում, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Կառուցվել է 1036 թվականին սպարապետ Վահրամ Պահլավունու եղբոր Աբուլղարիբ իշխանի միջոցով: Ջլարթնոցատիպ եկեղեցու արտաքին պատերի վրայ կան բազմաթիւ արձանագրութիւններ, իսկ ներսի պատերը ծածկած են եղել որմնանկարներով որոնց հետքերը մինչեւ օրս նկատելի է: Եկեղեցին բարւօք վիճակում էր մինչեւ 1920 թվականը, երբ անցնելով Թուրքիայի տարածքը սկսւում է նրա քարերի թալանը եւ պատճառ դառնում եկեղեցու հիմքերի թուլացման, որի պատճառով չի կարողանում դիմանալ 1957 թվականի երկրաշարժին եւ փլում է նրա կէտը: Ջարմանալին այն է, որ կանգուն մնացած մասի պատերի մէջ կան մեծ ճեղքեր որտեղից մինչեւ օրս պոկում ու տանում են նրա քարերը, այդու հանդերձ մինչեւ օրս շարունակւում է կանգուն մնալ: Բայց եթէ օր առաջ չենթարկւի նորոգման, շուտով կը փլի նաեւ միւս կէտը:

کلیسای پرگیچ یا ناجی مقدس

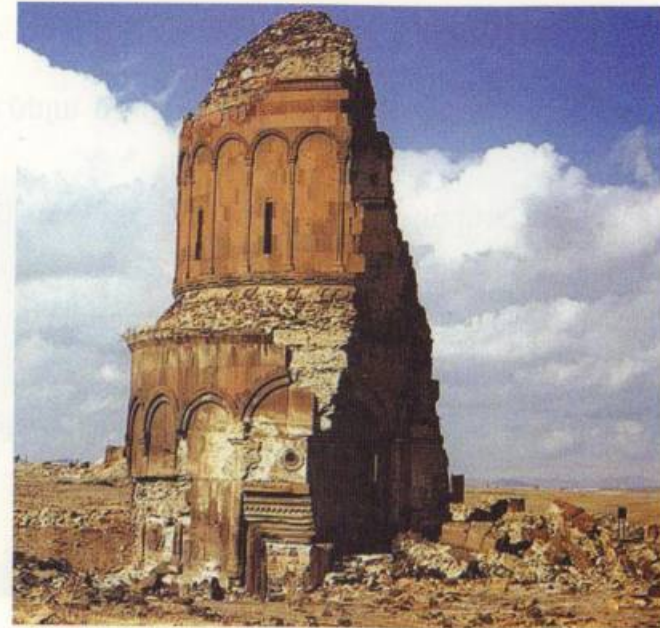
این کلیسا در منطقه شهر باستانی آنی قرار داشته و در سال 1036 میلادی بنا شده است. در زمان الحاق منطقه به خاک ترکیه در پایان سال 1920 کلیسا کاملاً سالم بود ولی پس از آن به کندن سنگهای تراشیده شده بنا برای استفاده بعنوان مصالح ساختمانی باعث تزلزل بنا شده بطوریکه در مقابل زلزله سال 1957 میلادی دوام نیاورده و نصف بنا تخریب شد. نصف دیگر کلیسا بطرزی باورنکردنی تا بحال دوام آورده و هنوز فرونریخته ولی از آنجائیکه کاملاً سنگهای قسمت سالم نیز کنده میشود؛ خطر تخریب نهائی کلیسا وجود دارد.

St. Saviour church

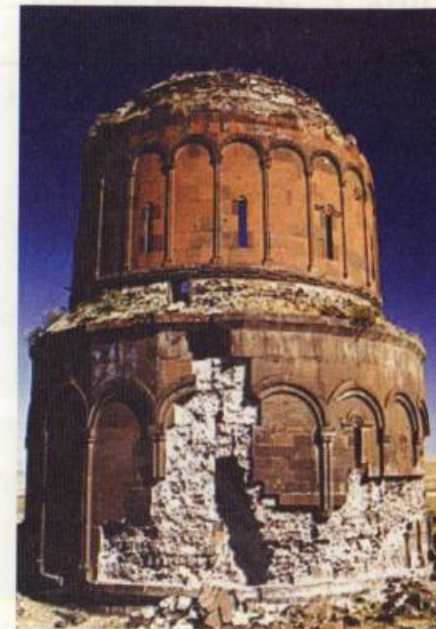
Remainings of this church stand in ancient city of Ani, built on 1036 A.D. and it was upright when annexed to Turkey. The church became unstable because of removing façade stones for house buildings, therefore it could not resist against earthquake of 1957 and half of the church collapsed, but the other half still remains strangely. With consideration that removing of stones still continues, the upright part may collapse also, finally.

Եկեղեցու պատկերը նախքան 1910ական թվականը:
عکس کلیسا قبل از سال 1910
Photo took on 1910

Եկեղեցու ներկայի վիճակը:
وضعیت فعلی کلیسا
Present situation of church

Եկեղեցու կանգուն մասի մակերեսի քարերը մինչև այժմ թալանուծ են:
سنگهای قسمت سالم کلیسا را هنوز از آن جدا مینمایند
Removing the stones of firm part still continuing

Արաբկիրի Մայր տաճարը

Գտնուում է Փոքր Հայքի Արաբկիր քաղաքում այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Այն լինելով Արաբկիրի Մայր տաճարը մինչև 3000 մարդու տարողությամբ է ունեցել: Բանուկ է եղել մինչև 1915 թվականը իսկ երբ թուրքերը տեղահանելով քաղաքի հայ բնակչությանը, թալանում ու հրդեհում են եկեղեցին, այն շարունակում է կանգուն մնալ, որից յետոյ նորոգման ենթարկելով օգտագործվում է իբրև պետական դպրոց եւ վերջապես 1950ական թվականներին հիմնովին ավերվում է:

کلیسای جامع آرابگیر

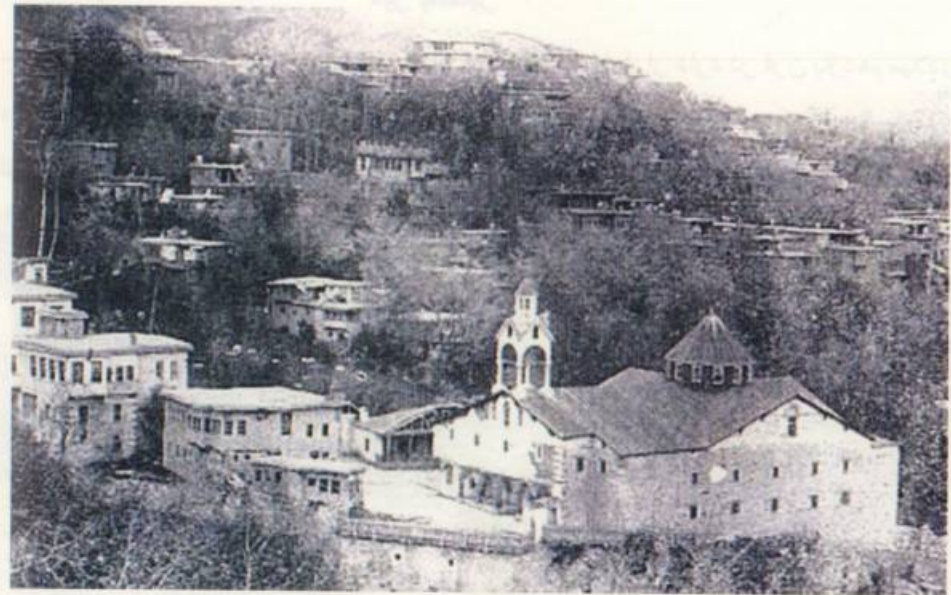
در منطقه سیواس ترکیه و در شهر قدیمی آرابگیر قرار دارد که تا سال 1915 فعال بوده و گنجایش سه هزار نفر را داشته است. این کلیسا در وقایع سال 1915 به آتش کشیده شد ولی تخریب نگردید؛ پس از آن بنا مرمت و به عنوان مدرسه دولتی تا سال 1950 از آن استفاده شد و در آن تاریخ کاملاً تخریب شد.

Cathedral church of Arabgir

Located in old city of Arabgir in Sivas region, which was cathedral church of city's Armenians with capacity of 3000 people. The church was looted and burned in 1915 but was not collapsed, it was repaired after it and was used as a state school as of 1950 and then demolished completely on that year.

Եկեղեցու բանուկ շրջանը նախքան 1915 թվականը:
وضعیت کلیسا قبل از سال 1915
The church before 1915

Եկեղեցին եւ նրա շրջապատում գտնուող հայկական
թաղամասը նախքան հայերի տեղահանումը
عکسی از کلیسا و محله ارمنه قبل از وقایع 1915
A photo from church and Armenian quarter before 1915

Բագնայրի վանքը

Գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքից ոչ հեռու, Ալաջա լեռան հիւսիսային ստորոտում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Ալա-Դաղ լեռան ու Քուզլուքա կամ Ղոզլուջա գիւղի միջեւ:

Կառուցւել է 11-րդ դարի սկզբին Սմբատ Մագիստրոս Պաիլաունու միջոցով եւ 1040ական թւականներից դառնալով շրջանի մշակութային ու հոգեւոր կենտրոն, աշխատել է մինչեւ 13-րդ դարի վերջը:

Մոսկւայի դաշնագրի համաձայն 1921 թւականին այն անցնում է Թուրքիային: Մինչեւ 1960 թւականը վանքը կանգուն էր, իսկ սոյն թւականից յետոյ ենթարկւում է աներաժութեան:

دير باغنایر

این دیر که در منطقه قارص و در دامنه کوه های آلاداغ قرار دارد در قرن یازدهم میلادی بنا شده و تا قرن سیزدهم از مراکز مهم فرهنگی و علمی منطقه محسوب می شده که از سال 1921 به ترکیه الحاق گردید و از سال 1960 میلادی تخریب آن آغاز شد.

Monastery of Bagnayr

The monastery of Bagnayr lies in Kars region on the lower flanks of the Ala Dag mountain which was built on 11th century and became a major cultural and scientific place of region until 13th century. It was well preserved, when annexed to Turkey in 1921 and demolition of monastery started from 1960.

Վանքից մի պատկեր 1920ական թւականին:
عکس دیر در سالهای 1920
Monastery on 1920

Վանքի ներկայի վիճակը:
وضعیت فعلی دیر
Present situation of monastery

Վանքի ներկայի վիճակը:
 وضعیت فعلی دیر
 Present situation of monastery

Բարդուղիմէոս վանքը

Քրիստոնեաների, եւ ի մասնաւորի հայերի համար մեծ արժէք ներկայացնող Բարդուղիմէոս վանքը գտնուում է պատմական Վասպուրական նահանգի Մեծ Աղբակ գաւառում, Հաղամակերտ քաղաքի հիւսիս արևելքում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Հաքքարի քրդաբնակ շրջանի Բաշկալէ քաղաքի մօտ:

Հիմնւել է 4-րդ դարում Բարդուղիմէոս առաքեալի գերեզմանի վրայ, որը 68 թ. նահատակւել է Սանատրուկ թագաւորի հրամանով: Այն բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թւականը, որից յետոյ լքւել ու ենթարկւել է աւերածութիւնների, իսկ այժմ գտնւելով թրքական զորակայանի շրջափակում, արգիլւած է որեւէ այցելութիւն՝ սոյն սրբատեղիին:

دير بارظلمیوس

این دیر که بدلیل دفن شدن یکی از حواریون عیسی مسیح به نام بارظلمیوس قدیس در محراب کلیسای آن که به دستور حاکم وقت ارمنستان در سال 68 میلادی به شهادت رسیده بود از دیرباز مکان مذهبی مهمی برای آرامنه یوده و تا سال 1915 میلادی نیز پابرجا بود، پس از متروکه شدن روند تخریب آن آغاز گردید . در حال حاضر نیز اطراف آن پادگان نظامی مستقر نموده اند تا امکان نزدیک شدن به آن وجود نداشته باشد.

Monastery of St. Bartolomeos

This monastery is one of the major holy places for Armenians from 4th century because of St. Bartolomeos grave being inside of church who is one of apostles and has been martyred by the king of Armenia on 68 A.D., the church was active and upright up to 1915, whenafter it was demolished. Nowadays. It is not possible to visit the ruins of the monastery because of an army base around it.

Վանքի վիճակը մինչև 1910ական թվականները:
 وضعیت دیر تا سال 1910
 Monastery in 1910

Վանքի ներկայի վիճակը:
 وضعیت فعلی کلیسا
 Present situation of monastery

Շքամուտքի ճակտոնը 1913 թվականին:
 سردر ورودی اصلی کلیسا در سال 1913
 Main entrance façade in 1913

Աւերած ճակտոնը 1980 թվականին:
 وضعیت سردر در سال 1980
 Same entrance façade in 1980

Տեկորի Ս.Սարգիս եկեղեցին

Հայկական ճարտարապետության համար մեծ արժեք ներկայացնող Տեկորի եկեղեցին, գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքից ոչ հեռու, այժմ Թուրքիայի տարածքում գտնուող Կարսի շրջանի Դիգոր գիւղի մօտ:

Կառուցւել է 3-րդ դարում իբրև մեհեան, իսկ 4-րդ եւ 5-րդ դարերում քրիստոնէական կրօնի պահանջների հիման վրայ ենթարկւել է վերակառուցման իշխան Սահակ Կամսարականի և Յովհաննէս Մանդակունի կաթողիկոսի միջոցով:

Սոյն տաճարի գմբէթը հայկական եկեղեցիների գմբէթաւորման սկզբնական տիպերից է, որի թմբուկը ունեցել է քառակուսի յատակագիծ եւ գոյատւել է մինչեւ 20-րդ դարի սկիզբը: 1913 թւականին երկրաշարժի հետեւանքով փլել է նրա գմբէթը ու ծածկի մի մասը, բայց եկեղեցին կանգուն էր մինչեւ 1921 թւականը, երբ անցնում է Թուրքիային, որից յետոյ սկսւում է նրա աւերումը եւ ներկայիս նրանից մի քանի հատւածներ է մնացել միայն:

کلیسای سرکیس مقدس یا دیگور

این کلیسا در منطقه قارص و نزدیکی روستای دیگور قرار دارد که از نظر معماری ارمنی بسیار با ارزش است؛ زیرا گنبد آن اثری از قرن پنجم میلادی است بدون تغییر تا اوایل قرن بیستم باقی مانده بود. در سال 1913 میلادی قسمتی از گنبد و سقف بنا بر اثر زلزله فرو ریخت ولی باقی بنا کماکان بطور استوار باقی مانده بود که در سال 1921 میلادی به خاک ترکیه ملحق و تخریب آن آغاز شد و در حال حاضر به جزء خرابه ای از آن چیزی باقی نمانده است.

St. Sarkis or Tekor church

The remains of this important fifth century church stand near the village of Digor, located in Kars region. Tekor church was important from Armenian architecture point of view, because of its dome structure, which was built on 5th century and remained as it was until 20 century. The building stood until the year 1913, when an earthquake caused a collapse to the dome and a part of the roof. Demolishment of church started after 1921 and a few small part of it remain at this moment.

Եկեղեցին իր նախնական գմբէթով 1913 թւականին:
کلیسا با گنبد اولیه آن در سال 1913
The church with original dome in 1913

Եկեղեցու վիճակը 1920ական թականին:
وضعیت کلیسا در سال 1920
Church in 1920

Ներկայիս վիճակը:
وضعیت فعلی کلیسا
Present situation of church

Ս.Կիրակոս եկեղեցին

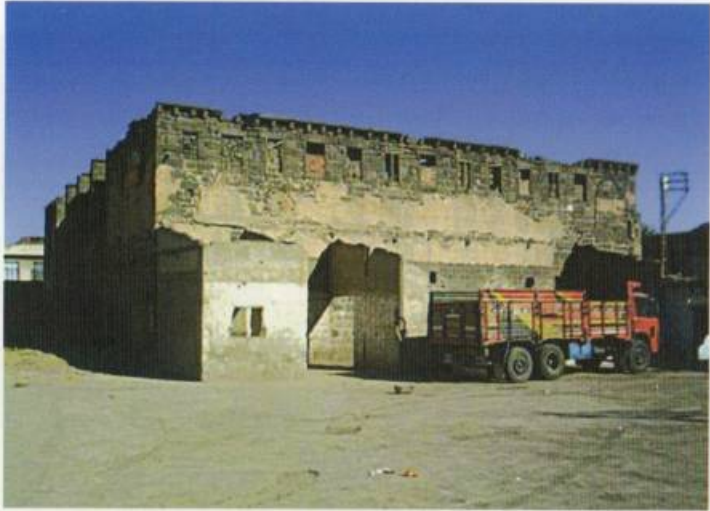

Դիարբեքիի Ս.Կիրակոս եկեղեցու ներկայի վիճակը:
وضعیت فعلی کلیسای گیراگوس مقدس
Present situation of St.Kirakos in Diyarbakir.

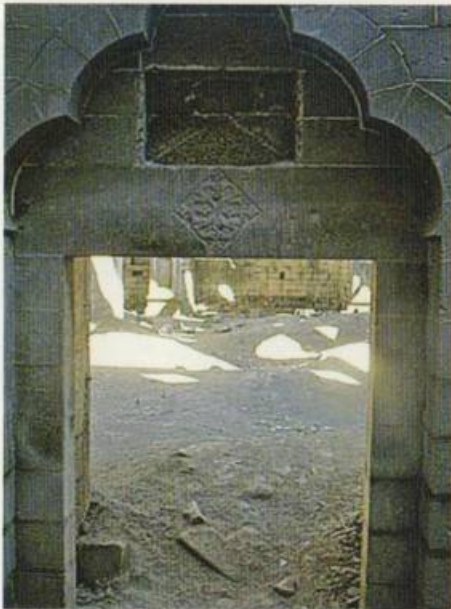

Միջին դարերի Երևանի քաղաքի քարտեզը, որտեղ կարելի է տեսնել Ս.Կիրակոս եկեղեցու վիճակը 1920-ական թականին:

Ս.Սարգիս եկեղեցին

Դիարբեքիրի Ս.Սարգիս եկեղեցին, որը
օգտագործում է իբրև շինանիւթի պահեստ:
کلیسای سرکیس مقدس که بجای انبار مصالح استفاده میشود.
St. Sarkis church in Diyarbakir used as material warehouse

Ս.Սարգիս եկեղեցու շքանուտքի ներկայիս վիճակը:
وضعیّت فعلی درب ورودی کلیسای سرکیس مقدس
Main entrance of St.Sarkis church

Ս.Ստեփանոս եկեղեցին

Դիարբեքիրի Ս.Ստեփանոս եկեղեցին, որը այժմ դառել է մզկիթ:
کلیسای استپانوس مقدس در حال حاضر مسجد میباشد
St.Stephen church of Diyarbekir which became mosque.

Տիզնիս ամրոցը

Գտնվում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Տիզնիս գետակի ափին, այժմ Թուրքիայի Թիքնիզ գիւղի մօտ:

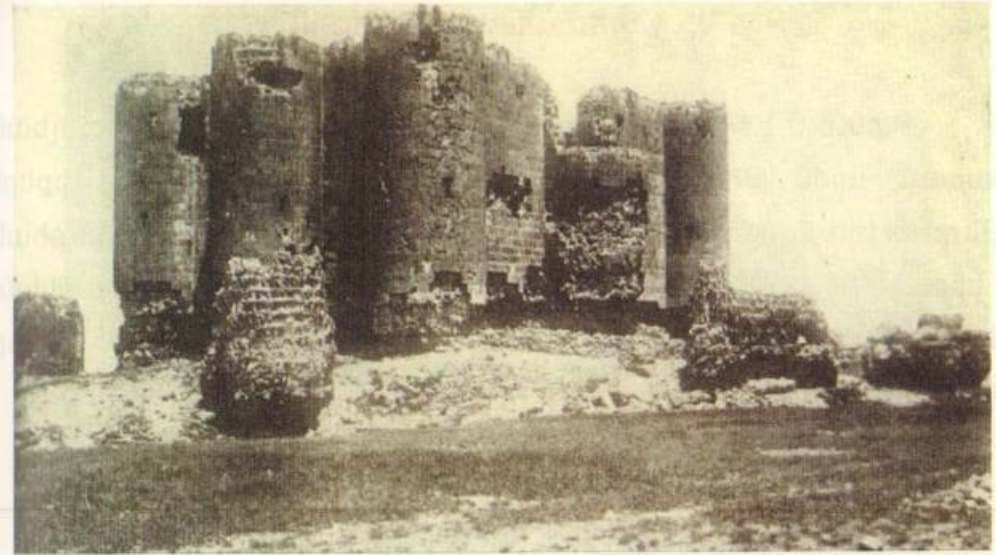
Պատմական Տիզնիս ամրոցը, որը բազմիցս յիշատակել է Արշակունեաց եւ Բագրատունեաց թագաւորութիւնների շրջանի պատմութեան մէջ. կանգուն վիճակում էր մինչեւ 1920ական թւականները, որից յետոյ անցնելով Թուրքիայի տարածք, մատնւում է անուշադրութեան եւ նրա մակերեսի քարերը պոկելով օգտագործւում է իբրեւ շինանիւթ, որը պատճառ է դառնում նրա խարխւման եւ հիմնայատակ աւերման: Այժմ նրանից մնացել է մի հողի կոյտ միայն:

قلعه ديگنیس

این قلعه پیش از قرن چهارم میلادی در منطقه شرق ترکیه و در کنار رود دیغور و روستای دیگنیز ساخته شده و تا دوران حاکمان ارمنی فعال بوده و تا سال 1920 میلادی و الحاق آن به خاک ترکیه پابرجا باقی بود که پس از آن تخریب آن آغاز و در حال حاضر از این قلعه بزرگ به جزء تل خاکی باقی نمانده است.

Dignis fortress

It is located east of Turkey near Digor river and Diknis village. It was built before 4th century and was in service until last Armenian kingdom. Demolishment of fortress started after 1920 and now a hill of soils remain from fortress.

Տիզնիս ամրոցի պատկերը մինչեւ 1920ական թւականը:
قلعه ديگنیس در سالهای 1920
Dignis fortress in 1920

Ս. Ստեփանոս եկեղեցին

Գտնուում է Կեսարիա քաղաքի մօտ Էվգերի աւանի արեւելեան մասում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Ղեսարիե շրջանի Էքֆքերի գիւղում: Այն յիշատակւել է 1683 թւականին. հիմնական նորոգութեան է ենթարկւել 1871 թւականին եւ բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թւական: Այժմ նրա գմբէթը փլած եւ ներսի որմնանկարների մեծ մասը ոչնչացւած են:

کلیسای استپانوس مقدس

این کلیسا که در نزدیکی شهر قیصریه ترکیه قرار دارد توسط ارمنه ساکن روستای اوکرک بنا شده که در متون ارمنی در سال 1683 میلادی از آن یاد شده لذا در سال 1871 میلادی کاملاً مرمت شده و تا سال 1915 فعال بوده که بعد از وقایع این سال متروکه و در حال حاضر گنبد آن ویران شده و نقاشیها و گچ بریهای داخل آن نیز تخریب شده است.

St. Stepanos church

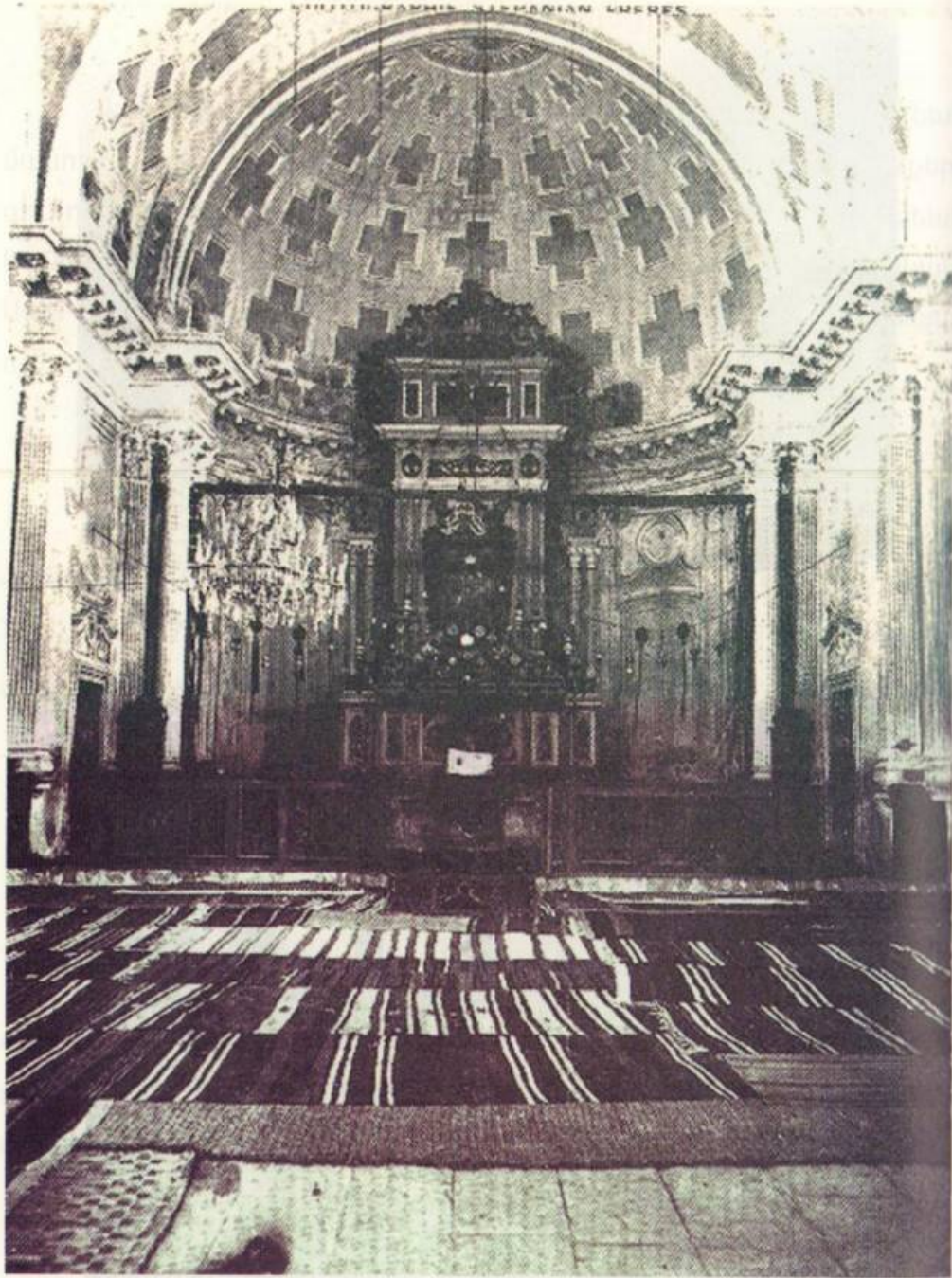
It is located in Efkere village near the Kayseri built by Armenians. It was rebuilt in 1871 and worked until 1915. The church is still upright but the dome has collapsed and frescoes of inside walls are damaged.

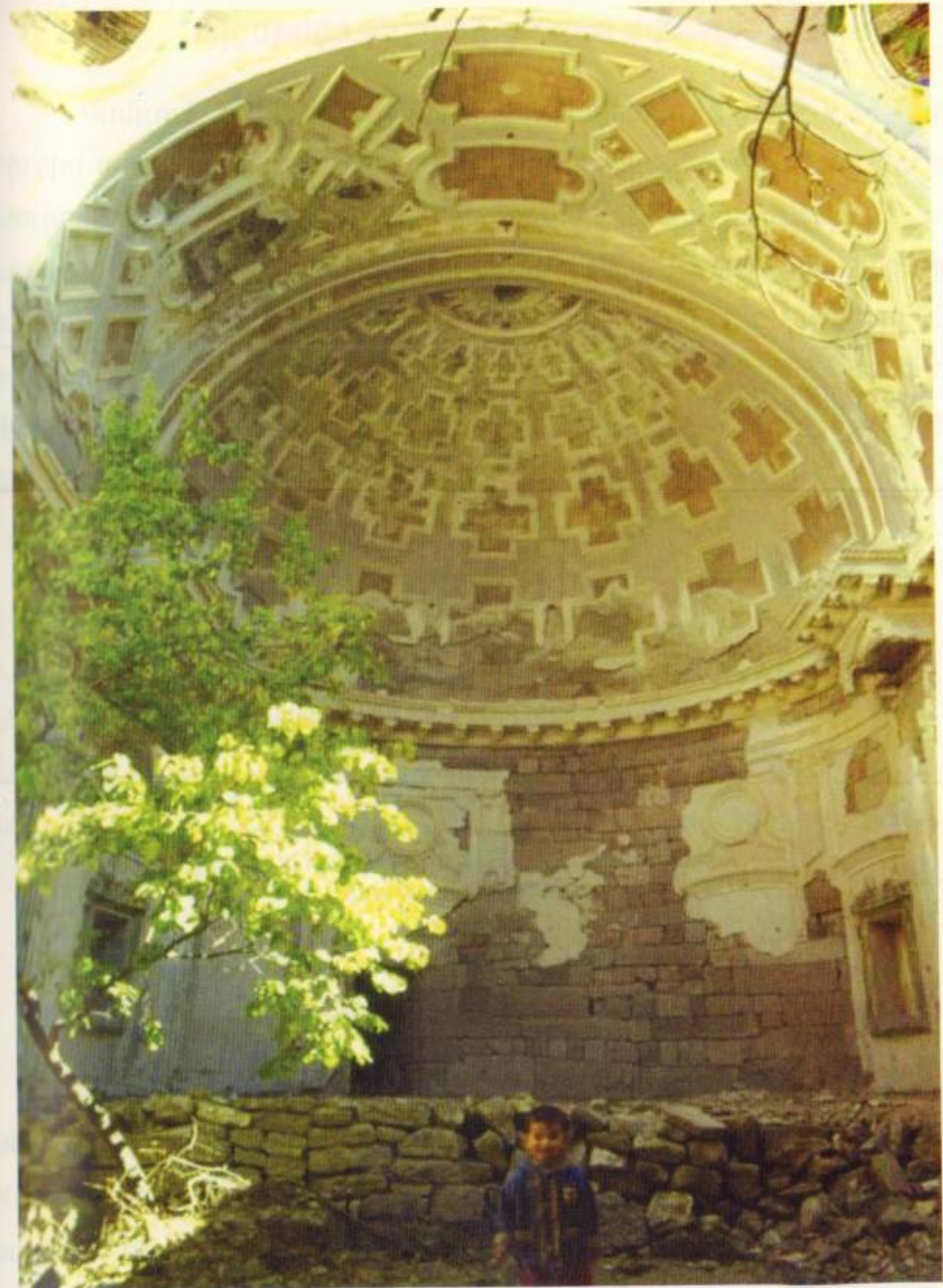
Եկեղեցին մինչեւ 1920ական թւականները:
وضعیت کلیسا تا سالهای 1920
The church up to 1920s

Եկեղեցու ներկայի վիճակը:
وضعیت فعلی کلیسا
Present situation of church

Եկեղեցու խորանը 1913 թվականին:
محراب کلیسا در سال 1913
Altar of church in 1913

Եկեղեցու խորանի ներկայի վիճակը:
وضعیت فعلی محراب
Present situation of altar.

Էդինսիկ քաղաքի հայոց եկեղեցին

Մարմարա ծովի մոտ գտնուող էդինսիկ քաղաքի հայոց եկեղեցին, որը այժմ օգտագործվում է իբրև մեքենայի նորոգման վայր:
کلیسای شهر ادینسیک در نزدیکی دریای مرمره که در حال حاضر بعنوان تعمیرگاه اتومبیل استفاده میشود.
Armenian church in Edincik city which is serving as repairing place of cars.

Ս. Յովհաննես Կարապետ վանք

Գտնուում է պատմական Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքի հիւսիս արեւելքում գտնուող Էվգերե աւանի արեւելեան մասում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Ղեսարիե շրջանի Էքֆքերե գիւղում: Ըստ աւանդութեան 251 թւականին Յովհաննես Սկրտիչի մասունքները Երուսաղէմից փոխադրուում է Կեսարիա, ուր Գրիգոր Լուսաւորիչը 301 թւականին նրա մի մասը անփոփում է նրա անունով կառուցած վանքում: Այն եղել է շրջանի դպրութեան կարելոր կենտրոն, որը աշխատել է մինչեւ 1915 թւականը:

دير يحيى تعميد دهنده

این دیر در منطقه قیصریه ترکیه و بر روی بلندیهای مشرف به روستای افکره قرار دارد که در قرن چهارم میلادی بنا شده و در آن اجزایی از یحیی مقدس که در سال 251 میلادی از اورشلیم به این منطقه آورده شده بود نگهداری میشد. این دیر از مراکز مهم علمی منطقه محسوب میشد ه که تا سال 1915 میلادی به فعالیت خود ادامه داده و در حال حاضر از آن به جزء ویرانه هائی چیز دیگری باقی نمانده است.

St. John Baptist monastery

The monastery is located in Efkere village of Kayseri in Turkey, built in 4th century on the relics of St. John Baptist which were sent to Kayseri from Jerusalem in 251 AD. The monastery was a major scientific place of region which worked until 1915 and now it has been destroyed completely.

Վանքը մինչև 1915 թվականը:
 وضعیت دیر تا سالهای 1915
 The monastery up to 1915

Վանքի ներկայի վիճակը:
 وضعیت فعلی کلیسا
 Present situation of monastery

Վասպուրական նահանգի Գանձակի եկեղեցիները

Պատմական Վասպուրական նահանգի Ռշտունիք գաւառում իսկ այժմ Թուրքիայի տարածքում գտնուող Գանձակի զոյգ եկեղեցիները, որոնք հիմնել են 10-րդ դարում եւ բանուկ են եղել մինչև 1915 թվականը: Այժմ օգտագործւում է իբրև գոմ:

کلیساهای گنجه

بنای دو کلیسای همجوار در جنوب دریاچه وان و در روستای گنجه که در قرن دهم بنا شده و تا سال 1915 فعال بوده است و در حال حاضر از آنها بعنوان آغل استفاده میشود.

Churches of Ganje

The ruins of a couple Armenian churches in south of Van lake and in Ganjak village built in 10th century, both were active until 1915 and now serve as sheepfold.

Գանձակի զոյգ եկեղեցիներից մեկը՝ ներսից
 درون یکی از کلیساها
 Inside picture of one of twin churches

Գանձակի զոյգ եկեղեցիները դրսից
 صحنه خارجی کلیساها
 One of twin churches from outside

Հոռոմոսի վանքը

Գտնվում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքից 4կմ հիւսիս արևելք Ախուրեան գետի ափին, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Կառուցել է 11-րդ դարում, Սմբատ Բագրատունի թագաւորի հովանաւորութեամբ Բիւզանդիայից Հայաստան ապաստանած հայ հոգևորականների միջոցով, որի պատճառով էլ կոչւել է Հոռոմների վանք: Վանքում է գտնւել նաեւ Բագրատունեաց տոհմային գերեզմանոցը: Բանուկ է եղել մինչեւ 1921 թւականը, ապա լքւել է Թուրքիայի տարածքը անցնելուց յետոյ, ենթարկւելով ավերածութիւնների. այժմ ավերակ վիճակում է:

دير هوروموس

این دیر که در منطقه قارص و در کنار رود آرپاجای قرار دارد در قرن یازده میلادی توسط روحانیان ارمنی که از بیزانس گریخته بودند بنا شده است. علاوه بر دارا بودن ارزش مذهبی این بنا همچنین دارای ارزش تاریخی بدلیل دفن برخی از حکام قرون 9 الی 11 ارمنستان در آن میباشد. این دیر تا سال 1921 و انتقال آن به ترکیه فعال بوده که طی سالیان گذشته تخریب گردیده است.

Horomos monastery

Located in Kars region near the border of Armenia was built on 11th century by Armenian priests who escaped from Byzantine. It has not only regional but also historical importance because there are many tombs of Armenian kings from 9 to 11 century buried there. Monastery was active until 1921 when after was annexed to Turkey and t has been demolished during last years.

Վանքի եկեղեցին ու գաւիթը մինչեւ 1920 թական:
قسمتی از دیر در سال 1920
A part of monastery in 1920

Վանքի եկեղեցին ու գաւիթը մինչեւ 1920 թական:
قسمتی از دیر در سال 1920
A part of monastery in 1920

Եկեղեցու եւ գաւիթի ներկայի վիճակը:
وضعیّت همان قسمت دیر در حال حاضر
Same place now.

Եկեղեցու եւ գաւիթի ներկայի վիճակը:
وضعیّت همان قسمت دیر در حال حاضر
Same place now.

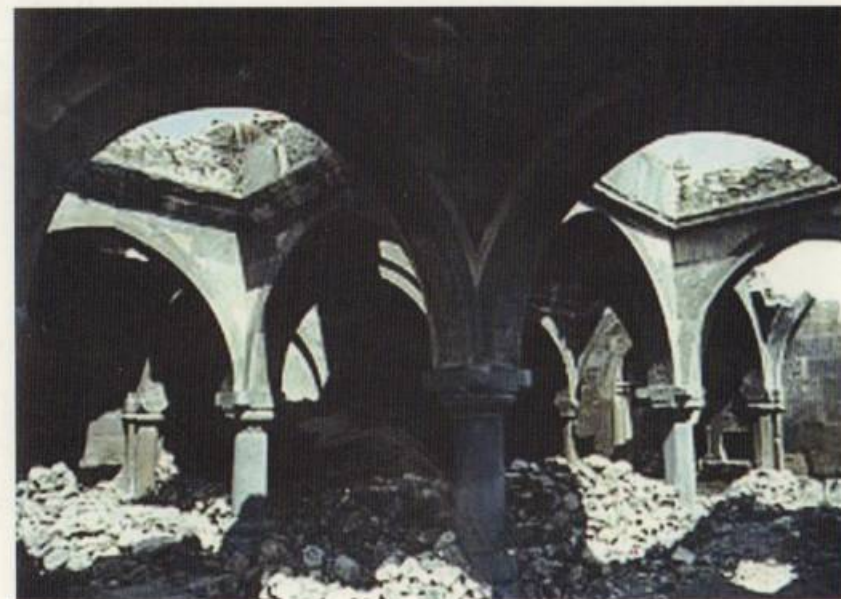
Վանքի եկեղեցին ու գաւիթը մինչեւ 1920 թւական:
قسمت دیگری از همان دیر در سال 1920
Another part of monastery in 1920

Վանքի գաւիթի ներսի տեսքը մինչեւ 1920 թւական:
نمای داخلی صحن دیر در سال 1920
Inside of monastery in 1920

Եկեղեցու եւ գաւիթի ներկայի վիճակը:
وضعیت همان قسمت در حال حاضر
Present situation now.

Գաւիթի ներկայի վիճակը:
نمای همان قسمت در حال حاضر
Same place now.

Հոռոմոս վանքի հին մասը

Գտնվում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքից 4կմ հիւսիս արևելք Ախուրեան գետի ափին, այժմ Թուրքիայի տարածքում եւ Հայաստանի Հանրապետութեան սահմանին մօտ:

Կառուցել է 10-րդ դարում, բաղկացած երկու եկեղեցիներից եւ մի դամբարանից, որտեղ թաղած է եղել Աշոտ Ողորմած Բագրատունի թագաւորը:

Բոլոր կառոյցները կանգուն վիճակում էին երբ 1921 թւականին անցաւ Թուրքիայի տարածքը, այժմ ոչնչացած է դամբարանը ու աւերած են եկեղեցիները:

دير قديمی هوروموس

این دیر که در منطقه قارص و نزدیکی رودخانه آرپاجای قرار دارد در قرن دهم میلادی بنا شده که مشتمل بر دو کلیسا و یک مقبره مربوط به یکی از حاکمان معروف قرن دهم ارمنستان است. پس از الحاق منطقه به ترکیه در سال 1921 میلادی دو کلیسای نامبرده به صورت نیمه ویرانه در آمده و مقبره مذکور نیز کاملاً نابود شده است.

Horomos old monastery

It is located in Kars region near the border of Armenia, built in 10th century. The monastery includes two churches and one tomb which is related to an Armenian king from 10th century. After annexing the region to Turkey in 1921 monastery was still upright but some parts of two churches are destroyed and the tomb has been disappeared.

Հոռոմոսի երկու վանքային համալիրներից մի պատկեր, 1920 թւականին:

عکسی از دو دیر هوروموس در سال 1920

A photo from two monasteries took in 1920

Հին վանքային համալիրի ներկայի վիճակը:

وضعیت فعلی قسمت قديمی دیر

Present situation of old monastery

Աշոտ Ողորմած Բագրատունի թագաւորի
դամբարանը 1905 թականին:
قبر حاکم ارمنستان در سال 1905
Tomb of Armenian king in 1905

Աշոտ թագաւորի դամբարանի ներկայի վիճակը,
որից ոչ մի հետք չկայ:
وضعیت فعلی قبر که از سنگ قبر چیزی باقی نمانده است
Present situation of tomb, nothing remain.

Համալիրի երկու եկեղեցիների վիճակը ներկայիս:
وضعیت دو کلیسای دیر در حال حاضر
Situation of two churches, now.

Ղոշեք

Գտնուում է Հոռոմոսի վանքից հարավ, այժմ Թուրքիայի տարածքում եւ Հայաստանի Հանրապետութեան սահմանին մօտ, Հայկաձորի դիմաց:

Կառուցւել է 10-11 ըդ դարում Բագրատունեաց թագաւորութեան շրջանում, որպէս յաղթանակի կամար: 1920 թւականին անցնելով Թուրքիայի տարածքի մէջ սկսել է նրա ւաւերումը եւ այժմ նրանից միայն բեկորներ են մնացել:

قوشک

در منطقه قارص و نزدیک مرز ارمنستان قرار داشته که در قرن 10 یا 11 میلادی به عنوان طاق پیروزی ساخته شده و پس از سال 1921 میلادی تخریب آن آغاز و در حال حاضر چیز زیادی از آن باقی نمانده است.

Ghoshk

It is located in Kars region near the border of Armenia, built in 10th or 11th century as an arch of triumph and demolition of it started after 1921. There is not too much remained from it.

Յաղթանակի կամարը 1920 թւականին:
طاق پیروزی در سال 1920
Arch of triumph in 1920

Կամարի ներկայիս վիճակը:
وضعیت فعلی آن
Present situation.

Կարսի Առաքելոց եկեղեցին

Գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Վանանդ գաւառի Կարս քաղաքում, Կարսի բերդի անմիջապէս հարաւային փեշերին, այժմ թուրքիայի տարածքում:

Կառուցւել է 931 թւականին Վանանդի թագաւոր Աբաս Ա. Բագրատունու օրօք, իբրեւ քաղաքի մայր տաճար: Այն ունի մաստարատիպ ոճ, որի գմբէթի վրայ գտնուում է առաքելների դիմաքանդակները: Մինչեւ 19-րդ դարի սկիզբը օգտագործւել է իբրեւ հայկական եկեղեցի, որից յետոյ Օսմանեան կայսրութեան ժամանակ դառնում է մզկիթ, ապա երբ 1878 թ. անցնում է Ռուսական կայսրութեան տարածք, օգտագործւում է իբրեւ ռուսական եկեղեցի. 1921 թւականից յետոյ վերստին անցնելով թուրքիայի տարածք դառնում է քարիւղի պահեստ. ներկայիս օգտագործւում է իբրեւ մզկիթ:

کلیسای آراکلوتس

این کلیسا که در شهر قارص قرار دارد، در سال 931 میلادی به عنوان کلیسای جامع شهر بنا شد. این کلیسا پس از الحاق شهر قارص به ترکیه بدلیل استفاده از آن در ابتدا به عنوان انبار نگهداری مواد سوختی و سپس مسجد تخریب نشده و همچنان پا بر جاست ولی ناقوس خانه کنار آن کاملاً ویران شده است.

St. Apostles church

The St. Apostles church is built in Kars city in 931 as cathedral of city. The church was not destroyed before being annexed to Turkey in 1921 because it was serving in beginning as warehouse of fuel and now has become a mosque, but the bell house near the church is demolished completely.

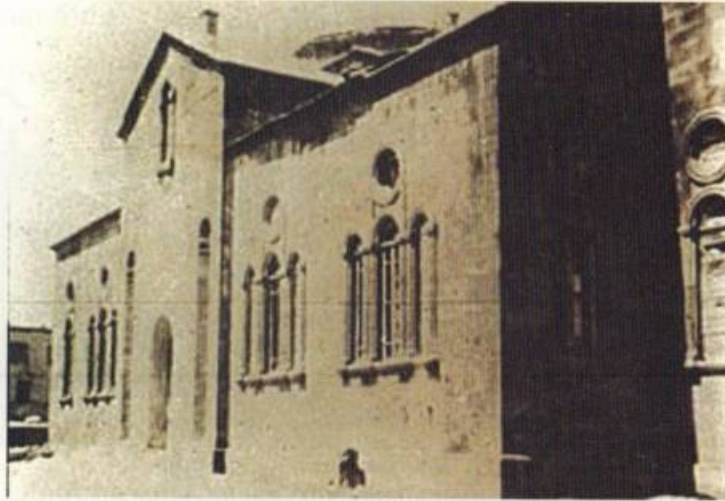

Եկեղեցին 1920 թւականին, որի մօտ գտնուում է երկյարկանի զանգակատունը:
کلیسا در سال 1920؛ در کنار کلیسا ناقوس خانه قرار دارد
Church with bell house in 1920

Եկեղեցու ներկայի վիճակը: Այժմ զանգակատունից ոչ մի հետք չկայ, որի տեղը կառուցւել է մի գործարան:
وضعیت فعلی کلیسا. ناقوس خانه ویران گردیده و به جای آن کارگاهی بنا شده است.
Present situation of church, there is a small factory instead of bell house.

Կարսի Ս. Մարիամ Աստածածին եկեղեցին

Կարսի Ս.Մարիամ Աստածածին եկեղեցու
պատկերը 1920 թվականին:
کلیسای مریم مقدس شهر قارص در سال 1920
St. Mary church of Kars city in 1920

Ս.Մարիամ Աստածածին եկեղեցու ներկայի վիճակը:
وضعیّت فعلی کلیسای
Present situation of church

Կեսարիայի հայկական եկեղեցին

Կեսարիայի հայկական եկեղեցիներից մեկի արտաքին տեսքը:
نمای خارجی یکی از کلیساهای ارمنه شهر قیصریه در حال حاضر
One of Armenian churches in Kayseri city now.

Նոյն եկեղեցու ներսից մի պատկեր:
Այն օգտագործվում է իբրև մարզական սրահ:
عکس داخل کلیسا. از آن به جای سالن ورزشی استفاده میشود.
A photo from inside of church. It is used as sport saloon.

Խարբերդ քաղաքի Ս. Յակոբ եկեղեցին

Խարբերդ քաղաքի Ս. Յակոբ եկեղեցու ավերակները,
որը բանուկ է եղել մինչև 1915 թվականը:
ویرانه های کلیسای هاکوب مقدس در شهر خارپرت که تا سال 1915 فعال بود.
Ruins of St. Jacob in Kharpert city which works until 1915.

Խարբերդ քաղաքի Ս.Գևորգ եկեղեցին

Խարբերդի Ս.Գևորգ եկեղեցին, որը աշխատել է
մինչև եղեռնը իսկ այժմ օգտագործում է
իրրե բնակարան եւ գոմ:
کلیسای گورگ مقدس در شهر خارپرت که تا سال 1915 فعال بوده و
در حال حاضر بجای آغل استفاده می شود.
St. Gevorg was active in Kharpert city until 1915,
but now it used as house and sheepfold.

ԽՃԿՈՆՔԻ ՎԱՆՔԸ

Գտնուում է պատմական Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառում, Անի քաղաքից 40կմ հարաւ արևելք Տեկոր գետակի կիրճի լանջին, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Վանքի առաջին եկեղեցին հիմնւել է 11-րդ դարում Բագրատունեաց թագաւորութեան շրջանում, որի շինարարութիւնը շարունակւել է մինչեւ 13-րդ դար: Այն եղել է շրջանի հոգեւոր մշակոյթի եւ կրթութեան կարեւոր կենտրոն ու աշխատել մինչեւ 1920 թւական. նրա գործունէութիւնը ադարում է յանձնւելով Թուրքիային:

Հինգ եկեղեցիներից ու տարբեր շինութիւններից բացի, վանքի տարածքում եղել են նաեւ բազմաթիւ խաչքարեր 1208-9 թւականի Կեչրորի պատերազմում նահատակւած հայ զինւորների ու հոգեւորականների գերեզմանների:

1962 թւականին թրքական բանակը պայթեցնում է վանքի բոլոր կառոյցները, որոնք հիմնովին աւերւում են ի բացառութիւն Ա.Սարգիս եկեղեցու, որը չնայած կիսաւեր՝ բայց մինչեւ օրս կանգուն է մնացել:

دير خسکونگ

این دیر که به نام "بش کلیسا" نیز معروف بوده در منطقه قارص قرار داشته که بنای آن در قرن یازده آغاز و در قرن سیزده میلادی خاتمه یافته و تا سال 1920 میلادی فعال بوده است. این دیر آرنهای متمادی از مراکز مهم فرهنگی و علمی منطقه بوده و بدلیل دفن شهدای شهر کچرور از سال 1208 میلادی زیارتگاه گروهی از ارمنه نیز بوده است. تمامی کلیساها و دیگر بناهای دیر تا سال 1962 میلادی کاملاً سالم مانده بود ولی در این سال توسط ارتش ترکیه منهدم گردید.

Khzkonk monastery

This monastery which was called also Besh-Kelisi is located in Kars region. Construction of monastery started from 11th century and finished in 13th century. It has been a major cultural and scientific center of region for a few centuries. All churches and other related buildings were upright up to 1962 when exploded by the army of Turkey.

Վանքի ընդհանուր պատկերը 1920 թւականին:

نمای کلی دیر در سال 1920

General view of monastery in 1920

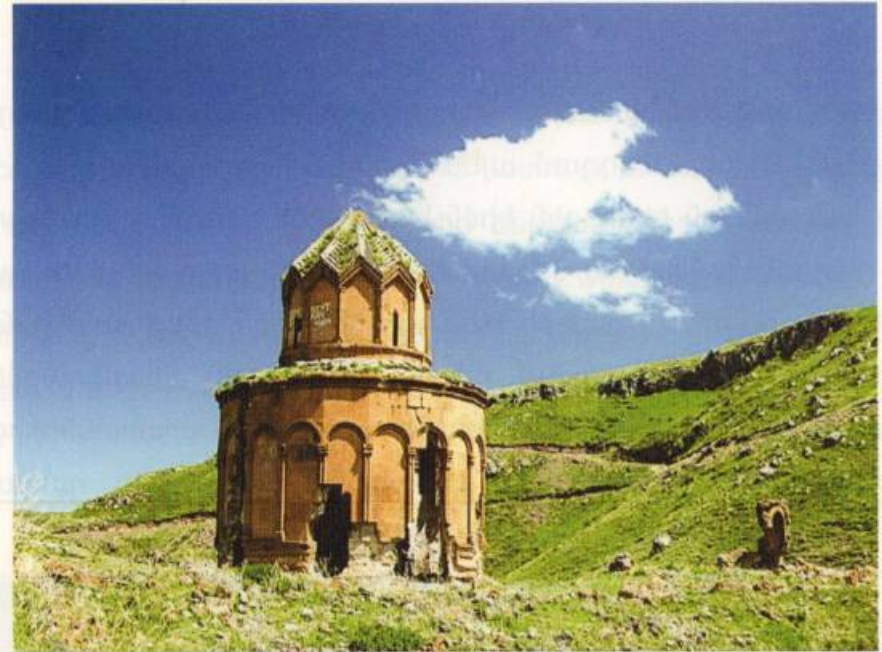
0121 at ymlzazpou to wmlv jzwna2

Վանքը 2003 թվականին:
 نمای دیر در سال 2003
 General view of monastery in 2003

Վանքի Ս.Սարգիս եկեղեցին 1910 թվականին:
 کلیسای سرکیس مقدس؛ دیر در سال 1910
 General view of monastery in 1910

Այժմ խծկոնքի վանքից միակ կանգուն մնացած
 Ս.Սարգիս եկեղեցին, նկարահանած 2002 թվականին:
 تنها کلیسای باقی مانده از دیر. عکس مربوط به سال 2002 میباشد.
 Remaining church of monastery. Photo took in 2002.

Կտուց անապատը

Գտնուում է պատմական Վասպուրական նահանգի Վանայ լճի Կտուց կամ Չքատուն կղզում, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Նախնական եկեղեցին հիմնել է Գրիգոր Լուսավորչի միջոցով 4-րդ դարում, հիմնական վերակառուցել է 15-րդ դարում եւ դառել շրջանի հոգեւոր եւ մշակոյթի կարեւոր կենտրոն բայց շատ չանցած ամայացել է՝ 16-րդ դարում թուրք-պարսկական պատերազմների ժամանակ: 17-րդ դարում Լիմ կղզու անապատի միաբաններից մի մասը տեղափոխելով Կտուց վերականգնել են նրա դադարած աշխատանքը, շարունակելով մինչեւ 1915 թւական:

Վանքային համալիրը, բացի հոգեւորականների խուցերը, խաչքարերը ու գաւիթի վերելում գտնուող զանգակատունը մինչեւ օրս կանգուն են, թեպետ 1990ական թւականներից այն սկսել է ենթարկւել ավերածութիւնների եւ արդէն վտանգւած է եկեղեցու գոյութիւնը:

دير كاراپت مقدس

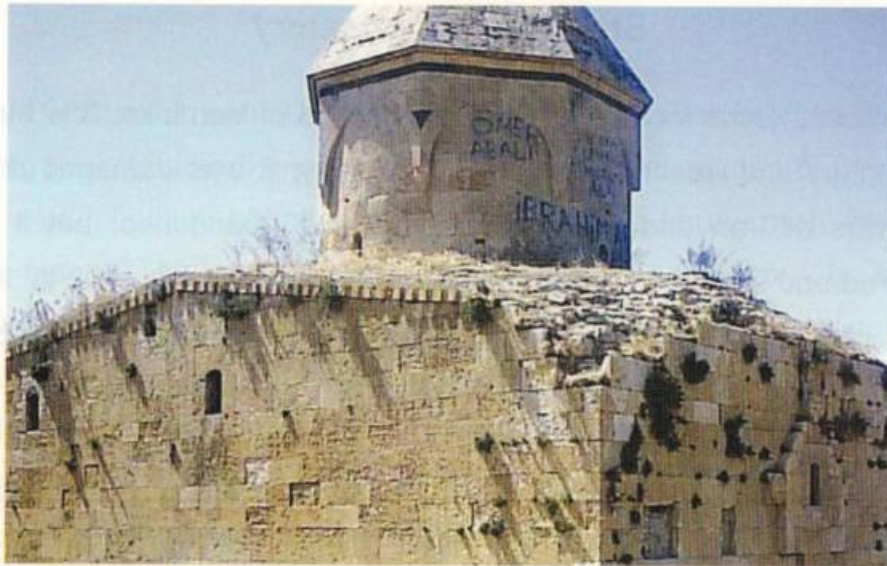
این دیر که در جزیره چاپاناک واقع در دریاچه وان قرار دارد در قرن چهارم میلادی بنا شده و سپس در قرن پانزدهم بازسازی کاملی شده ولی در دوره جنگهای ایران و عثمانی بشدت صدمه دید و متروکه شد ولی در قرن هفدهم مجدداً بازسازی شده و تا سال 1915 به فعالیت خود ادامه داد. بناهای این دیر به جزء ناقوس خانه و ساختمانهای محل سکونت راهبان مابقی هنوز پابرجا هستند ولی پس از سالهای 1990 تخریب بعضی قسمتهای دیر آغاز شده است.

St. Karapet monastery

This monastery is located in Chapanak island of Van lake. It is built in 4th century and reconstructed in 15th century. It was damaged during the wars of Iran and Ottoman and became abandoned, but it was repaired and start to work from 17th century which continue up to 1915. Most part of the monastery except the bell house and a few parts remain firmed but demolishment of monastery started from 1990.

Վանքի ընդհանուր տեսարանը 2002 թւականին:
نمای کلی کلیسا در سال 2002 میلادی
General view of monastery in 2002

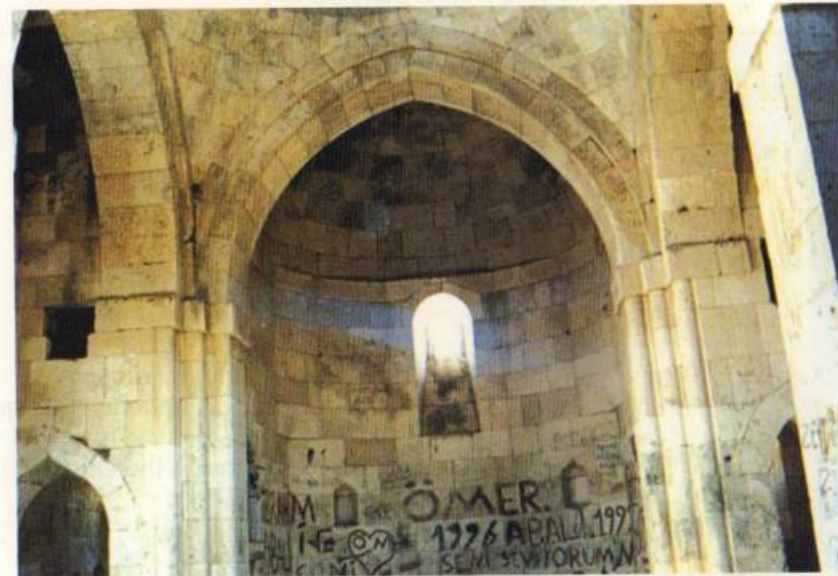
Եկեղեցու գմբեթի վրայի գրութիւնները, որոնք
կատարուել են 2003 թւականին:
نوشته های مختلف بر روی گنبد در سال 2003
Written by black color in the dome in 2003

Եկեղեցու գմբեթի վրայի գրութիւնները, որոնք
կատարուել են 2003 թւականին:
نوشته های مختلف بر روی گنبد در سال 2003
Written by black color in the dome in 2003

Վերջին տարիներին ջարդել են շքանուտքի քարերը,
որը կարող է նրա հիմնական կործանման պատճառը դառնալ:
سنگهای ورودی اصلی در سالهای اخیر خرد شده که میتواند باعث ویرانی تمامی سردر شود.
A part of main entrance stones moved out
recently which can destroy all entrance

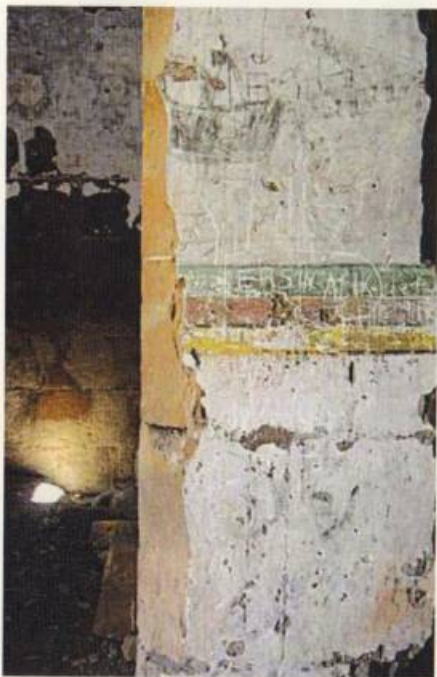
Վանքի Ս.Յովհաննես Կարապետ եկեղեցու խորանի
մէջ թողնւած գրութիւններ:
نوشته های داخل محراب کلیسای هوانس مقدس
Written in alter of Joseph the Baptist church

Գալիթի սիւնի քարերի մի մասը
ջարդելով 2003 թ.սկսել են թուլացնել
կառույցի հիմքերը նրա կործանելու
նպատակով:

قسمتی از سنگهای ستونهای اصلی کلیسا
به قصد تخریب سقف آن خرد شده اند

A part of column's stones
broken for destroying church

Եկեղեցու ներսի պատերի
վրայ կատարած աւերածութիւններ
տخریب های انجام شده روی دیوارهای داخلی کلیسا
Demolishment inside the church.

Եկեղեցու պատի մէջ գտնուող խաչքարերը
ջարդում են գանձ գտնելու նպատակով:
سنگ صلیب روی دیوار کلیسا با قصد یافتن گنج خرد می نمایند

For treasure finding purpose
the cross stone on the wall was broken.

Վանքի ներկայի վիճակը:
 وضعیت فعلی دیر
 Present situation of monastery

Ս.Մակար վանքը

Գտնուում է Կիպրոս կղզու հիւսիսային մասում, նրա Կիրենիա լեռների հիւսիսային լանջին անտառապատ մի վայրում:

Չիմնւել է 4-րդ դարում յոյների միջոցով, եւ 11-րդ դարում անցել է հայերի ձեռքը: 20-րդ դարի սկզբին, Ադանայի կոտորածների ժամանակ դառել է Թուրքիայից փախած հայ գաղթականների ապաստան: Բանուկ է եղել մինչեւ 1974 թ., որից յետոյ գրաւել են թրքական բանակները ու ենթարկել կողոպուտի ու ավերածութեան:

دير ماكار مقدس

در شمال جزیره قبرس قرار دارد که در قرن چهارم میلادی توسط یونانیان بنا گردیده و از قرن یازدهم میلادی به یکی از مراکز مذهبی ارامنه ساکن در جزیره قبرس تبدیل گردید. این دیر تا سال 1974 میلادی و اشغال منطقه توسط ارتش ترکیه فعال بود که از آن تاریخ متروکه شده و چندی بعد قسمت اعظم دیر تخریب گردید.

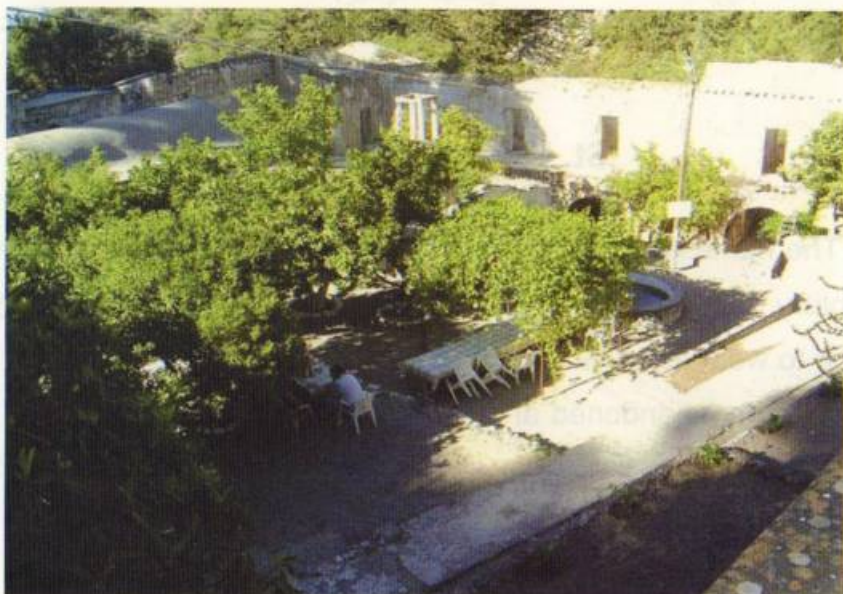
St. Magar monastery

The monastery located in north of Cyprus was built by Greeks in 4th century. It became Armenian monastery after 11th century and continue to work as of 1974 when North Cyprus was occupied by turks. The monastery abandoned and most part of it demolished during these years.

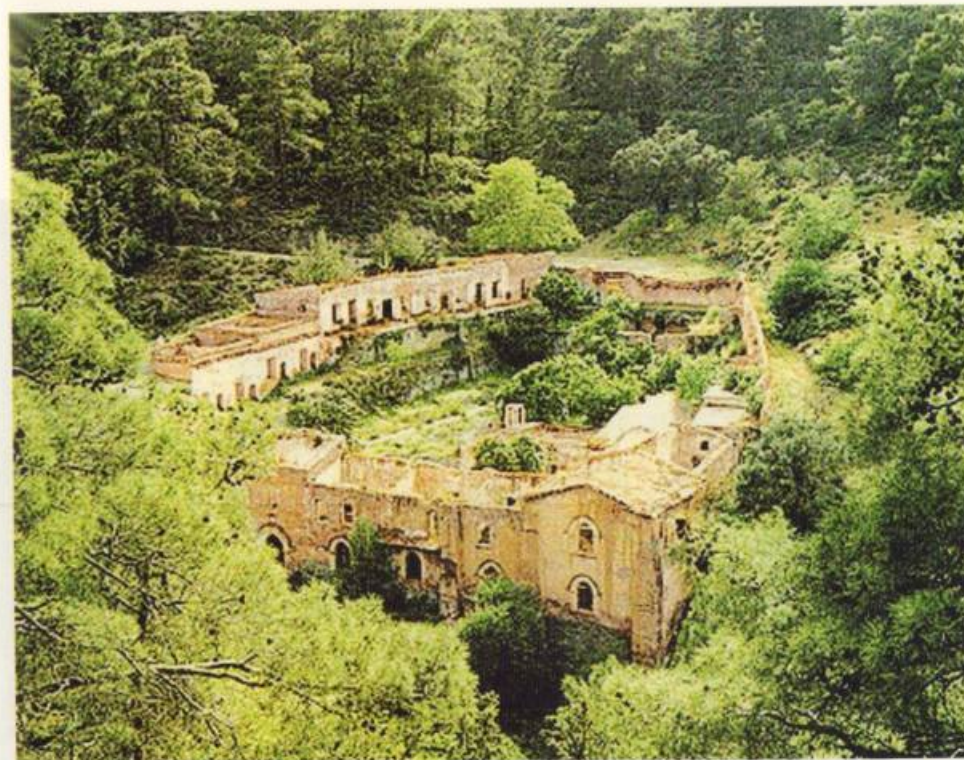

Ջարդած արձանագրություն
سنگ نوشته ای که تخریب شده است
A broken and demolished writing

Վանքի բակը օգտագործում է որպես ճաշարան
از صحن کلیسا بعنوان رستوران استفاده میشود
The church year now serves as a restaurant

Վանքի սերկայի պատկերը
وضعیت فعلی کلیسا
Present situation of the church

**Կեսարիա քաղաքի, Մունջուսուն աւանի
հայկական եկեղեցին**

Կեսարիա քաղաքի մօտ Մունջուսուն աւանում գտնուող հայկական եկեղեցու
ներկայի վիճակը, որը բանուկ է եղել մինչև 1915 թականը:

وضعیّت فعلی کلیسای روستای مونجوسون در نزدیکی شهر قیصریه
که تا سال 1915 فعال بوده است

Present situation of Armenian church in Munjusun village
near the Kayseri city which worked until 1915.

Մշոյ Առաքելոց վանք

(Ս.Ղազար, Տիրինկատար, Ս.Թադէոս, Ս.Թարգմանչաց)

Գտնուում է պատմական Տուրուբերան նահանգի Տարօն գաւառում, Մուշ քաղաքից հարաւ, այժմ Թուրքիայի տարածքի Մուշ շրջանի Արաքէ գիւղի հիւսիսային մասում գտնուող բարձրունքների վրայ:

Եկեղեցին սկզբնապէս հիմնւել է Գրիգոր Լուսաւորչի միջոցով 4-րդ դարի սկզբին: 5-րդ դարում Առաքելոց վանքում կատարում է Աւետարանի թարգմանութիւնը, իսկ վանքային համալիր է դառնում 11-րդ դարից: Հիմնւելու առաջին իսկ օրւանից եղել է մշակոյթի կարեւոր կենտրոն իսկ աւելի մեծ կարեւորութիւն է ստանում երբ Գլաձորի համալսարանի հիմնադիր Ներսէս Մշեցին սկսում է աշխատել սոյն վանքում:

Բազմիցս ենթարկւել է թշնամիների կողոպուտին ու թալանին բայց նորեն վերականգնել է իր կարեւոր դերը: 1856 թ. վանքում կառուցւում է գիշերօթիկ վարժարան իր ննջասենեակներով, իսկ 1880 թ. վանքում սկսում է գործել երկրագործական վարժարան: 1895 թ. վանքը ենթարկւում է քուրդերի թալանին ու կողոպուտին, որի ընթացքում վառում են վանքում գտնուող մեծ թուվ մատեանները: 1915 թականից յետոյ ամայի է դառնում եւ այժմ սոյն հսկայ վանքային համալիրից մնացել են մի քանի խղճուկ աւերակներ, որոնք քրդերը օգտագործում են իբրեւ իրենց անասունների ապաստարան:

دير آراكلوتس مقدس

دير آراكلوتس مقدس يا حواريون در ارتفاعات نزديك شهر موش قرار دارد كه در قرن چهارم ميلادي بنا شده است. در قرن پنجم ميلادي در اين دير كتاب مقدس انجيل را به زبان ارمني ترجمه نمودند و از آن تاريخ اين مكان به غير از ارزش مذهبي خود بصورت يكي از مراكز مهم كتابت درآمده و پس از قرن يازده ميلادي نيز مركز آموزش علوم مختلف شد.

در سال 1856 ميلادي در كنار دير مدرسه شبانه روزي با امكانات لازم براي دانش آموزان تاسيس و در سال 1880 ميلادي نيز آموزشگاه كشاورزي دابر شد. در سال 1895 ميلادي گروه هاي حميديه ترك به دير حمله نموده و تمامي كتب دست نويس را كه قرنها حفظ شده بود سوزاندند ولي با تمامي لطماتي كه به آن وارد شد اين دير كماكن به فعاليت خود تا وقايع سال 1915 ادامه داد، سپس متروكه شده و در حال حاضر از آن همه ساختمان به جزء چند خرابه چيز ديگري باقي نمانده و به جاي افرادي كه در اين مكان زماني به آموزش علوم مشغول بودند محلي براي نگهداري گوسفندان عشايير اطراف گرديده است.

St. Apostle monastery

Ruins of monastery lies on the mountains close to Mush city, built in 4th century. The Holy Bible was translated to Armenian in this same monastery during the 5th century and after that it became major place for producing manuscripts and after 11th century it became center of teaching for different sciences..

A boarding-school was established in monastery on 1856, then an agricultural school started to work from 1880. The Hamidieh groups attacked the monastery during the genocide of 1895 when they looted and burned all books which were preserved in monastery a few hundred years but the monastery itself continued to work until 1915.

Now, all buildings of the monastery demolished and a place where the people used to come to learn sciences has become sheepfold of tribes.

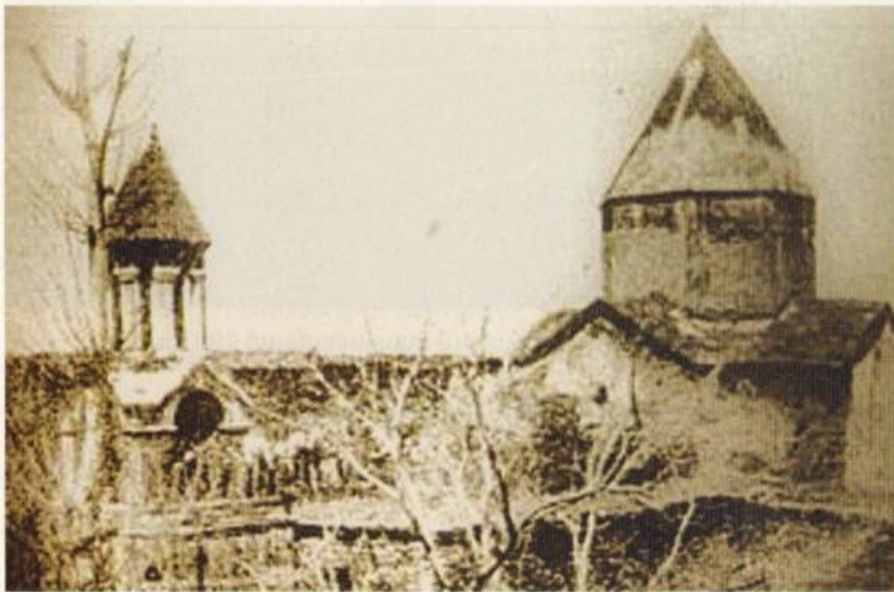
Վանքը կանգուն վիճակում նկարահանած 1923 թ.
دير در سال 1923
Monastery in 1923

Վանքի ներկայի վիճակը:
وضعیت دیر در حال حاضر
Present situation of monastery

Ս.Առաքելոց եկեղեցու ներկայիս վիճակը:
وضعیت فعلی کلیسا و ناقوس خانه
Present situation of church

Ս.Առաքելոց եկեղեցին իր զանգակատնով 1913 թ.
کلیسای اصلی دیر به همراه ناقوس خانه آن در سال 1913
Apostle church and bell house of monastery in 1913

Յովհաննես վարդապետ Մուրադեանը վանքի խաչքարերի մաս:
کسی از اسقف هوانس مرادیان در کنار سنگ صلیبهای معروف دیر
An old photo from Cross stones of monastery

Վանքի հսկայ խաչքարերից մնացած
բեկոր 1950ական թվականներին:
باقی مانده سنگ صلیبهای دیر در سالهای 1950
Remaining of cross stones in 1950

խաչքարի ներկայիս վիճակը:
وضعیت فعلی سنگ صلیب ها
Present situation of cross stones

Ս.Կարապետ վանք (Մշոյ սուլթան Ս.Կարապետ, Գլակավանք, Իննակեան վանք)

Գտնուում է պատմական Տուրուբերան նահանգի Տարօն գաւառի Մուշ քաղաքի հիւսիս արևմուտքում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Մուշ քաղաքի մօտ մի քրդաբնակ գիւղում:

Նախաքրիստոնէական շրջանում եղել է Վահագնի, Գիսանէ և Ղեմետր հեթանոսական կուռքերի մեհենատեղին, որը աւերւել է Գրիգոր Լուսաւորչի միջոցով և տեղը կառուցւել քրիստոնէական տաճար: Մարգալտական շրջանում անգամներ պարսից Անուշիրւան թագաւորը փործել է գրաւել վանքը, որը դարծել էր իր դէմ ապստամբած Մամիկոնեան իշխանների կենտրոնը բայց ամեն անգամ պարտւելով նահանջել է: 1829 թ. ռուս-թրքական պատերազմների ժամանակ, քուրդերը գրաւելով վանքը ոչնչացնում են այնտեղ գտնուող բազմաթիւ ձեռագրեր: 1850 թ. վանքում կառուցւում է վարժարանի շէնք: 1860-80 թերին վանքի վանահայր է եղել Խրիմեան Չայրիկը, որը վանք է փոխադրել մի տպարան եւ սկսել է տպագրել Արծւիկ Տարօնայ պարբերականը: 1896-թին վանքին կից րացւել է որբանոց՝ խնամելու համար Չամիդեան կոտորածից փրկւած որբերին: 1915 թ. կոտորածների ժամանակ շրջանի հայ գիւղացիները ապաստանւելով վանքին դիմել են ինքնապաշտպանութեան: 1916 թ. նրբ ռուս և հայ կամաւորական ջոկատները նահանջում են Տարօնից, վանքից էջմիածին է փոխադրւում շուրջ 1750 ձեռագրեր: 1950ական թականներից յետոյ սկսւում է վանքի աւերումը եւ այժմ նրանից մնացել է մի քանի բեկորներ իսկ նրա սրբատաշ քարերով կառուցւել է մի անբողջ քրդական գիւղ:

دير کاراپت مقدس

این دیر از زیارتگاههای مهم ارمنه بوده که در ارتفاعات نزدیک شهر موش قرار دارد. قبل از روی آوردن ارمنه به مسیحیت این مکان محل پرستش خدایان قدیم بوده و تعدادی معبد در آنجا وجود داشته که در اوایل قرن چهارم میلادی این معابد توسط گریگور مقدس تخریب و به جای آنها کلیسا بنا شد. این دیر از مراکز مهم علمی منطقه بوده و در آن کتب دست نویس بسیاری نگهداری میشد که قسمت اعظم آنها در سال 1829 و به بهانه جنگهای روس و عثمانی سوزانده شد؛ ولی این دیر کمافی السابق به فعالیت خود ادامه داده و در سال 1850 میلادی در آن مدرسه ای برای کودکان منطقه بنا شد؛ در سال 1880 مجهز به چاپخانه گردیده و در سال 1896 میلادی یتیم خانه ای در کنار آن برای نگهداری کودکان نجات یافته از قتل عامهای گروه های حمیدیه تاسیس گردید.

این دیر در زمان قتل عام ارمنه در سال 1915 پناه گاه روستائیان اطراف گردیده که برای حفظ جان و ناموس خود در مقابل قوای ترکیه مقاومت نمودند و در زمان ترک منطقه با خود 1750 کتاب دست نویس را نجات دادند. این دیر از سالهای 1950 به بعد تخریب گردید و در حال حاضر با سنگهای آن یک روستای کامل بنا شده است.

St. Karapet monastery

It has been an important sacred place for Armenians since long time, built in 4th century. There were initially a few temples of gods before Armenians converting to Christianity which were destroyed by St.Gregory Illuminator beginning of 4th century and replaced by churches.

Since it was a major scientific place of region, there were keeping many written books most of which were burned during the wars of Russians and Ottomans in 1829 but the monastery continue to work. A school was established in 1850 and it was equipped by printing-house in 1880 and an orphanage started to work in monastery to take care of children survived from massacre of Hamidieh groups in 1896.

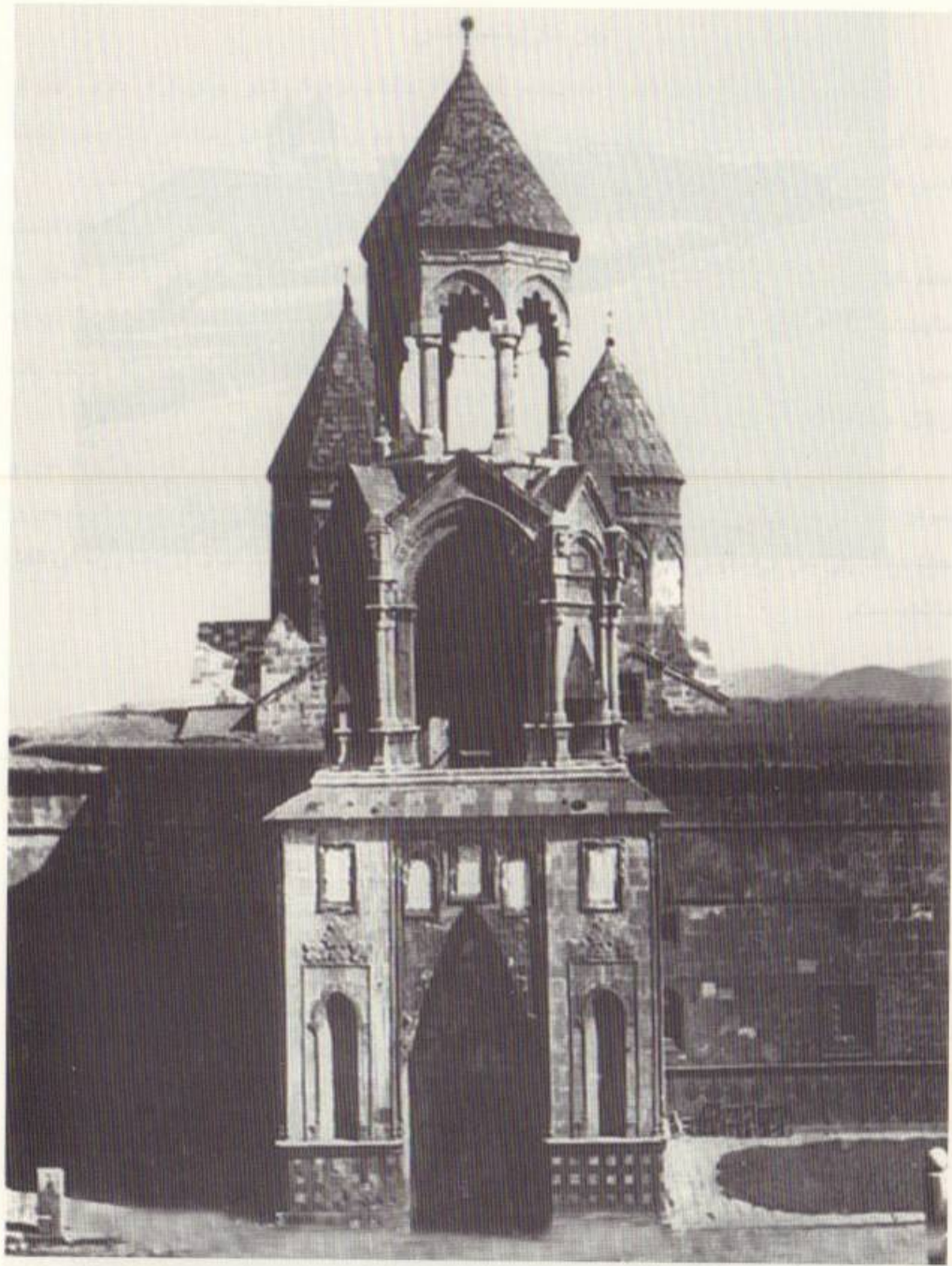
The monastery became a fortress by villagers to defense their life from turkish armies in 1915, and when they left the region for safer places, they took along 1750 handwritten books. Demolishment of monastery started from 1950 and a village has been built by its stones.

Վանքը նախքան 1915 թվականը:
Դիր Գիլ 1915 թվականից
Monastery before 1915

Վանքը 1923 թվականին:
Դիր 1923 թվականին
Monastery in 1923

Վանքի զանգակատունը 1923 թվականին:
 1923 ناقوس خانه دیر در سال
 Bell house in 1923

Վանքի մերկայիս տեղը կառուցած են բազմաթիւ տներ:
 وضعیت فعلی دیر که در جای آن خانه های روستائی بنا شده است
 Present situation of monastery which villagers' houses
 built instead of monastery

Վանքի զանգակատան մերկայի վիճակը:
 ناقوس خانه دیر در حال حاضر
 Present situation of bell house

Վանքի եկեղեցիների հետքերը:
ویرانه های دیر
Remaining of monastery

Վանքի եկեղեցիների հետքերը:
ویرانه های دیر
Remaining of monastery

Վանքի եկեղեցիների հետքերը:
ویرانه های دیر
Remaining of monastery

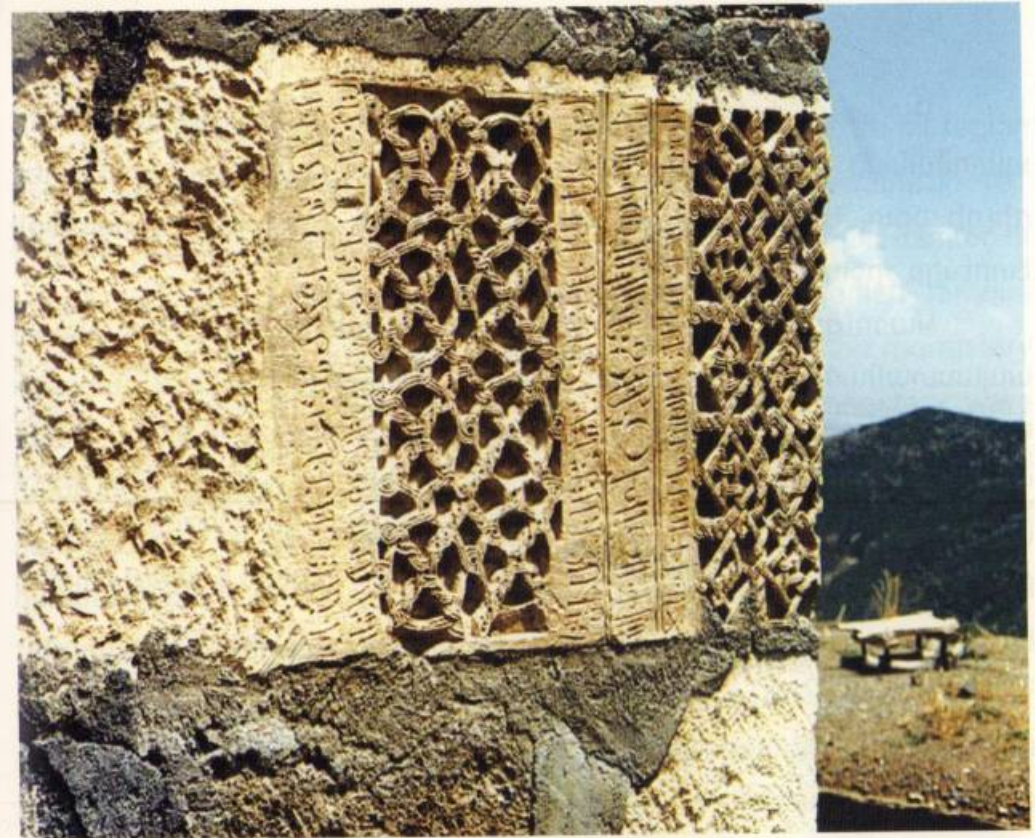
Վանքի եկեղեցիների հետքերը:
ویرانه های دیر
Remaining of monastery

Վանքի եկեղեցիների հետքերը:
ویرانه های دیر
Remaining of monastery

Ջարդաքանդակները օգտագործված գիւղական տների պատերի մէջ
که در دیوارهای خانه های روستائی به وفور یافت میشود
Sculptured stones of monastery in the walls of villagers' houses

Ջարդաքանդակները օգտագործված
գիւղական տների պատերի մէջ:
سنگهای حجاری شده که در دیوارهای
خانه های روستائی به وفور یافت میشود
Sculptured stones of monastery
in the walls of villagers' houses

Նարեկականք

Գտնուում է Վանայ լճի հարավային ափից 6-7կմ հեռու, պատմական Վասպուրական նահանգի Ռշտունեաց գաւառի Նարեկ գիւղի մօտ, եղերով լեռան ստորոտին, այժմ Թուրքիայի տարածքի էտրեմիթ շրջանում:

Կառուցել է 10-րդ դարում Բիւզանդիայից Չայաստան ապաստանած հայ հոգևորականների ջանքերով եւ նրա առաջին վանահայրն է եղել Գրիգոր Նարեկացին, որտեղ էլ թաղւել է նա: Վանքը, իր հիմնւելու առաջին իսկ օրից դարձել է շրջանի գրչութեան կարեւոր կենտրոն ուր Գրիգոր Նարեկացին գրել է իր Մատեան Ողբերգութեան գիրքը: Վանքը բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թւականը երբ միաբանութիւնը տեղահանւել եւ վանքը թալանի է ենթարկւել: Չարկ է նշել, որ թալանւում եւ անհետ կորում է նաեւ դարեր պահպանւած Կենաց փայտի մասունքը: Իսկ վանքը կանգուն էր մինչեւ 1950 թւականը երբ թրքական բանակը գիւղացիների միջոցով աւերում է վանքը եւ նրա քարերով կառուցել տալիս ամբողջ մի գիւղ: Այժմ վանքից ոչ մի հետք չկայ:

دير نارک

در ارتفاعات جنوب دریاچه وان و در منطقه ادریمیت قرار دارد که در قرن دهم میلادی توسط روحانیان ارمنی رانده شده از بیزانس ساخته شده و قرنهای از مراکز مهم مذهبی؛ علمی و فرهنگی منطقه بوده است. گریگور نارگاتسی از روحانیان معروف ارمنی در این دیر رساله خود را نگاشته و به دلیل خدماتش به کلیسا و جامعه ارمنه این دیر به نام وی نامگذاری شده است. در وقایع سال 1915 تمامی اشیاء ارزشمند و کتب دست نویس دیر غارت گردید که پس از آن دیر متروکه شده و در سال 1950 ارتش ترکیه روستائیان منطقه را مجبور به تخریب آن نمود و در حال حاضر از دیر هیچ چیزی باقی نمانده و به جای آن یک روستا بنا شده است.

Narek monastery

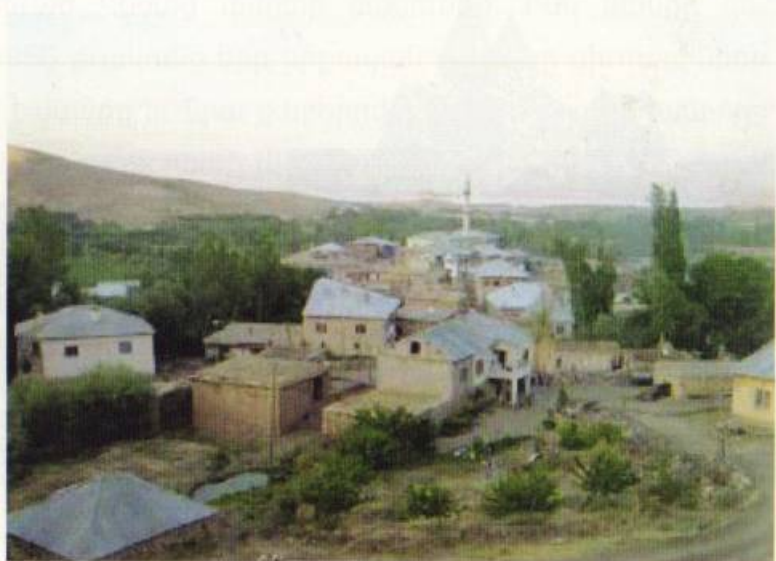
It is located in the mountains of south Van lake in Edremit region and is built by Armenian priests who escaped from Byzantine in 10th century. The monastery was religious, cultural and scientific center of region for along time and Grigor Narekaci the Armenian famous spiritual wrote his book here and because of his famous the monastery called after him. Everything, including old books of monastery were looted during 1915 but the buildings were firm until 1950 when villagers demolished it under pressure of Turkish army and now there is nothing left and instead of monastery there is village.

Վանքը 1913 թւականին:
دير در سال 1913
Monastery in 1913

Վանքը եւ նրա շուրջը գտնուող հայկական գիւղը
 նկարահանուած արեւմտեան կողմից:
 دیر و روستای اطراف آن از سمت غرب
 Monastery in 1913

Նարեկավանքի վայրը նկարահանուած նոյն ուղղութեամբ:
 Այժմ վանքի տեղը կառուցուած են բազմաթիւ տներ:
 وضعیت فعلی دیر در حال حاضر از همان جهت؛ به جای دیر خانه های روستائی قرار دارند.
 Present situation of monastery from same side,
 there are houses instead of monastery

Սալնապատի Ս.Գրիգոր վանքը

Գտնուում է պատմական Վասպուրական նահանգի Տոսպ գաւառում, Վարագայ լեռան հիւսիսային թևի վրայ Ջառնապատ ձորակում, այժմ Թուրքիայի տարածքում:

Կառուցւել է 13-րդ դարում, որտեղ աշխատել է Գրիգոր Տաթեւացու աշակերտ, Սարգիս Սալնապատցին: Վանքը բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թւական, որից յետոյ ամայացել է. կանգուն է եղել մինչեւ 1950ական թւականները, որից յետոյ սկսել է նրա ւաւերումը եւ այժմ երեք եկեղեցիներից ու վանական այլ շինութիւններից մի քանի բեկորներ են մնացել:

دير گريگور مقدس

این دیر در منطقه وان و در شرق شهر وان قرار دارد که در قرن سیزدهم میلادی بنا شده و سالیان دراز یکی از شاگردان گریگور داتواتسی بنام سرکیس سالنابادی در آن بتدریس مشغول بوده است. این دیر تا سال 1915 میلادی به فعالیت خود ادامه داده ، سپس متروکه شده و پس از سالهای 1950 میلادی بکلی تخریب گردیده و در حال حاضر به جزء چند دیوار چیز دیگری از آن باقی نمانده است.

St. Gregory monastery

The ruins of the monastery located east of Van city near the village of Sarmaç built in 13th century. Sargis Salnabadi the student of Grigor Tatevezi worked there for a long time. The monastery continued to operate until 1915 and demolishment started from 1950 in result of which there is nothing remained except a few walls.

Վանքը 1913 թվականին:
1913 سال در صومعه
Monastery in 1913

Վանքի ներկայի վիճակը, 2004 թվականին:
وضعیت فعلی صومعه در سال 2004
Present situation of monastery in 2004

Վանքի ներկայի վիճակը, 2004 թվականին:
وضعیت فعلی صومعه در سال 2004
Present situation of monastery in 2004

Աքանջելագործ վանք (Երաշխաւոր)

Գտնուում է պատմական Տուրուբերան նահանգի Բզնունիք գաւառում Սիփան լեռան լանջի Արծկու աւանում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Ադիլսեւազ կոչւող վայրում:

Երբ 8-րդ դարում իշխան Վահան Գողթնեցին արաբների գերութիւնից ազատելով վերադառնում է տուն, կառուցել է տալիս սոյն վանքը 5-րդ դարից մնացած աւերակ եկեղեցու տեղում: Սկսւած 14-րդ դարից, դառնում է շրջանի դպրութեան կենտրոն, որը 1895 թ. ենթարկւում է քրդերի կողոպուտին երբ կոտորւում են նաեւ վանքի միաբանութիւնը, բայց շատ չանցած այն նորէն վերականգնւում է եւ բանուկ էր մինչեւ 1915 թ.: Վանքը ամբողջովին կանգուն է եղել մինչեւ 1960ական թւականները, որից յետոյ ենթարկւելով աւերածութեան փլել է նրա ամբողջ հիւսիսային մասը. եկեղեցու միւս կէտը մինչեւ օրս կանգուն է մնացել:

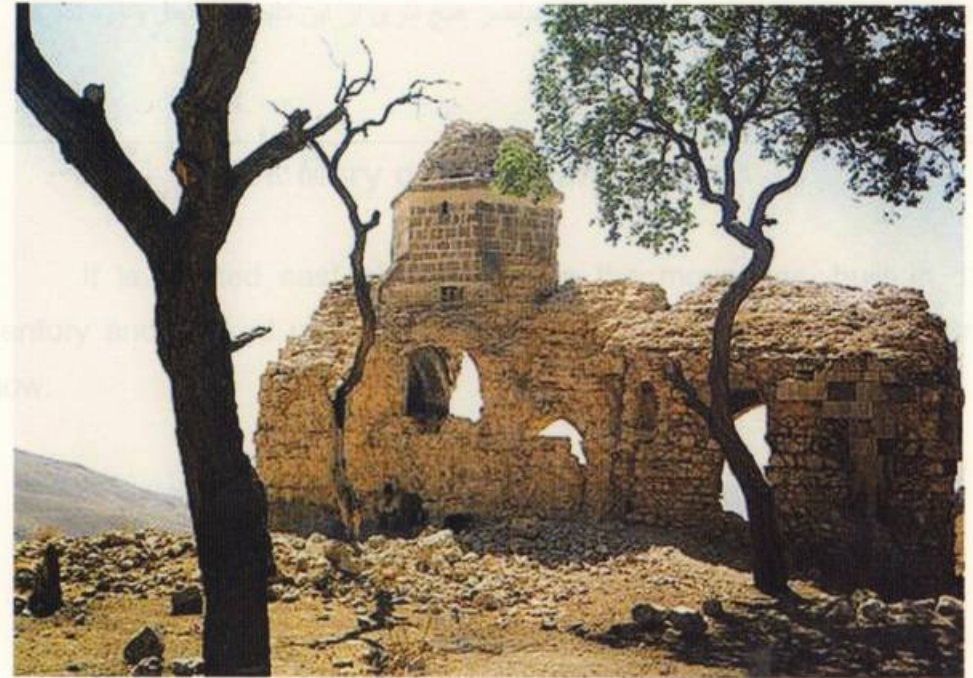

دير سكاتچلاگورز یا معجزه گر

این دیر در دامنه کوه سپان و در شمال دریاچه وان قرار دارد که در قرن هشتم میلادی در محل کلیسای ویران شده از قرن پنجم ساخته شد. از قرن چهاردهم میلادی تبدیل به مرکز علمی و فرهنگی منطقه شده و تا سال 1895 میلادی و کشتار راهبان دیر توسط گروههای حمیدیه ترک به فعالیت خود ادامه میدهد ولی کشتار و غارت مانع از ادامه کار نشده و مجدداً فعالیت خود را آغاز مینماید تا اینکه در سال 1915 کاملاً متروکه میشود. دیر تا سال 1960 کاملاً سالم باقی مانده بود ولی با تخریبهایی که شروع شد باعث فروریختن بخش شمالی آن گردید.

Monastery of Miracle or Skanchelagorz

The monastery lies beside the shores of Lake Van and near Sipan Mountain which was built in 8th century to replace a church destroyed in 5th century. After 14th century it became cultural center of the region and continued to work until 1895 when the monks of monastery massacred by Hamidieh groups. Looting and killing did not stop the activity of monastery and it started to work again until 1915. It remains firm until 1960 when demolition started and in the result of it half of the building collapsed.

Կարմրաւոր Ս.Աստուածածին եկեղեցին (Շուշանց)

Գտնուում է պատմական Վասպուրական նահանգի Տոսպ գաւառում, Վարազայ լեռան արեւմտեան լանջի Շուշանց գիւղում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Վանի շրջանում:

Կառուցւել է 15-րդ դարում, եւ բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թւականը, իսկ այժմ եկեղեցուց ոչ մի հետք չկայ եւ միայն մի քանի ջարդած գերեզմանաքարեր են մնացել:

کلیسای مریم مقدس یا شوشانتس

این کلیسا در ارتفاعات شرق شهر وان قرار دارد، در قرن پانزدهم میلادی بنا شده و تا سال 1915 به فعالیت خود ادامه داده ولی در حال حاضر هیچ اثری از این کلیسا در محل وجود ندارد.

St. Mary or Shushanz church

It is located east of Van city on the mountains, built in 15th century and worked until 1915. There is nothing left from this church now.

Եկեղեցին 1900 թվականին:
کلیسا در سال 1900
Church in 1900

Եկեղեցու վայրը ներկայիս:
وضعیت فعلی کلیسا
Church in 1900

Եկեղեցուց միակ մնացած հետքեր:
تنها آثار باقی مانده از کلیسا
Only thing remain from church

Սիս քաղաքի մայր տաճարը

Գտնվում է պատմական հայկական Կիլիկիայի Սիս քաղաքում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Կոզան Կալէում:

1293-1441 թւականներում եղել է Հայոց Կաթողիկոսութեան ապա Կիլիկիայի հայոց կաթողիկոսութեան մայր տաճար, որը բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թւականը, ապա ւերաւելով նրանից այժմ քիչ մասեր է մնացել:

کلیسای جامع شهر سس

این کلیسا که در پایتخت منطقه سیلیسیه و در استان آدانای فعلی ترکیه قرار دارد مرکز جاتلیق کل ارمنه از سالهای 1293 لغایت 1441 میلادی بوده و تا سال 1915 میلادی به فعالیت خود ادامه داده و سپس متروکه شده و در حال حاضر از آن تنها ویرانه هائی باقی مانده است.

Cathedral of Sis

It is located in Adana region, in historic Sis capital city of Cilicia which was central diocese of all Armenians from 1293 to 1441 A.D. The church was active until 1915 but now only a small part of it remains.

Եկեղեցու ներկայի վիճակը
وضعیت فعلی کلیسا

The present situation of the church

Մարդին քաղաքի, Թամարզա աւանի հայոց եկեղեցին

Մարդին քաղաքի մօտ գտնուող Թամարզա աւանի
հայոց եկեղեցին 1913 թականին:
Клисаі арамне Тамарза др نزدیکі شهر Мардин ترکیه др سال 1913.
Armenian church of Tomarza near the Mardin city in 1913.

Եկեղեցին հիմնայատակ աւերուել է, որից այժմ հետքեր է մնացել:
وضعیت فعلی کلیسا که از آن آثار بسیار کمی مانده است
Present situation of church.

Ուրարտական արձանագրութիւն

Այսօր Ուրարտական եւ նախաուրարտական մշակույթը լայն օգտագործման է ենթարկւում Թուրքիայի միջոցով՝ այդ ժողովուրդներին ներկայացնելով իրենց պապերը. այդ ձեւը ընդունւած չէր 1950ական թականներին եւ Ուրարտական արձանագրութիւնները հայ ժողովուրդի ժառանգութիւնը համարւելով ենթարկւում էին ոչնչացման:

کتیبه های اورارتونی

اخیرا ترکیه از تمدن اورارتونی و تمدنهای پیش از آن برای مقاصد سیاسی خود استفاده نموده و ریشه های تمدن خود را به این اقوام ارتباط میدهد در حالیکه تا سالهای 1950 میلادی چنین نبود و بقایای این تمدنها را مرتبط به ارامنه دانسته و همچون دیگر بناها؛ کتیبه های اورارتونی را نیز نابود میکردند.

Inscriptions of Urartu

Because of political reasons, Turkey tries to make use of Urartian civilization and prove that their civilization is continuation of Urartu civilization. This was not the situation before 1950, as they used to destroy Urartian inscription assuming them as Armenian heritage..

Ուրֆա Քաղաքի հայկական եկեղեցիները

Քաղաքը գտնուում է պատմական Հայկական Միջագետքում, այժմ Թուրքիայի տարածքի Ուրֆա շրջանում:

Մինչև եղեռնը եղել է հայահոծ քաղաք, ուր եղել են բազմաթիվ հայկական եկեղեցիներ: 1950ական թւականներից յետոյ ենթարկւել են ավերածութեան եւ միայն այն եկեղեցիներն են կանգուն մնացել, որոնք մի շարք փոփոխութիւններից յետոյ դարձել են մզկիթներ:

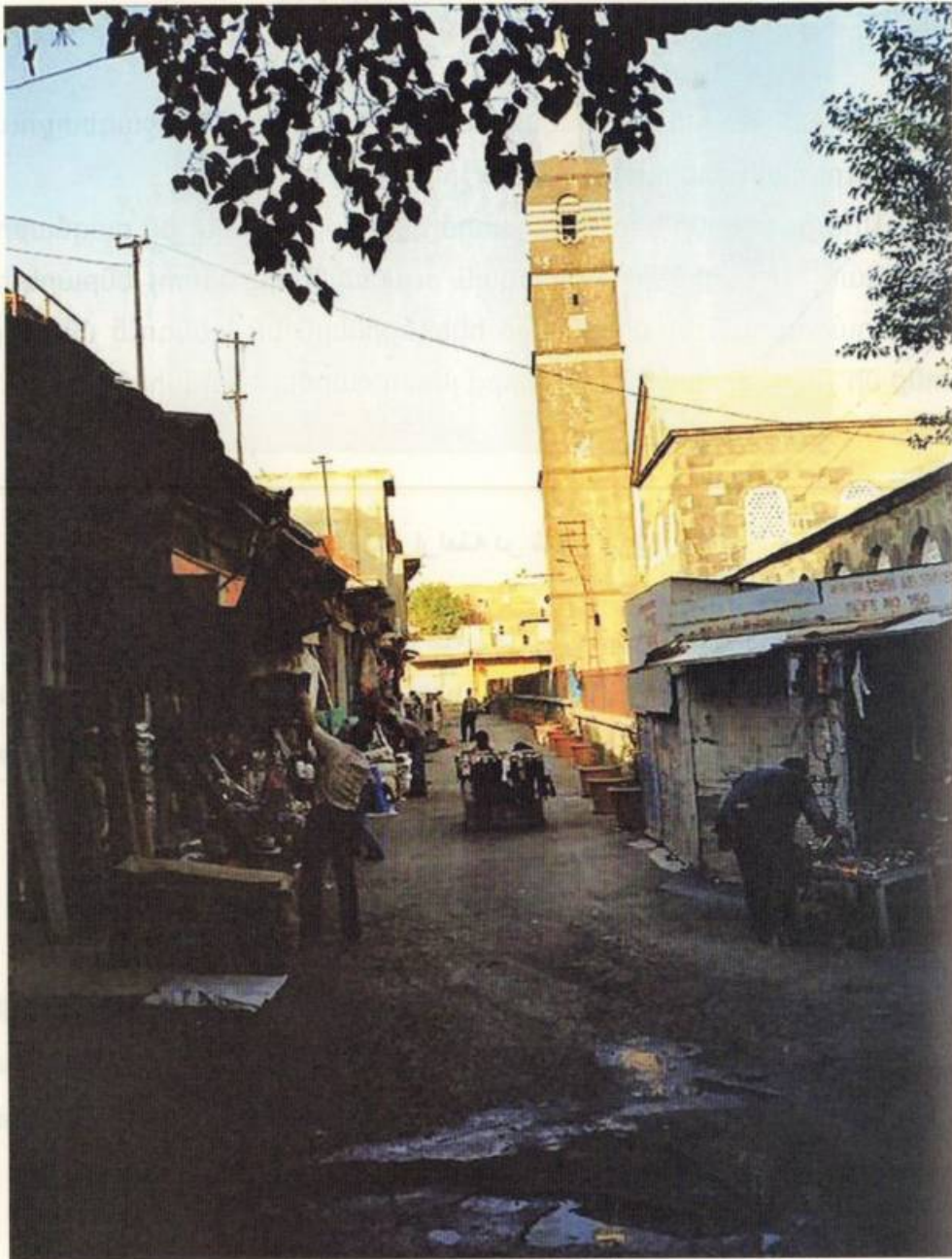
کلیساهای ارامنه در شهر اورفا

اورفا که از دیرباز محل سکونت ارامنه بوده در آن کلیساهای بسیاری بنا نموده اند، پس از وقایع سال 1915 و بخصوص در سالهای 1950 میلادی تخریب آنها آغاز گردید و تنها کلیساهائی نجات یافتند که تبدیل به مسجد شدند.

Armenian churches of Urfa city

Armenians lived in Urfa city since very old times and they built many churches there, most of which destroyed after 1915 and especially during 1950 and from them survived only those churches which converted into mosque.

Քաղաքի Ս.Աստուածածին եկեղեցին. այժմ մզկիթ:
 کلیسای مریم مقدس که در حال حاضر مسجد میباشد
 St. Mary church converted to mosque.

Վան (Նախկին Տուշպա, Տոսպ, Վանտոսպ, Երանդաւան) քաղաքը

Գտնուում է պատմական Վասպուրական նահանգի Տոսպ գաւառում, Վանայ լճի արևելեան ափին, այժմ Թուրքիայի տարածքում Վան վիլայեթի կենտրոնը:

Հիմնադրւել է Ք.ա. 845-825 թ. Սարդուրի առաջին թագաւորի շրջանում, դառնալով Հայաստանի առաջին մայրաքաղաքը: Նրա բնակչութիւնը բազմիցս ենթարկւել է կոտորածի ու թալանի, բայց գոյատեւել է մինչեւ 20-րդ դար: 1915 թ. կոտորածների ժամանակ Վանի բնակչութիւնը դիմել է ինքնապաշտպանութեան, որ մէկ ամիս տևելով աւարտուում է յաղթանակով, իսկ 1918 թ. Վանը և ամբողջ Վասպուրականը անցնելով թուրքերի ձեռքը նրա բնակչութիւնը անկախ իր կամքից, պարտաւորուում են լքել իրենց պապեմական տները ու գաղթել դէպի Արեւելեան Հայաստան:

Ամայի դարձած քաղաքը ենթարկւում է աւերածութեան եւ մի քանի մզկիթներից բացի, քաղաքի բոլոր շէնքերն ու եկեղեցիները հողի հետ հաւասարեցւում են: Այժմ դաշտի վերածւած քաղաքատեղին գանձ որոնողների վայրն է, որոնք անդադար փորում են քաղաքի տարբեր վայրերը՝ գտնելու համար հայերի ժամանակներից մնացած ինչ որ իրեր:

شهر وان

شهر وان در شرق دریاچه وان قرار دارد که در سالهای 845-825 قبل از میلاد توسط ساردوری پادشاه اورارتو بنا شده و اولین پایتخت ارمنستان محسوب میگردد. این شهر از آغاز تاسیس تا سال 1917 دارای سکنه ارمنی بوده که در زمان قتل عام ارمنه در سال 1915 میلادی

سکنه آن برای حفاظت از جان و ناموس خود در مقابل حملات قوای ترکیه ایستادگی کرده و از مرگ حتمی نجات یافتند ولی در پایان سال 1917 مجبور به تخلیه شهر و مهاجرت به مناطق امن شدند. پس از متروکه شدن شهر تخریب آن آغاز گردید و در حال حاضر از خانه ها و کلیساهای آن دیگر خبری نیست و شهر به یک زمین مسطح تبدیل شده که تا بحال کند و کاو برای یافتن اشیاء قیمتی در آن ادامه دارد.

Van city

City is located east of Van lake, built by Urartu king Sarduri in 845-825 B.C. and considered as first capital city of Armenia. Armenians lived in Van city from its first day of establishment until 1917 and when massacre of Armenians started in 1915 they resisted against Turkish troops, who attacked the city, and though they survived, but they had to leave their homes in 1917 and immigrate to safe places. After evacuation of city from Armenians, demolition of their houses and churches started and now there is left nothing from that old city.

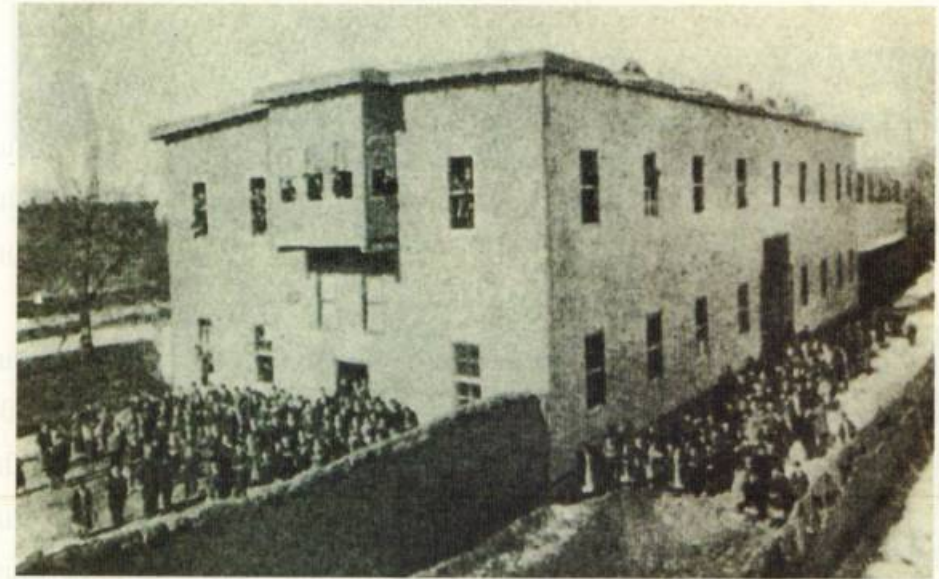
Վանի հայկական թաղից մի պատկեր նախքան 1915 թվականը:
 قسمت ارمنی نشین شهر وان قبل از سال 1915
 Armenian quarter before 1915

Հայկական թաղամասը, որը այժմ դառել է արօտավայր:
 همان محله در حال حاضر که تبدیل به چرایگاه شده است
 Same place now, which become pasture.

Մի հայ վաճառականի տուն 1915 թվականին:
منزل یک بازرگان ارمنی قبل از سال 1915
The house of Armenian merchants before 1915

Վանի Երեմեան հայոց դպրոցը նախքան 1915 թվականը:
مدرسه یرمیان ارمنه شهر قبل از سال 1915
Armenian Yeremian school before 1915

Հայկական թաղից մի պատկեր նախքան 1915 թվականը:
محله ارمنی نشین قبل از سال 1915
Armenian quarter before 1915

Վանի հայկական թաղը հայ բնակչությանից
դատարկելուց յետոյ, 1918 թվական:
محله ارمنی نشین شهر بعد از ترک ارمنه در سال 1918
Armenian quarter after leaving of Armenians in 1918

Հայկական թաղամասերի ավերումը
պատկերահանած 1920 թվականին:
تخریب محله ارمنی نشین شهر در سال 1920
Demolishment of city in 1920

Վանի հայկական թաղամասի ներկայի վիճակը
اوضاع فعلی محله ارمنی
The present situation of Van

Վարագավանք

Գտնուում է պատմական Վասպուրական նահանգի Տոսպ գաւառում, Վան քաղաքի մօտ գտնուող Վարագայ լեռան հարավային լանջին, այժմ Թուրքիայի տարածքի եղի Քելիսա Քանդի քրդաբնակ գիւղում:

Հիմնադրւել է 10-րդ դարում Գագիկ Արծրունու կնոջ Սլքէ թագուհու և Սենեքերիմ Արծրունու կնոջ Խուշուշ թագուհու միջոցով: Այն եղել է Վասպուրականի հոգեւոր եւ մշակութային կարեւոր կենտրոն, որտեղ վանահայր է եղել նաեւ Խրիմեան Հայրիկը: Վանքը բանուկ է եղել մինչեւ 1915 թվական, որից յետոյ ամայի է դառել եւ սկսել նրա ավերածութիւնը, այժմ վանքից քիչ մասեր են մնացել իսկ վանքի քարերով նրա տեղում կառուցւել է մի քրդական գիւղ: Հարկ է նշել, որ վանքի կանգուն մնացած կառոյցները օգտագործուում է իբրեւ գոմեր:

دير واراگ

این دیر در ارتفاعات شرق شهر وان قرار دارد که در گذشته بنام یدی کلیسا معروف بوده و در حال حاضر نیز در محل دیر روستائی به همین نام قرار دارد.
این دیر که در قرن دهم میلادی بنا شده تا وقایع سال 1915 به فعالیت مذهبی؛ علمی و فرهنگی خود ادامه داده سپس متروکه گردید و با سنگهای بناهای آن یک روستای کامل بنا شده و از معدود قسمتهای باقی مانده دیر نیز به جای آغل استفاده میشود.

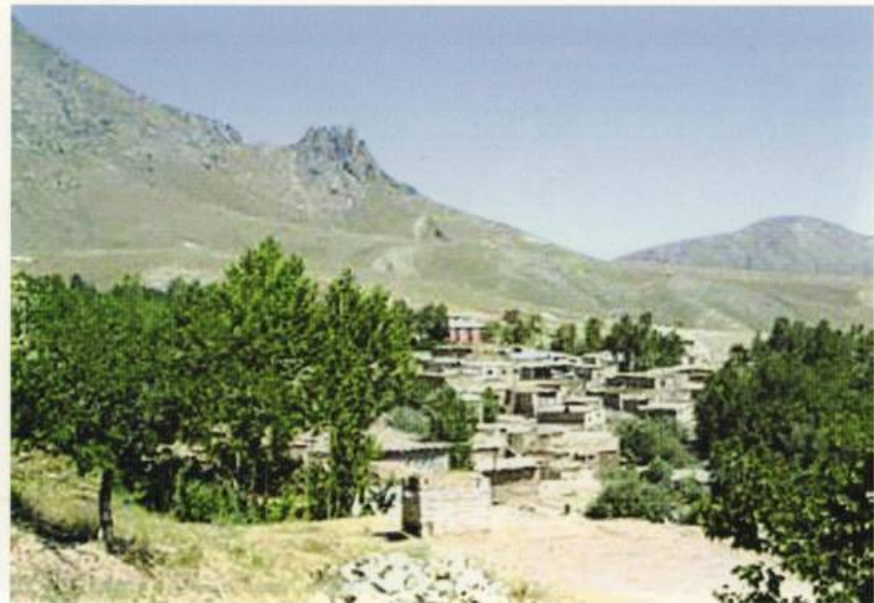
Varag monastery

It is located on the mountains east of Van city which was known also as Yedi-Kelisa. There is now a village in place of monastery which bears the same name.

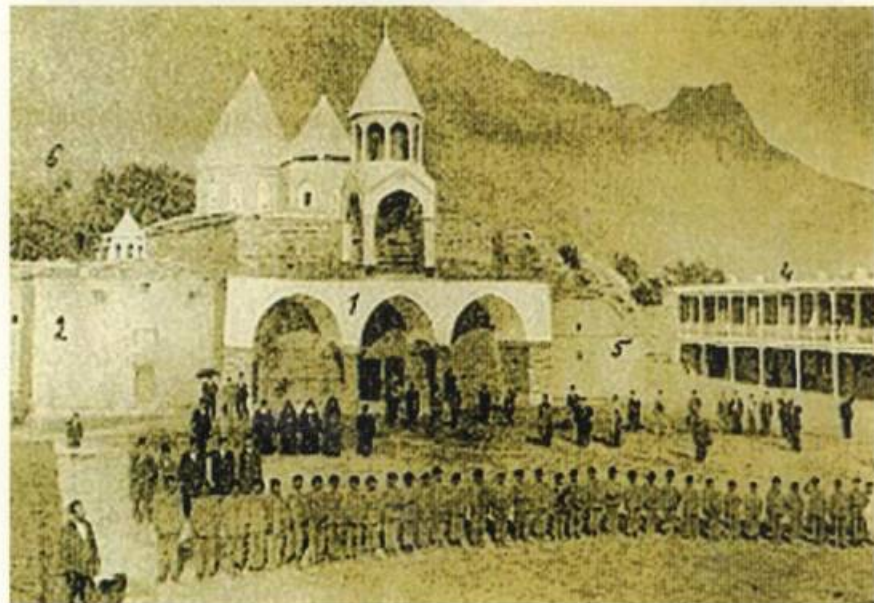
Monastery was built on 10th century and worked as religion, cultural and scientific center of region until 1915. In the same spot, there is a village built by the stones of the monastery and a few buildings which has not been destroyed completely are in use as sheepfold.

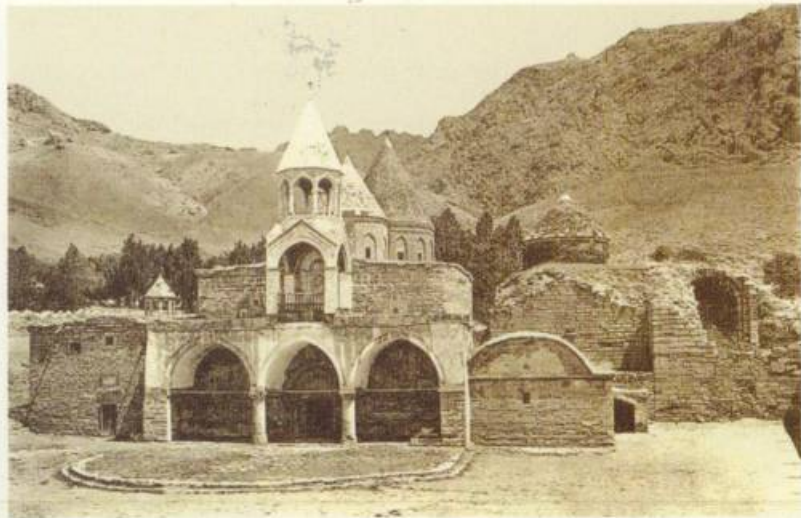
Վանքից մի պատկեր 1913 թվականին:
 عکس از دیر در سال 1913
 Monastery in 1913

Նոյն ուղղությամբ մի պատկեր 1980 թվականին:
 عکس از همان جهت در سال 1980
 Monastery from same direction in 1980

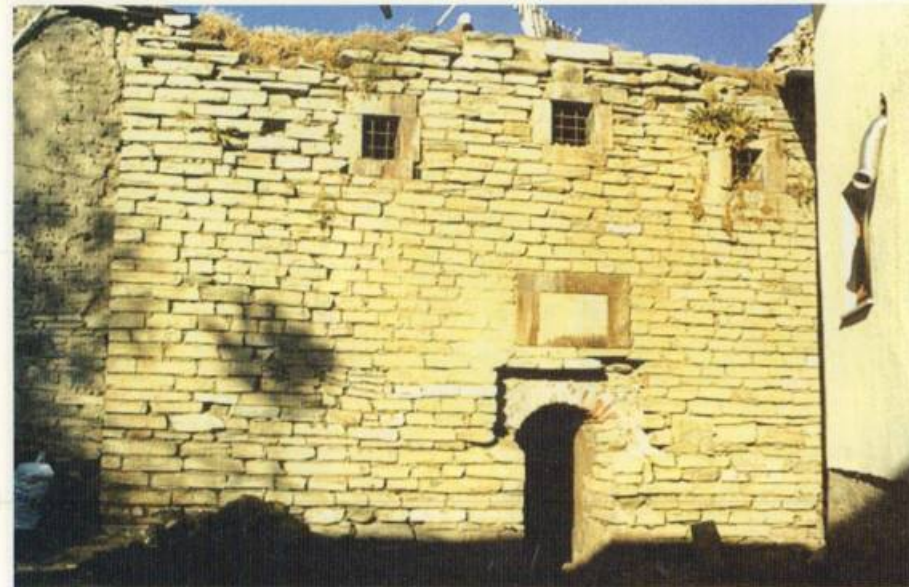
Վանքի ուսուցիչները ու աշակերտութիւնը 1913 թվականին:
 طلاب و روحانیان دیر در سال 1913
 Monks and students of monastery in 1913

Վանքը կանգուն ժամանակ 1913 թականին:
 وضعیت دیر در سال 1913
 General situation of monastery in 1913

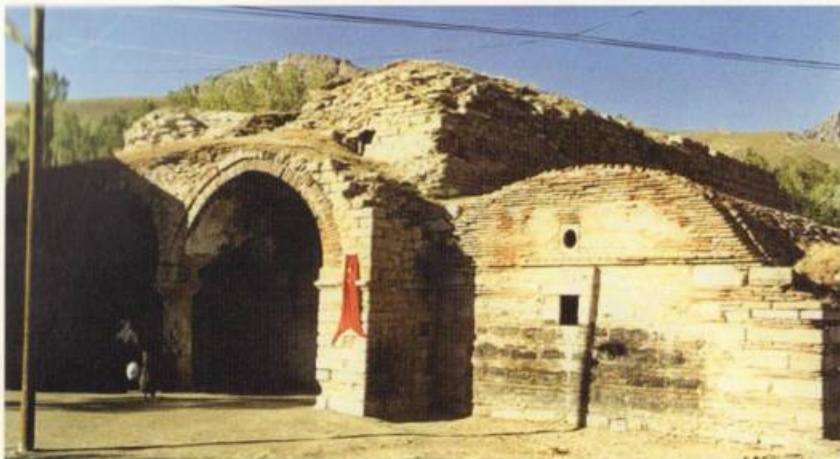
Վանքի կամարաւոր նախամուտքի ներկայի վիճակը: Կործանւել է նրա զլխի զանգակատունը եւ աւերւել կամարների որոշ մասեր իսկ նրա կողքին կառուցւել է գիւղի մզկիթը վանքի քարերով:
 وضعیت ورودی ستوندار دیر که ناقوس خانه بالای آن و قسمتهائی از ستونها ویران شده و در کنار آن مسجد با سنگهای کلیساهای ویران شده دیر ساخته شده است
 Present situation of entrance which demolished and the bell house destroyed completely. A mosque built close to entrance by the stones of churches.

Ս.Խաչ եկեղեցու ներկայի վիճակը, որը օգտագործւում է իբրեւ գոմ:
 کلیسای صلیب مقدس که در حال حاضر به جای آغل استفاده می شود
 St. Cross church used as sheepfold now

Վանքից մի պատկեր նրա հարաւ արեւմտեան ուղղութեամբ:
 عکس قدیمی از دیر
 An old photo from monastery

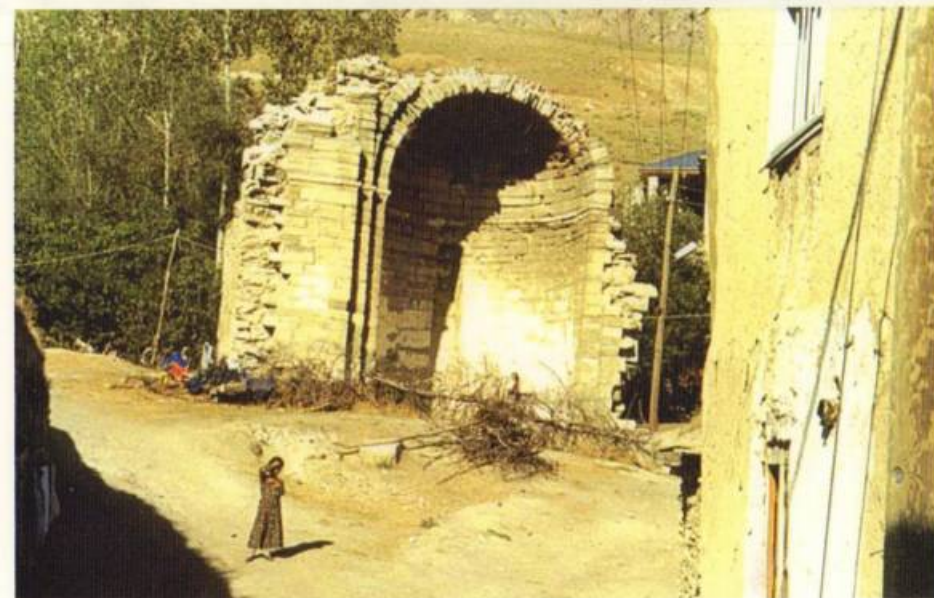
Նոյն ուղղութեամբ մի պատկեր, նկարահանած 2001 թւականին: Կործանել է բոլոր
 եկեղեցիների գմբեթները
 ու ծածկերը եւ ոչ մի հետք չկայ Ս.Յովհաննէս եկեղեցուց:
 عکس جدید دیر از همان جهت
 New photo from same direction.

Վանքի Ս.Աստուածածին եկեղեցու խորանը 1913 թւականին:
 محراب کلیسای مریم مقدس در سال 1913
 Altar of St.Mary in 1913

Ս.Աստուածածին եկեղեցու ներկայի վիճակը:
 وضعیت فعلی محراب
 Altar of St.Mary now

Ս.Սոֆիա եկեղեցուց մնացած միակ մասերը:
 وضعیت فعلی کلیسای صوفیای مقدس
 Present situation of ST.Sofia now

Վերջերս կատարած աւերածութիւններ
կամարաւոր սրահի ծածկի մէջ.
تخریب های سالهای اخیر
Demolishment made during last years

Գրքի Ձեւաւորում: Շաքէ Եղիայեան

Սրբագրութիւն: Անահիտ Յովսէփեան

ЦЕНА *кр.*
7 (47.925)
3-63

